valóság

2018

10

A TARTALOMBÓL

Kiss Károly: Az online titánok megszelídítése
Az internet szabályozása és jövője

Szegedi László: A demográfiai és társadalmi hanyatlás megszüntetése

Paár Ádám: Amerikai baloldali populista utópiák

Turbucz Péter: Alexander Bernát életéről

Bencsik Andrea – Csanádi Ágnes – Horváth-Csikós Gabriella – Juhász Tímea: Az egészségmagatartás jellemzői egyetemista fiatalok körében

Gulyás Tibor – Vámosi Péter: Hallgatók beszélgetései a felsőoktatásról
A HÖOK Jövőkép Programja

Varga János: Irinyi János, a zajtalan, robbanásmentes gyufa feltalálója

Tefner Zoltán: A „forint atyjának" külföldi kapcsolatai. Varga István és a lengyelek

Botos Katalin: A Kádár-korszak külkereskedelme
Tények és anekdoták

Kapronczay Károly: A forradalom képei visszaemlékezések tükrében

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata

2018. október LXI. évfolyam 10. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Deme Lívia

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu, vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

KISS KÁROLY

Az online titánok megszelídítése
Az internet szabályozása és jövője

Mostanában gyakran hallunk az internetes cégekre kivetett mega-bírságokról, erős kritika éri őket, hogy túlságosan beleavatkoznak az életünkbe és befolyásolják a politikát. Tanulmányomban ezeket a kérdéseket vizsgálom; hogyan működnek a világhálót szövő, életünket teljesen átalakító óriások, szabályozhatók-e, és milyen irányba fejlődik az internet.

(Decentralizáció helyett koncentráció) Többen leírták már, hogy amikor 1969. október 29-én elküldték az első internetes üzenetet, a cél egy decentralizált kommunikációs rendszer kialakítása volt. A hidegháború közepén félő volt, hogy ha egy atomtámadás megsemmisíti a központot, az egyes alegységek irányítás nélkül maradnak. Ezért olyan rendszerre volt szükség, amikor minden egység minden másikkal kapcsolatba tud lépni. Ma már a fél világ (kb. 3,7 milliárd ember) használja az internetet. Az eredeti decentralizációs elképzeléssel szemben azonban egy újfajta, veszélyes centralizáció alakult ki. Az internetes böngészés 91 százalékát a Google uralja, az okostelefonok internetes forgalma 45 százalékban az Apple-en keresztül zajlik, a közösségi médiából a Facebook 66 százalékkal részesedik, az Amazon pedig 37 százalékot szakít ki az online kiskereskedelemből.[1] Az internet tehát nem tette a világot egy decentralizált hellyé, ellenkezőleg, a globális hálózatokat néhány óriás uralja.

Miközben az okostelefonok elterjedése és a hozzájuk tartozó applikációk eredményeképpen az információáramlásban és a vélemények manipulálásában elképesztő centralizáció zajlik, maga az okostelefonok operációs rendszerének gyártása is monopolizálódott. 2010-ben még az Android, az iOS, a BlackBerry, a Microsoft, a Symbian és néhány egyéb cég között oszlott meg a piac, mára az Alphabet (Google) Androidja 85,9 százalékkal egyeduralkodóvá vált, és mellette csak az iOS (Apple) maradt meg 14 százalékkal.[2]

(Jobb lett-e a világ az internet által?) Sir Tim Berners-Lee, a rendszer feltalálója még abban reménykedett, hogy az internet által jobb lesz a világ. Ezzel szemben tömegek válnak internetfüggővé, a rendszer mindenkiről minden adatot begyűjt, működtetői manipulálják a közvéleményt, trollok keltenek zavart és terjesztenek álhíreket, és a hackerek előtt szinte korlátlan lehetőségek nyílnak adatok ellopására, rendszerek feltörésére azok koncentrált tárolása miatt. Roger McNamee szerint, aki korábban a Facebook befektetője és tanácsadója volt, „a Facebookot és társait népegészségügyi veszélyként kell felfognunk – a dohányzáshoz és az alkoholhoz hasonlóan a szabályozást és oktatást egyszerre alkalmazva ellene".[3] „Egy átlagos ember naponta kétszáz alkalommal néz rá a telefonjára, azaz hat és fél percenként. Négyből hárman több időt töltenek online felületeken, mint alvással. A 16–24 évesek 70 százaléka jobban kedveli a chatelést, mint a személyes beszélgetést. Egy átlagos tini 3400 üzenetet küld havonta az ágyából."[4] E függőséget az állandó értesítések és megerősítések jól kitalált, erős pszichológiai hatású gyakorlata idézi elő. Ez elsősorban azért veszélyes, mert egy fontos lelki funkciót, az önmegerősítést, kívülre helyezi.

Jelentős eltolódás megy végbe a tévézés kárára és az internetezés javára, különösen a fiatal korosztályok körében. A Zenith médiaügynökség szerint „jövőre naponta átlagosan 170 percet fogunk a netre kapcsolódva tölteni, ugyanannyi időt szakítva rá, mint tévézésre". A fiatalok körében „2016-ban 9 százalékkal mérséklődött a televíziózásra

fordított idő, miközben a pc-k előtt 57 százalékkal többet ültek. A tableteknél 68, a mobiloknál pedig 100 százalékkal nőtt ez az arány”… „Ma már a teljes médiafogyasztás csaknem negyede mobilon zajlik.”[5]

Az utóbbi években botrányos ügyekre derült fény; hogyan próbálják befolyásolni a nagy információtechnológiai cégek a választásokat: pl. chatbotok (chatelő robotok) alkalmazásával, melyek fáradhatatlanul képesek kampány idején egy politikushoz intézett kérdések megválaszolására, a közösségi szolgáltatók pedig egyirányúan cenzúrázzák a politikai tartalmakat. Ezek aláássák a demokráciát. Ha előrevetítjük az internetet, de különösen a közösségi médiát jellemző folyamatokat, elborzasztó jövő képe tárul elénk. Ezt tette Dave Eggers *A Kör* című regényében. Az élmények és személyes információk egyre fokozódó „megosztása”, a „nyitottság” és „átláthatóság” túlhajtása oda vezet, hogy eltűnik a magánélet, nem lesznek titkaink és még annál a világnál is szörnyűbb jön majd, amit Orwell a kommunizmus következményének jósolt meg.

A központi kontroll megerősödése abban is megnyilvánul, hogy amíg a felhasználók komputerekkel és laptopokkal csatlakoztak rá az internetre, a lehetőségek széles tárháza között válogathattak. Az elérés manapság azonban már nagyrészt *okostelefonokon* és tableteken keresztül történik, és azok operációs rendszereinek gyártói az applikációk révén az általuk preferált szolgáltatások felé irányítják a felhasználókat. A böngészőautomaták a felhasználóról kialakított profil alapján, „szűrők” közbeiktatásával érdeklődésének megfelelően rangsorolják a kínált anyagokat, használójuk jószerivel nem is találkozik másféle véleménnyel. Az emberek egyre inkább „filterbuborékokban” élnek, véleményük egyre merevebbé és szélsőségesebbé válik és ezáltal egyre manipulálhatóbbak lesznek.[6] Ez a rendszer aláássa a szabad sajtót, és ugyanakkor ki van szolgáltatva a politikai célú manipulációnak. Az internethasználat ezáltal ma már alig nyújt többet, mint a televíziózás; a felhasználók falak közé vannak zárva – olvashatjuk az Economist már említett, internetről szóló speciális összeállításában. Hasonló következményekkel jár a felhő-technológia is.

(Az internet eredeti jellegének megváltozása) A ’90-es évek közepén az internet még az volt, amit a feltalálói kigondoltak: a nyílt technikai szabályok és a rugalmas irányítás lehetővé tették a decentralizált működést. Web-lapok millióit hozták létre, startup-ok tízezrei alakultak, a résztvevők online publikáltak, blogokat írtak, egymással kommunikáltak, kreativitás és innováció jellemezte a rendszert. A webnek nem volt saját memóriája. Mára mindez teljesen megváltozott, a külső kapcsolatok – okostelefonok milliárdjai, más készülékek és a felhőszámítás futballpályányi gyártelepei – már nagyobbak, mint az eredeti hálózat. A súlypont a kapcsolatokról (web 1.0) az információra (web 2.0) helyeződött át. A rendszer lényegében úgy írható le, mint összekapcsolt információs tárhelyek óriási tömege, melyekre rácsatlakozik a megszámlálhatatlanul sok eszköz, és ezek szolgáltatásokat nyújtanak és egyben adatokat gyűjtenek. Az okostelefonok az internetet gyakorlatilag a Facebook, a Google és még néhány más nagy cég kezébe adták.

(Online reklámozás) A felhasználók adatainak gyűjtése és róluk profilok készítése igen jövedelmezővé tette az online-reklámozást, hiszen az információt így hatékonyan tudják célba juttatni, közvetlenül a megcélzott fogyasztói csoportnak. (A Google az idei év első három hónapjában 31 milliárd dollárt keresett reklámokon.)[7] Ez tovább erősítette a centralizációt; a Facebooké és a Google-é az amerikai online reklámpiac közel 60 százaléka. Mivel a hirdetésekből származik a legtöbb bevétel, a cégek taktikája arra irányul, hogy a felhasználókat keresőprogramjuk felé tereljék.

Az információnyújtás, a közösségi kapcsolatok, majd a reklámozás után a tevékenység fókusza most a mesterséges intelligencia szolgáltatása lesz. A felhalmozott információk és személyes adatok képessé teszik a techno-vállalatokat, hogy széleskörű kognitív szolgáltatásokat nyújtsanak: beszéd- és arcfelismerés, fordítás, drónok és önvezető autók szoftverjeinek készítése, virtuális valóságok előállítása, videojátékok stb. Mivel a mesterséges intelligencia jellegű szoftverek annál jobbak, minél nagyobb adatbázis felhasználásával készülnek, centralizáció és mesterséges intelligencia egymást erősítő tényezők.

Amerikában az internethasználók 27 százaléka hirdetésblokkoló szoftvert alkalmaz. Ez érdekes jelenség: a főként reklámokból élő technológiai cégek egyben hirdetésgátló szoftvereket is kínálnak felhasználóiknak. A Google már többször megígérte, hogy olyan szűrőket fog alkalmazni, melyek kiiktatják a legbosszantóbb hirdetéseket. Valójában verseny folyik a hirdető cégek és a blokkoló programok írói között.[8]

(A szabályozás elméleti háttere) Szakmai vita folyik arról, hogy vajon szabad-e az információtechnológiai cégeket a hagyományos vállalatokhoz hasonló módon szabályozni – azaz monopolellenes törvényekkel. Az online óriások nem termelővállalatokhoz, hanem közművekhez, közszolgáltatókhoz hasonlók. Sőt, az internetet közjószágnak is tekinthetjük, mint amilyen pl. az ingyenes közoktatás, vagy az utcai világítás. A hagyományos közgazdaságtan alapgondolata az, hogy az áruk, erőforrások szűkös javak, ezért kell gazdálkodni velük, és versengenek egymással (el kell döntenem, hogy melyik árut vásárolom meg). A közjavakra más törvényszerűségek érvényesek: a közjavak nem versengenek egymással, használatukból senki sem zárható ki, és még fizetés ellenében sem sajátíthatók ki. Az információra tehát a hagyományos tétel nem áll, az nem szűkös „jószág". Minél többet használom a cipőmet – arról nem is beszélve, ha más is használja –, annál inkább elértéktelenedik. De a közzétett információt egyszerre többen is használhatják anélkül, hogy elértéktelenedne. Az információ nem egy szokásos áru. Minél többen rácsatlakoznak egy közösségi hálózatra, az annál többet ér. A közjavak nyújtásának társadalmi optimuma nem a költségekkel függ össze, hanem azzal, hogy mindenki számára hozzáférhetők legyenek.

Ezekből a megfontolásokból az következik, hogy a nagy online cégek szabályozásával körültekintően kell eljárni, rájuk csak korlátozottan érvényesek a trösztellenes törvények. Minél nagyobb a méretük, annál jobb szolgáltatást nyújtanak. Esetükben az a társadalmilag optimális megoldás, ha mindenki számára ingyenes a hozzáférés; valójában ez történik. Az információ korunkban kimeríthetetlen, minél több van belőle, annál több generálódik: a platform több információ birtokában jobb szolgáltatásokat nyújt, ezzel több felhasználót vonz, és általuk több információhoz jut. Ugyanakkor az online óriások nem tesznek közzé minden információt. A fogyasztókról és használóikról gyűjtött profilok féltve őrzött kincseik. Míg az ipari forradalom idején a vas és acél, a múlt században az olaj volt a legértékesebb árucikk, korunkban az információ vált azzá. A hagyományos gazdaságban az elosztás folyamatában keletkezik a legtöbb haszon és előny; az internetes gazdaságban az „összerakás", az aggregálás szakasza a meghatározó.

A techno-óriások monopolhelyzete viszont hátrányokkal jár, a korábban említetteken kívül például megnehezíti új piaci szereplők belépését és nem ösztönöz az innovációra. Ez a gyakorlatban már érződik – a kockázati tőkebefektetők kezdik elkerülni az online-titánokat. Mindebből az következik, hogy szabályozásukkor megfontoltan kell eljárni. Ennek ellenére nem kívánatos, hogy tovább növekedjenek.

(A techno-cégek megadóztatásának nehézségei) Általában az adózás egy egyszerű szabályt követ: ott kell az adót kivetni, ahol a terméket gyártják és a profit keletkezik. De hol van a Facebook platformja? És hol helyezik fel a képeket, információkat a netre?

A Pierre Moscovici EU-s gazdasági biztos által készített, az egységes piacon folyó digitális tevékenység megadóztatására vonatkozó javaslat szerint az internetes szolgáltatásokat igénybe vevő felhasználók a „termelés" részei, mivel azáltal, hogy személyes adataikat az internetes cég rendelkezésére bocsátják, növelik és javítják annak kínálatát. Ez pedig feljogosítja a tagállamokat, hogy az erre visszavezethető nyereséget megadóztassák. Ez az elv elfogadhatónak tűnik, de érvényesítése annál nehezebbnek.[9]

Az internet-óriások megadóztatásának első lépése az lenne, hogy nyissanak virtuális telephelyeket az EU tagországaiban – az EU Bizottsága erre igyekszik rávenni őket. Ehhez azonban a származási ország, az USA beleegyezésére is szükség van, ellenkező esetben a kettős adóztatás esete állna fenn, mely ellentétes a nemzetközi joggal. Jelen helyzetben ez nem látszik lehetségesnek – az amerikai elnök az EU szándékát barátságtalan lépésnek tekinti. Az innen származó nyereségre pedig az EU tervezete egy egységes, 1 és 5 százalék közötti fogyasztási adót szándékozik kivetni. Német pénzügyi és adószakértők ezzel nem értenek egyet, az intézkedés szerintük – ha az adót csak az amerikai digitális óriásokra vetik ki – protekcionizmusnak minősülhet és még rosszul is sülhet el, hiszen bátorítást adhat azoknak az országoknak világszerte, ahol például a német autógyártók jelentős tevékenységet fejtenek ki. Ha pedig általában, származási országra tekintet nélkül vetik ki az adót, az visszaveti a tagországok saját digitális iparát. Emellett a fogyasztási adó a digitális cégek esetében nem a megfelelő adófajtának tűnik; azt hagyományosan az élvezeti cikkekre (alkohol, dohány, kávé) és az üzemanyagra vetik ki.[10]

(Monopolellenes büntetések) A legelső nagyobb európai bírság, 1,1 milliárd euró a tranzisztorgyártó Intelt érte 2009-ben, amiért az megakadályozta, hogy a gyártók riválisának, az AMD-nek a chipjeit használják fel. 2004 és 2013 között az EU Bizottsága összesen 2 milliárd euró büntetést szabott ki a Microsoftra, amiért az arra kötelezte a gyártókat, hogy a Windows-zal együtt Internet Explorerjét és a Media Playert is telepítsék fel a számítógépekre.

A Facebook 2014-ben 23 milliárd dollárért felvásárolta a WhatsApp-ot, egy népszerű üzenetközvetítő szolgáltatót. Ma már nyilvánvaló, hogy célja egy konkurens cég rosszindulatú megszerzése volt, és ráadásul összeolvasztotta adatbázisát a sajátjával. Ezért szabott ki rá tavaly az Európai Bizottság 110 millió euró büntetést. A hatóságok fontolgatják az óriások feldarabolását is. Egy másik lehetőség az lenne, hogy korlátozzák a cégeket, milyen szolgáltatásokat nyújthassanak. Ismert ügy, hogy Brüsszel 2,4 milliárd euró büntetést rótt ki a Google-ra, amiért az kereső-felületein diszkriminálta az egyik konkurens ár-összehasonlító szolgáltatást. Idén júliusban pedig minden képzeletet felülmúló, 4,3 milliárd eurós büntetéssel sújtotta szintén a Google-t, amiért az az okostelefonok operációs rendszeréül szolgáló, az ő tulajdonát képező Androidot csak a saját App Store-jával együtt forgalmazza.

A büntetési határ az adott cég teljes bevételének maximum10 százaléka lehet, tehát ez a Google esetében akár még 9 milliárd euróra is emelhető. Mivel azonban Margrethe Vestager, a brüsszeli versenybiztos ez esetben sem írt elő kötelező tennivalót, hanem a cégre bízza, hogyan oldja meg a kifogásolt helyzetet, a Google a büntetést egyszerűen üzleti költségnek tekinti. Az amerikai Legfelső Bíróság a hasonló ügyeket rugalmasabban kezeli. Ha a tech-óriás bebizonyítja, hogy az adott megoldás a fogyasztónak kedvez (mert például egyszerűbben jut hozzá a keresett információhoz), nem szab ki büntetést.[11] Az Alphabet azzal védekezik, hogy az Androidot azért tudja ingyen adni, mert a hirdetési bevételekből fedezi annak fejlesztési költségeit. A szabályozás újabb lehetősége, hogy az adatok birtokosait arra kötelezik, hogy egyes adatcsomagjaik hozzáférhetők legyenek a startupok számára.

A monopolellenes versenyeljárások középpontjában nem hiába a Google áll. Az internetes keresés világpiacának 91-93, a mobil-eszközök operációs rendszerének 73 százalékát ő uralja. A Chrome piaci részesedése 55 százalék, az online reklámozásból 45 százalékot, az e-mailezésből (gmail) pedig 37 százalékot hasít ki világszerte.[12]

Az informatika múltjában több olyan sikeres eset van, amikor a monopolellenes intézkedések pozitív eredményt hoztak. Az AT&T-t, az amerikai telefontársaságot 1956-ban arra kötelezték, hogy szabadalmait hozza nyilvánosságra – így fejlesztette tovább az Intel a tranzisztort. Az IBM-et 1969-ben arra kötelezték, hogy külön-külön hozza forgalomba a számítógépeket és a programokat – ebből lett a Microsoft, a szoftvergyártás világcége. A Google nem lett volna azzá, ami, ha a 2000-es években a Microsoftot nem kötelezik, hogy szüntesse be a rivális böngészők diszkriminálását és tegye lehetővé, hogy a Windowst más operációs rendszerek is használhassák.[13]

(A kínai elfajulás) Az internet elfajulásának, centralizációjának elrettentő esete, ami Kínában történik. Húsz éve építik a „Nagy Tűzfalat", és az – elődjével szemben, ami nem védte meg Kínát a nomádok támadásaitól – jól működik. Úgy tartja távol a nyugati demokratikus értékeket, hogy teljes mértékben kiszolgálja a kínai gazdaság modernizációs igényeit. A „tartalom-ellenőrök", azaz cenzorok száma kétmillió körül van. Ugyanennyien terjesztik a közösségi médiában a kormányt szolgáló propagandát és dezinformációt. Egy amerikai egyetemi szakértők által tavaly készített tanulmány szerint e népes had évente kb. 450 millió posztot helyez el a közösségi médiában; nem a kommunista pártot kritizálókat támadják, hanem más témák felé terelik a vitát. (Azért arról is jó lenne többet tudnunk, hogy a Facebook gondolatőrsége hogyan működik, hány emberből áll.) Viszont érdekes módon – és a fent említettekkel összhangban – a kínai internet-cégek nagyobb üzleti szabadsággal rendelkeznek, kevésbé szabályozottak, mint a nyugatiak. Ugyanakkor majdnem állami tulajdonban vannak, és a vezetés elvárja tőlük, hogy 2030-ra Kínát „kíber-szuperhatalommá" tegyék.

A kínai online-óriások összes tőzsdei értéke felülmúlja az 1 billió (10^{12}) dollárt és a részvények tulajdonlásának speciális szabályozása kizárja a külföldi befektetőket; azok elsősorban e cégek vezetőinek és vezető beosztású tisztviselőinek a kezén vannak.[14] A világ legnagyobb online cégeinek tőzsdei értéke több mint 4 billió dollár, tehát a másik hárombillió az Apple, az Amazon, az Alphabet és a Facebook között oszlik meg.[15]

(Amerikai–kínai rivalizálás) 2007-ben Kína lehagyta Amerikát az exportban, 2011-ben pedig már a feldolgozóipara is megelőzte az USA-ét. 2030-ra várható, hogy a GDP abszolút nagyságát tekintve is Kína fog vezetni. Az amerikaiak azzal vigasztalják magukat, hogy hadiiparuk, elit egyetemeik és a Silicon Valley jóvoltából vezető szerepük továbbra is meg fog maradni. A kínai online cégek kezdeti lenézése, majd galapagosi különcöknek tekintése után azonban ma már riválisoknak tartják őket. Az Alibaba és a Tencent ugyanabban a ligában játszanak, ahol az Aphabet és a Facebook. Sőt, Kína online kereskedelme az amerikainak a duplája, és a kínaiak 11-szer annyi pénzt utalnak át mobiltelefonokon, mint az amerikaiak. Banki műveletek és kártyával fizetés esetén a kínaiak széles körben arcfelismerő automatákat használnak. A kockázati tőke tevékenysége rendkívül aktív, és a kínai kormány kiadta a direktívát, hogy 2030-ra a mesterséges intelligencia terén világelsőnek kell lenniük.[16]

Az amerikai világelsőség sok előnnyel jár: feldolgozóipari vállalataik versenyképesebbek és online óriásaik szabják meg világszerte a szabályokat és sztenderdeket. 180 milliárd dollár külföldi profitot termelnek meg évente, ami többszöröse annak

a haszonnak, hogy a dollár a világvaluta. Az összevetés eredményeként a kínaiak még mindig le vannak maradva (42 százalékos a mutatójuk), de a felzárkózás gyors (2012-ben az amerikai internetes teljesítménynek még csak a 15 százalékán álltak). A kínai tech-ek tőzsdei értéke csak 32 százaléka az amerikaiakénak és a digitalizáció nem hatja át úgy a feldolgozóipari vállalatokat, mint Amerikában (ez a mutató 26 százalékos). A kínaiak előszeretettel fektetnek be amerikai internetes cégekbe és startupokba, de ez csak töredéke az amerikai óriások külföldi befektetéseinek. A lemaradás azonban sokkal kisebb a technológiai ipar legdinamikusabb területein, az e-kereskedelemben és az interneten. A trendeket figyelembe véve Kína 10-15 éven belül felzárkózik Amerikához, és ez hatalmas lökést ad majd a kínai gazdaságnak. De tekintve, hogy a kínai tech-ipar (mint minden más) államilag vezérelt, ez korlátozza majd a kínai–amerikai együttműködést.[17]

Egy új fejlemény: az Egyesült Államokból kitiltották a China Mobile-t, Kína, sőt a világ legnagyobb mobiltávközlési társaságát, mert az amerikaiak „hallgatózástól" féltik kommunikációs piacaikat.[18] Kína – az Apple kivételével – nem engedte be az amerikai tech-óriásokat, de a kínaiak is csak szerény befektetőként vannak jelen Amerikában. A feltörekvő piacokon az Alibaba az Amazonnal, a Baidu a Google-lal, a Tencent pedig a Facebookkal rivalizál. Az amerikai és a kínai titánok üzletpolitikája azonban teljesen eltér egymástól; míg az amerikaiak ugyanolyan névvel és szolgáltatással vannak jelen a feltörekvők piacán, a kínaiak a helyi kezdeményezéseket karolják fel, illetve vásárolják meg, érintetlenül hagyva nevüket és sajátosságaikat. Az amerikaiak a hirdetésekre koncentrálnak, a kínaiak viszont az internetes fizetésre és a kereskedelemre. Egyelőre még az amerikai politika a kifizetődőbb (a Google és a Facebook bevételeinek több mint fele külföldről származik, míg az Alibabáénak csak alig tíz százaléka), de hosszabb távon a kínai ígérkezik sikeresebbnek. De az is lehet, hogy a kettő közeledik egymáshoz.[19]

(Az internet jövője – újból decentralizáció?) Internetszakértők azt jövendölik, hogy a technológiai újítások a decentralizáció felé fogják elvinni a világhálót. Az új informatikai technológia a blokkláncon és a kriptovalutákon alapul. (A kriptovaluták valójában a blokklánc alapú ügyletek pénzügyi eszközei.) Ez utóbbiakról elsősorban spekulációs vonatkozásokban szoktunk hallani, de az új rendszerben a decentralizációs jellegük domborodik ki: az, hogy magánszemélyek bankok és állami intézmények figyelmen kívül hagyásával saját valutát teremtenek és azzal kereskednek. A pénzkibocsátás állami monopólium, de valójában kereskedelmi bankok is bocsátanak ki számlapénzt. Most az internet lehetővé tette a magánpénz kibocsátását. (Micsoda fordulatokat produkál a történelem! Amikor Friedrich August von Hayek, a liberális közgazdaságtan apostola egy fél évszázada felvetette a magánhadsereg és a magánpénz ötletét, azt mindenki őrültségnek tartotta.) Ugyanakkor Bill Gates – és az ő véleménye e téren egyáltalán nem mellékes – nem lát semmi előrevivőt a kriptovalutákban és a blokklánc technológiában; azokat csupán olyan technikáknak tekinti, melyekkel kivonják a tranzakciókat az állami szervek látóköréből. Warren Buffet, Amerika legnagyobb befektetője is ezen a véleményen van.[20]

A blokklánc lényege az, hogy az egymással üzleti kapcsolatba lépő felek saját maguk szabják meg az együttműködési feltételeket; a bankok és pénzintézetek és egyéb közvetítők kikapcsolásával, „elosztott adatbázisok" felhasználásával végzik ügyleteiket.[21] Egy blokk tartalmazza a tranzakciókat, a programok által végzett műveleteket, valamint azokat az adatokat, amelyek az előző blokkhoz kapcsolják. Az üzleti műveletek nincsenek szétválasztva, az összes eddigi, bitcoinban végzett ügylet egybefüggően követi egymást, valamennyi számítógépen. A rendszerbe ezért kívülről nem lehet „belenyúlni", az biztonságos. Ezáltal a magánpénz után mintegy mini magángazdaságot

teremtenek (nem tulajdonosi értelemben, hanem a többi folyamattól részben elszigetelve), saját valutával és irányítási rendszerrel.[22] A blokklánc jól alkalmazható ingatlanok adásvételénél, jegyértékesítésnél, autóvásárlásnál, közszolgáltatásokban stb.

A mai rendszerekben a felhasználói eszköz (az applikációk révén), a szoftver és az adatok egy kézben vannak. Ezt törik most meg az információtechnológiai újítások: megnő a felhasználók hatalma; ők határozzák meg, hogy mely applikációkon keresztül érhető el az információ.

A blokklánc-technológia érdekes – de nem meglepő – módon összetalálkozik a környezetvédelem decentralizációs törekvéseivel. (Hiszen a környezetvédelem alapelvei közé tartozik az önellátás, a helyi és közösségi gazdasági tevékenység felkarolása a monopóliumokkal és központosított gazdaságszervezéssel szemben.) Ennek kitüntetett területe a zöld energia-termelés és felhasználás – miközben az energiaszektorra az igen nagyarányú központosítás a jellemző minden országban. Amerikában a zöld energia termelésére több mint száz, blokkláncon alapuló új vállalkozás alakult, és ezekbe már több száz millió dollárt fektettek. Ezt szorgalmazza a Tepco, Japán legnagyobb energia-cége is. A blokklánc megoldások kiterjednek az olyan ügyletekre is, amikor a környezetbarát energia termelésével ki lehet egyenlíteni a szén-dioxid-kibocsátás elhárításának kötelezettségét… (Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a meglévő centralizált energia-infrastruktúra a blokklánc-ügyleteknek is elengedhetetlen feltétele.)[23]

A lelkendezők szerint most valami olyasminek lehetünk a tanúi, mint 1995-ben, amikor megalkották a mobil telefonok technológiáját, de még senki sem gondolta, hogy az micsoda kommunikációs robbanáshoz fog vezetni.

Az elképzelések szerint ez a technológia általánossá fog válni az internet minden vonatkozásában. Jön tehát a web 3.0, az újból decentralizált internet korszaka? (Bár az idei fejlemények nem sok jóval kecsegtetnek e téren; a bitcoin eddig meredeken, exponenciálisan növekvő árfolyama az év elején összeomlott.)[24]

(Összegzés) Az internet kezdetben a decentralizált irányítást szolgálta és a rendszerben résztvevők öntevékeny kapcsolatépítését segítette elő. Mára a globalizált világ egyik legkoncentráltabb hálózatává vált. Kezdetben nem volt saját memóriája – mára a hatalmas információs bázisok adatait, értesüléseit, híreit áramoltatja a felhasználók között. Veszélyt jelent a szabad sajtóra, a vélemények sokszínűségére, mert a felhasználókról készített profilok és a szűrési technikák által egyénre szabott, megszűrt információt nyújt. A koncentráltság és az óriási adatbázis lehetőséget ad a politika és a választások befolyásolására, és ez időnként meg is történik. A tech-óriások bevételének fő forrása a reklámozás – a már említett technikák felhasználásával a hirdetéseket képesek pontosan eljuttatni a megcélzott társadalmi rétegeknek és személyeknek.

A szabályozásnak elméleti akadályai vannak. Az információ különleges áru, az információs platformok nem annak kisajátításában, hanem megosztásában érdekeltek. Az információtechnológiai óriások telephelyen kívüli megadóztatása pedig gyakorlatilag nem oldható meg. Ennek ellenére az EU Bizottsága a trösztellenes szabályozást alkalmazza rájuk és alkalmanként kemény bírságokat vet ki. Az amerikai joggyakorlat elnézőbb velük szemben, és megengedi a verseny korlátozását, ha az eredmény növeli a felhasználók elégedettségét.

Kínában az internetnek egy olyan rendszere alakult ki, mely teljes mértékben kiszolgálja a gazdaság digitalizációs és a politika minden civil kezdeményezést elnyomó igényeit. A digitalizációs világuralomért folyó amerikai–kínai versenyben az amerikai online óriások vezetnek, de előnyük apad. Az amerikai cégek a saját rendszereiket és szolgáltatásaikat exportálják, míg a kínai gyakorlat a helyben kialakuló hálózatok segítésére és az azokba való beépülésre törekszik.

Sokak szerint a legújabb információtechnológiai újítások, a bitcoin és a blokklánc a rendszert a decentralizáció irányába vihetik és így remény van arra, hogy az internet visszatér az eredeti elképzelésekhez, a felhasználók közötti közvetlen kapcsolatok válnak uralkodóvá.

MELLÉKLETEK

A legnagyobb információtechnológiai cégek
(a 2017. évi árbevétel szerint rangsorolva)

	md $			md $
1. Apple (US)	229,2		9. IBM (US)	79,1
2. Samsung (koreai)	211,9		10. Dell (US)	78,6
3. Amazon (US)	177,8		11. Sony (japán)	77,1
4. Foxconn (tajvani)	154,7		12. Panasonic (japán)	72,-
5. Alphabet (US)	110,8		13. Intel (US)	62,7
6. Microsoft (US)	89,9		14. LG Electronics (koreai)	54,3
7. Huawei (kínai)	89,3		15. JD.com (kínai)	53,9
8. Hitachi (japán)	84,5		16. HP (US)	52,-

forrás: Wikipedia (a Forbes Global 2000 alapján)

A legnagyobb szoftvergyártó vállalatok
(a 2017. évi árbevétel szerint rangsorolva)

	md $
1. Alphabet (US)	89,9
2. Microsoft (US)	85,3
3. IBM (US)	79,9
4. Oracle (US)	37,4
5. Accenture (US)	35,7
6. Facebook (US)	27,6
7. SAP (német)	24,4
8. Tencent (kínai)	22,8
9. TCS (indiai)	19,1
10. Baidu (kínai)	10,6

forrás: Wikipedia (a Forbes Global 2000 alapján)

Néhány nagy, szoftvert is gyártó tech-óriás profilja és fontosabb szolgáltatásaik, applikációik*

	profil	szolgáltatások, applikációk
AMERIKAIAK		
Alphabet (Google)	keresőprogram, e-mail, operációs rendszer, mesterséges intelligencia	Android (mobiltelefonok operációs rendszere), Gmail, YouTube, Google Chrome, Google Drive, Google Maps, Google Play áruház, App Store, Google Hangouts, Google Photos, Google Play Movies
Amazon	online kereskedelem, fogyasztói elektronika	+ videóletöltők, audiobook-letöltők, felhőszámítás
Apple	főként hardver, de szoftver is	iOS (mobiltelefonok operációs rendszere), iTunes, mediaplayer, Safari, iLife, iWork
Facebook	közösségi média	+ Instagram, WhatsApp, IGTV (videómegosztó)
IBM	hardver, szoftver, middle wear, consulting	kognitív megoldások, SQL nyelvi programozás, felhőszámítás, globális üzleti, pénzügyi és technológiai szolgáltatások
Microsoft	szoftver, keresőprogram	Windows, Internet Explorer, Media Player
Oracle	szoftver	adatbázis-feldolgozás, felhőszámítás, vállalati szoftverek
Yahoo!	web-portál és keresőprogram	
KÍNAIAK		
Alibaba	online kereskedelem	+ elektronikus fizetés, vásárlási böngésző, felhőszámítás
Baidu	internetes szolgáltatások, keresőprogram, mesterséges intelligencia	
Tencent	közösségi média, beruházás, internetes szolgáltatások	internetes fizetés, WeChat + mobil és online játékok, e-kereskedelem

* Nem tartalmazza a csak hardver-gyártókat.

forrás: saját összeállítás

FORRÁSOK

Tanulmányom főként az Economistban a témáról írt cikkekre épül, azok közül is elsősorban a 2018. június 30-i számban megjelent, az internettel foglalkozó speciális összeállításra: The ins and outs. Special Report. Fixing the Internet.
Bedő Iván, Gyenis Ágnes: Csak láncaikat nyerhetik. Hvg, 2018. febr. 15.
Dave Eggers. A Kör. Európa, 2016.
Figyelő, 2018/28: Digitális elvonókúra. Offline.
Forbes Global 2000 (wikipedia)
Halaska Gábor: Bitcoin: Lesz ebből valami? Figyelő, 2018/28.
Halaska Gábor: Konkurenciát kap a YouTube. Figyelő, 2018/28.
Halaska Gábor: Kína vs. USA: A távközési hadviselés. Figyelő, 2018/30.
McNamee, Rogers: Közösségi média: függők és dílerek. Hvg, 2018. febr. 15.
Nagy Gábor: A fölény ára. Hvg, 2018. júl. 26.
Reiermann, Christian: Mehr Schaden als Nutzen. Der Spiegel, 12/2018.
The Economist, August 11th 2018. Enigma variations. Chinese tech firms.
The Economist, August 11th 2018. Cheques and balances. Chinese investment in Silicon Valley.
The Economist, August 4th 2018. Greens meet geeks. The blockchain and energy.
The Economist, July 7th 2018. Clash of the titans. Tech firms in emerging markets.
The Economist, July 21st 2018. High fines, meagres results.
The Economist, July 21st 2018. Antitrust theatre.
The Economist, February 17th 2018. Give me a break. Google and ads.
The Economist, February 17th 2018. Chinese tech v American tech.
The Economist, February 10th 2018. Digital currencies. Crypto-correction.
Zand, Bernhard: Der China-Algorithmus. Der Spiegel, 7/2018.

JEGYZETEK

1 The Economist June 30th 2018. The ins and outs. Special Report. Fixing the internet.
2 Nagy Gábor, Hvg, 2018. júl. 26.
3 McNamee, Hvg, 2018. febr. 15.
4 Figyelő, 2018/28. (A Telegraph nyomán.)
5 Halaska, Figyelő, 28/2018.
6 Ugyanott.
7 Az egész évre tervezett hirdetési bevétele 60 milliárd dollár, a várt teljes bevétel 44 százaléka. (Nagy Gábor, Hvg, 2018. júl. 26.)
8 The Economist February 17th 2018. Give me a break. Google and ads.
9 Reiermann, Der Spiegel, 12/2018.
10 Ugyanott.
11 The Economist, July 21st 2018. High fines, meagre results.
12 The Economist, July 21st 2018. Antitrust theatre.
13 The Economist, June 30th 2018. The ins and outs. Special Report. Fixing the internet.
14 The Economist, August 11th 2018. Enigma variations. Chinese tech firms.
15 The Economist, July 7th 2018. Clash of titans.
16 The Economist, Fenruary 17th 2018. Chinese tech v American tech. (Mesterséges intelligencia alatt ebben a vonatkozásban kognitív szolgáltatásokat kell érteni.)
17 Ugyanott.
18 Halaska Gábor, Figyelő, 2018/30.
19 The Economist, July 7th 2018. Clash of the titans.
20 hvg.hu, 2018. márc. 1.
21 Angol kifejezéssel „peer-to-peer trading”, azaz „szemtől-szembe” kereskedésnek is nevezik.
22 Bedő Iván, Gyenis Ágnes, Hvg, 2018. febr. 15.
23 The Economist, August 4th 2018. Greens meet geeks.
24 A bitcoin árfolyama 2017 végéig meredeken, exponenciálisan emelkedett. 2018 elején viszont szinte összeomlott, a többi kriptovalutáéval együtt. The Economist, February 10th 2018.

A demográfiai és társadalmi hanyatlás megszüntetése

(Demográfia) Orbán Viktor miniszterelnök az új kormányzati ciklus fő céljaként a demográfiai helyzet javítását határozta meg. A szakértők, a releváns kormányzati szereplők és maga a miniszterelnök azonban már több alkalommal is úgy nyilatkozott, hogy a népesség fenntartásához szükséges 2,1-es családonkénti átlagos gyermekszám néhány évtized alatt (2030-ra) érhető el. Ezzel kapcsolatban a gond az, hogy addigra Magyarország népessége 8 millióra csökkenhet, és *semmi sem garantálja*, hogy a már *eddig is alkalmazott intézkedések* valóban sikeresek lesznek, sőt az a valószínűbb, hogy minden ugyanígy fog tovább haladni a népességfogyás, esetleg a lassuló népességfogyás útján. Ennek oka az, hogy a demográfusok és a kormányzati szereplők még mindig a hagyományos, eddig is alkalmazott eszközökkel élnek, melyek már *eddig sem hoztak* alapvető fordulatot (a családonkénti átlagos gyermekszám 1,2-ről is csak 1,4-re növekedett), és ezután sem fognak, noha lenne olyan cselekvési stratégia is, amely által nemcsak a stagnáláshoz szükséges 2,1-es családonkénti átlagos gyermekszámot lehetne gond nélkül biztosítani, hanem az erőteljes növekedéshez szükségeset is, mégpedig nemcsak néhány évtized alatt, hanem *azonnal*, *garantáltan* és *félpénzen*. Ezen állítás helytállóságának megértéséhez ismernünk kell a népességfogyás okait és a demográfusok erre adott elhibázott stratégiai válaszait. Ha pedig ismerjük az okokat, a helyes választ is meg tudjuk adni.

Eközben a különféle civil kezdeményezések is mennek a maguk útján. Budaházy Edda egy népesedési munkacsoport tagjaként, melynek demográfus szakemberek és civil szervezetek is a tagjai, már több éve folytatja a népesedési fordulatért vívott harcát. Legújabb kezdeményezése, a Hozz Világra Még Egy Magyart Mozgalom (megegymagyart.com), melyet nagy (pro és kontra) sajtó- és internetes visszhang kísér. Ennek során Budaházy Edda a különféle interjúiban (Hír TV, Demokrata) nagyon jól felvázolta a jelenlegi helyzetet, melyet én is hasonlóképpen látok és ezt vele egymás között is megbeszéltük.

A társadalomban szerinte háromféle ember/család található: 1. azok, akik egyáltalán nem akarnak gyermeket. Ők ezt megtehetik, és senki sem akadályozza meg őket ebben. Ez egy kisebbség (Németországban pl. növekvő kisebbség), de ennek létét is el kell fogadnunk 2. Azok, akik 1-2-3 gyermeket vállalnak. Ők teszik ki a nagy többséget. Ők is megtehetik, hogy úgy gondolják, az ideális család 1-3 gyermekből áll, és az állami szociális juttatások, ha nem is teljes mértékben, de viszonylag megfelelő módon fedezik az ezzel kapcsolatos anyagi igényeiket. (Az én gyanúm azonban az, hogy ennyi gyermeket pusztán a családfenntartási ösztöntől indíttatva vállalnak fel. Ezért az állami szociális juttatások kifizetése ezen réteg számára lényegében kidobott pénz, mert bármilyen összegű juttatás esetén az 1-3 gyermeket önmaguktól is bevállalnák, és ennél többet így sem, úgy sem fognak produkálni.[1]) 3. A harmadik csoportot azon (nagy fontosságú) kisebbség tagjai alkotják, ahol örömmel vállalnák a 6-8-10 gyermeket is. Ők azonban ezt a szándékukat már nem tudják megvalósítani, a jelenlegi támogatási keretek mellett ugyanis anyagilag nyomorba döntenék magukat és a családjukat is, amit korábban a Valóságban már én magam is kifejtettem.[2] Budaházy Edda helyesen mutatott rá,

hogy a három közül ez az egyetlen olyan csoport, amelyiket a szociálpolitika diszkriminál a társadalomban, mert miközben az első két réteg szabadon megvalósíthatja a családtervezési céljait, a harmadik ezt nem teheti meg, mert nincs rá anyagi lehetősége és ennek esélyét számukra az állam sem teremti meg.

Amennyiben tehát a népességünket növelni akarjuk, a harmadik rétegben rejlő lehetőségeket kellene kihasználnunk, mégpedig olyan módon, hogy ezt a csoportot az *anyagi érdek* kiaknázása mentén minél jobban kiszélesítsük. Ezenkívül azt a társadalmi célt is ki kellene tűznünk magunk elé, hogy ne csak a stagnálás, a népesség fogyásának a megállítása legyen a feladatunk, hanem az erőteljes növekedés, az 50 milliós Magyarország elérése.[3] Ehhez pedig nem a 3-, hanem az 5-gyemekes családmodell preferálása szükséges.

Ha valaki vitába száll egy demográfus szakemberrel (néhánnyal én magam is megvitattam a nézeteimet), az elképzelései és a tervezési képességei között még csak a halvány gondolatát sem találja meg a 3 gyermeknél nagyobb családmodellre vonatkozóan, koncepcióval pedig már egyáltalán nem rendelkeznek velük kapcsolatban (legalábbis, ami a demográfia *fősodrát* illeti). Ha azt kérdezzük tőlük, hogyan lehetne növelni a népszaporulatot, (nem túl eredeti módon) mindig ugyanazt fogják hajtogatni, mert egyedül ez van a fejükben, a gondolkodásukban, a tanulmányaikban: adókedvezményekkel kell támogatni a gyermekvállalást, már az első gyermek megszületést is támogatni kell, segíteni kell a kismamák újbóli munkába állását, növelni kell a gyed összegét, nyugdíj- és adókedvezményeket kell adni a szülőknek, és így tovább.

Ez a stratégia azonban már eddig sem vezetett eredményre és ezután sem fog, mert eközben ***nem változnak meg a társadalmi feltételek***. Ezen juttatások az állam számára tehát kidobott pénz, ráadásként a népesség csökkenésnek további folytatódása mellett. Ezen nem változtat az sem, ha a támogatási rendszert bármilyen összeggel megnöveljük, mert egy ***elhibázott stratégián alapul***. Ez a szerkezet *sehol sem működik*, sehol sem képes biztosítani még az önfenntartáshoz szükséges 2,1-es családonkénti átlagos gyermekszámot sem, a(z erőteljes) növekedés lehetőségét pedig egyáltalán meg sem lehet vele kapcsolatban fogalmazni. Nem működik még Franciaországban sem (1,96), mely a legátgondoltabb és legkiterjedtebb családtámogatási stratégiával rendelkezik. Nem működik az erős szociális rendszerrel rendelkező Svédországban (1,67), és a magyarországinál jóval nagyobb összegű családtámogatásokat kifizető Ausztriában sem (1,40), melynek családonkénti átlagos gyermekszáma a magyarral azonos szinten áll. Ezen országokban egyedül a migráció biztosítja a népesség növekedését. (És a fejlett világ minden országában ugyanez a helyzet. Mindössze három, erős jóindulattal jólétinek nevezhető, de [represszíven] erkölcsi alapú ország [a jólét és az erkölcs összefüggését lásd alább] tudja biztosítani az önfenntartáshoz szükséges gyermekszámot: Kuvait 2,64, az Egyesült Arab Emirátusok 2,40 és Szaúd-Arábia 2,31.) A kérdés az, hogy mitől működne ez a rendszer Magyarországon, ha bármilyen (!) összeggel megnövelnénk a családtámogatásokat? Semmitől, mert ugyanazon a *hibás stratégián alapul*.

A demográfusok ugyanis nem látják jól (sőt egyáltalán) a népességfogyás okait a modern társadalmakban. Ennek hátterében ugyanis valójában az áll, hogy a második világháború után egy újfajta társadalm*i berendezkedés* jött létre. A hatalmasra felduzzasztott háborús termelést ugyanolyan volumen mellett a békés termelésre, a fogyasztási cikkek (autók, elektromos berendezések, élelmiszerek stb.) gyártására állították át. Ez lehetővé tette a frontról hazatérő katonák (a háború előtti anyagilag szűkölködő alacsony társadalmi réteg tagjainak), az egyszerű munkások jövedelmének ugrásszerű növekedését, akik így meg is tudták vásárolni ezen fogyasztási cikkeket. Ezzel egy öngerjesztő folyamat indult be: minél nagyobb volt a termelés, annál nagyobb lett a fogyasztás és

annál több bért lehetett kifizetni. (Ezt a módszert ma is alkalmazhatjuk: mesterségesen megnöveljük a termelést – nagyobb lesz a fogyasztás – magasabbak lesznek a bérek – nagyobb lesz a termelés – nagyobb lesz a fogyasztás – növekednek a bérek…[4])

Ezzel kialakult a **fogyasztói társadalom** és az ún. *középosztály társadalma*.[5] Megszűnt a „fent" és a „lent" kategóriája,[6] eljött a „bérek forradalma".[7] Ezzel véget ért a marxi értelemben vett klasszikus kapitalizmus korszaka, ahol a munkásosztály ellensége volt a fennálló rendszernek az alacsony bérek, az óriási vagyoni különbségek, a gyermekmunka, a katasztrofális egészségügyi viszonyok, a rossz életkörülmények, az általános választójog hiánya, a társadalmi státuszok különbségei, az alacsony iskolázottság, a munkások kizsákmányolása stb. miatt. Mindezeket a fogyasztói társadalom (keleten részben az államszocializmus) egy csapásra kiküszöbölte. A munkásosztály megszűnt a rendszer ellensége lenni[8] és annak szerves tagjává, „adófizető polgárrá", „választópolgárrá", a közvélemény meghatározójává, a középosztály alaprétegévé lett.

William Henry Beveridge báró (1879–1963), brit közgazdász 1942-ben kidolgozta a háború utáni társadalombiztosítási rendszer (*Beveridge Plan*) elveit, mely a bármely lehetséges okból fellépő szűkölködést volt hivatva kiküszöbölni a társadalomból. A második világháború után ez lett a brit családipótlék-rendszer, a munkahelyi balesetek rendezésének, a társadalombiztosítás, a nemzeti egészségügyi szolgálat, alapja, amely hozzájárult a konzervatívok vereségéhez az 1945-ös választáson. A „társadalombiztosítás" kifejezést a jövedelem kiesésével szembeni biztosítás megjelölésére használta, munkanélküliség, betegség vagy baleset, öregség, egy másik személy halála estén, és a többletkiadásokkal szemben, születés, halál vagy házasság esetére. Az új-zélandi példát követve mindenki számára öregségi nyugdíjat biztosított Nagy-Britanniában. A tervezet kötelező társadalombiztosítási rendszert irányzott elő, az egész lakosságra kiterjedő juttatásokkal és befizetésekkel. Fő célja a gyermeksegélyezés, az egészségbiztosítás és a foglalkoztatás fenntartása volt. A megélhetési segélyek kialakításánál, melyeket munkanélküliség, rokkantság és öregség esetére irányzott elő, figyelembe vette Németország, a Szovjetunió és más országok tapasztalatait. 1946-ban családi pótlékot vezettek be a második és a további gyermekek után. Beveridge szükségesnek tartotta, hogy a gazdaságban mindig több munkahely legyen, mint amennyi munkavállaló van.[9]

Ugyanezen folyamatok a második világháború utáni Magyarországon és a keleti blokkban is érvényesültek. A társadalom, az államszocializmus keretein belül, itt is megindult egyfajta jóléti (és fogyasztói) állam irányába (mely gazdasági téren – a bérek forradalma nélkül és a tervgazdálkodás miatt – csak a hiánygazdaság szintjéig jutott el; noha deklarált célja a tömegtermelés és a tömegfogyasztás volt – erre irányultak az ötéves tervek és a munkaversenyek). Hatalmas lakásépítési és egyéb szociális programok indultak (nyugaton és a szocialista országokban egyaránt). A háború után a szociális juttatások mind szélesebb köre fokozatosan keleten is a lakosság mind nagyobb rétegeire terjedt ki. Az 1970-es évektől Magyarországon is egyre több nő állt munkába.

Ezzel együtt azonban a népszaporulat társadalmi feltételei is ***alapvető módon*** *megváltoztak.* (S ezen jóléti intézkedések súlyosan negatív demográfiai hatását mind a mai napig senki sem mérte fel, sőt még csak fel sem ismerte azt, hogy ez lehet a demográfiai hanyatlás legfőbb oka.) A második világháború után ugyanis a jólét növekedése miatt ***hatalmas rétegek léptek be az alacsony társadalmi rétegből a középrétegbe***, tehát *alapvető módon* ***alakult át*** a társadalom szerkezete. A Valóságban korábban már kifejtettem,[10] hogy a társadalom hármas rétegződése (alacsony, középső és magas társadalmi réteg) hatással van az emberek családtervezési stratégiáira is (aminek hátterében ezen

társadalmi rétegek eltérő *kényelmi szintjei* állnak, s a gyermekvállalási kedv növelését is a kényelmi szint megemelésének a lehetősége által lehet kiaknázni, mégpedig az ***anyagi érdeken*** keresztül).

A korábbi rendszerekben (feudalizmus, klasszikus kapitalizmus) a társadalom legnagyobb rétegét az alacsony társadalmi réteg tette ki. Ezekben a rendszerekben nem volt semmilyen átfogó és kötelező szociális ellátórendszer (nyugdíj, betegbiztosítás, munkanélküli segély, szülési támogatások stb.). (Az 1891-es kötelező betegségi biztosítást most nem részletezem, mert csak az ipartörvény hatálya alá eső foglalkozásokra vonatkozott és nem is fedte le az összes kockázati tényezőt, valamint nem volt beágyazva egy – akkor még nem is létező – szociális állam kereteibe; még 1906-ban is csak a lakosság 3,3%-a volt biztosítva, ami csak 1975-re lett 100%.[11]) Az ember csak saját magára és a családjára számíthatott, ha krízishelyzetbe került (a munka elvesztése, gyermekszülés, betegség, halál, árvaság, öregség, rokkantság stb.). S ezen krízishelyzetek közül most a számunkra (annak anyagi vonzatai miatt) a gyermekszülés a lényeges kérdés (minthogy a szociális ellátórendszer értelmezésében a gyermekszülés is egy krízishelyzetnek tekintendő, s ezt a gondolkodásmódot aztán sajnálatos módon a gyermeket vállaló szülők is átveszik).

Ezen krízishelyzetek kiküszöbölésének legfontosabb eszköze a múltban (és a szociális ellátórendszereket nélkülöző fejlődő országokban még ma is) a sok (akár 8-10) gyermek vállalása volt. A szülőkkel idős korukban az állam egyáltalán nem törődött. A gyermekek feladata volt az, hogy a szüleiket idős korukban ellássák. És ezt a kötelességet, azzal együtt, hogy a család fenntartásához a fiataloknak is hozzá kell járulniuk a saját munkájukkal, már a kezdetektől bele kell nevelni a gyermekekbe (és ez már az ősi nemzedékek sora óta rutinszerűen működik is). A nevelés és az ezzel együtt járó erkölcs tehát nemcsak egy terhes feladat, egy kényelmetlenség, hanem jól felfogott szülői kötelesség, önés rokoni érdek. Ehhez pedig olyan erkölcs és hagyomány kell, amit a gyermekek is el tudnak, és el is kell fogadniuk, hiszen a dolgok már az idők kezdetétől fogva így mentek, és egyedül ezen az alapon működnek. Minél több gyermeke (és unokaöccse/-húga) volt tehát a szülőknek (akik közül általában csak 1-2-3 érte meg a felnőttkort), annál nagyobb jólétre számíthattak idős korukban. Ezt a rendszert a gyermekeknek is érdekükben állt továbbadni a saját gyermekeik számára, hiszen idős korukban ők is csak a saját gyermekeikre számíthattak, ehelyett nem állt a rendelkezésükre semmilyen működő alternatív megoldás. Ezért az alacsony társadalmi réteg körében hagyományosan magas a népszaporulat (függetlenül annak anyagi terheitől, aminek enyhítésére a gyermekeknek is korán munkába kell állniuk). Ennek megfelelően ezen családokban erős volt a társadalmi szolidaritás, a kulturálisan meghatározott vérségi alapú összetartozástudat, amit az előre adott öröklési rendszerek (primogenitúra, majorátus, minorátus stb.) is tovább erősítettek. A családi szolidaritás egyben szilárd erkölcsi alapot adott a társadalom létezéséhez is, ami a modern berendezkedésekről már nem mondható el.

Amikor tehát a második világháború után (nyugaton és keleten is) új társadalmi rendszer alakult ki, az anyagi jólét növekedése miatt hatalmas rétegek hagyták el az alacsony társadalmi osztályt és léptek be a középosztályba. A fogyasztói társadalomban (és az államszocializmusban) a családi szolidaritás szerepét az állami szociális ellátórendszer vette át. Ha tehát az egyén krízishelyzetbe került, az állami szociális ellátórendszer az egyén segítségére sietett, a mindenkire kiterjesztett nyugdíjrendszer (és az egészségügyi rendszer fejlődése) pedig szükségtelenné tette, hogy a családok 8-10 gyermeket vállaljanak, elegendő lett a *családfenntartáshoz* elégséges 1-2 gyermek világrahozatala is. Ez a családmodell azonban a *nemzetfenntartáshoz* már elégtelen, csak a lelassított nemzethalálhoz elégséges.

Mindennek hátterében az a törekvés áll, hogy a középosztály tagjai nem akarnak megmaradni a saját osztályukban (ha egyszer már szilárdan ott vannak, a feljebb lépés eszközeivel, lehetőségeivel és vágyaival pedig képzelt módon vagy ténylegesen is rendelkeznek), hanem igyekeznek a felső osztályba kerülni, egyre jobban javítani akarják az anyagi helyzetüket (munka, vállalkozás), hogy magasabb társadalmi státuszt érjenek el. Ehhez pedig társadalmi tőkére, kapcsolatokra és anyagi eszközökre van szükségük. Ezért spórolniuk kell, hogy meg tudják venni a (társadalmi státuszuknak megfelelő) fogyasztási cikkeket, hogy szebb házat, autót stb. birtokoljanak, jobb ételeket ehessenek stb. Az ehhez szükséges anyagi eszközöket pedig főként a gyermekvállalás terén lehet megtakarítani. Különben sincs szükségük a 8-10, de még a 2-3 gyermekre sem, ha az állami nyugdíjrendszer idős korukban úgyis gondoskodni fog róluk. A mégis megszülető 1-2 gyermek pedig pusztán a családfenntartási ösztön, a vagyon öröklésének továbbhagyományozódása, a családi emlékezet fenntartása miatt jön világra. (Azok pedig, akik erről is lemondanak, az anyai/szülői ösztöneiket szélsőséges, de egyre jobban terjedő módon különféle pótlékokkal élik ki: főként az agyonbabusgatott kedvenc háziállataikkal; ami pl. a mai Japánban már katasztrofális méreteket kezd ölteni.) Ha pedig ez az 1, illetve az első vésztartalékaként a második gyermek is megszületik, annak a családok a lehető legjobb feltételeket igyekszenek biztosítani ahhoz, hogy a középosztályból a felső osztályba emelkedhessen. A szülők kivetítik a saját vágyaikat a gyermekeikre, szeretnék, ha jobb életük lenne, mint nekik volt, ha az életben többre vinnék, mint ők, ha a középosztályból a felső osztályba kerülnének, hogy a család a társadalmi felemelkedés útjára léphessen. (Ha nekem csak érettségim volt, a gyerekem szerezzen diplomát; ha én csak egyszerű alkalmazott voltam, a gyermekem legyen igazgató, sikeres sportoló stb.; ha én anyagi gondokkal küzdöttem, ő legyen vagyonos ember, vállalkozó stb.) Az ehhez szükséges szűkös családi forrásokat pedig csak 1 vagy maximum 2 gyermek számára lehet a leghatékonyabban biztosítani, hogy a megtakarítás, az örökölt családi vagyon stb. ne aprózódjon el túl sok gyermek között, csökkentve ezzel a társadalmi felemelkedésük esélyét. (Ez a „feljebbre" kerülési szándék, a „szép ruhákkal" való hivalkodás, mások figyelmének a felkeltése, a vagyon egyben tartása stb. volt az oka az egykézésnek is, mely egyes vidékek paraszti családjaiban már a 19. században felütötte a fejét.)

Ez az emberi gondolkodásmód jelenti egyben a magyarázatot a demográfia azon régi megoldatlan problémájára is, hogy miért sokkal nagyobb a fejlődő országok népszaporulata, mint a fejlett országoké, noha a fejlett világban az anyagi javak bővelkedése elvileg sokkal több gyermek vállalását tenné lehetővé. (Sok gyermek a harmadik világban = létbiztonság idős korban; kevés gyermek a fejlett világban = a gyermekek és a család társadalmi felemelkedésének esélye.) A különbség a múltbeli alacsony társadalmi rétegek és a mai fejlődő világ 8-10 gyermeke között az, hogy az orvostudomány fejlődése és a világméretű egészségügyi gondoskodás létrejötte miatt ma már nemcsak 2-3 gyermek marad életben a 8-10 közül, hanem mindegyik, ami többek között Afrika mai népességrobbanását is okozza.[12]

Amikor tehát a második világháború után az alsó osztályból hatalmas tömegek léptek be a középosztályba, a hagyományos családi közösségek helyett önző stratégiájú, fragmentált kiscsaládok jöttek létre, melyek a gyermekvállalás terén is a saját önző céljaikat és nem a nemzeti (vagy első helyen a családi, nemzetségi) érdeket követik. Az állami szociális ellátórendszer átvette a család hagyományos szerepét, a látszólagos biztonságot adta a családoknak, amelyek így semmilyen krízishelyzettől nem rettennek többé vissza. Ez pedig alapvető módon erodálja a családok társadalmi szerkezetét. Egy nőnek vagy férfinak többé attól sem kell tartania, ha az egyik szülő kilép a családból

vagy önző módon elhagyja azt, vagy a nő házasságon kívüli kapcsolatból szül gyermeket, hiszen az állami szociális ellátórendszer minden ezzel kapcsolatos anyagi gondot kiküszöböl, a megváltozott társadalmi normák pedig semmilyen erkölcsi korlátot nem támasztanak ezzel szemben (sem a család, sem a szomszédság, a társadalom stb. nem bélyegzi meg az ilyen szülőt; mindenki csak a „saját dolgával" törődik). (Az efféle esetek a régmúlt erkölcsi alapú társadalmi viszonyai között elképzelhetetlenek voltak, s amennyiben mégis előállt valamilyen krízishelyzet, pl. árvaság, deklasszálódás, rokkantság, a bajba jutott egyénről a rokonság gondoskodott. Lásd alább.) Ezért terjednek a csonka családok, a válások, a házasságon kívüli gyermekvállalás, az abortusz stb., mindazon jelenségek tehát, amelyek alapvető módon bomlasztják a társadalmat, s mivel ez a rendszer még az önfenntartáshoz szükséges 2,1-es családonkénti átlagos gyermekszámot sem tudja előállítani, a történelem és biológia vastörvényének megfelelően végül egész nemzetek kihalását, ezen rendszer automatikus és elkerülhetetlen eltűnését eredményezi a történelem süllyesztőjében, átadva a terepet egy ennél sokkal életképesebb, túlzó liberalizmustól és szocializmustól mentes, a hagyományos értékeken, erkölcsökön és családmodellen alapuló társadalomnak.

A legjobb kontrollcsoportunk ebből a szempontból Nyugaton a migránsok, nálunk pedig a cigányság, melynek túlnyomó többsége még ma is az alacsony társadalmi réteg tagja, szilárd rokonsági kötelékben élő családokkal. Ezért magas náluk még mindig a népszaporulat, annak ellenére is, hogy a jóléti állam szociális juttatásaiból ők is részesülnek. Amint azonban valamelyik család közülük is belép a jómódú középrétegbe (értelmiségiek, sportolók, zenészek stb.), automatikusan a középosztályra jellemző 1-2 gyermekes családmodell és a rokoni kapcsolatok felbomlása lesz rájuk is jellemző.

A fent említett hármas tagozódás (alacsony, közép, magas) miatt tehát csak kétféle lehetőségünk van: a társadalmat a harmadik világ szintjére züllesztjük, létrehozzuk az alacsony társadalmi réteg nagy tömegét, mindenféle szociális ellátórendszer nélkül, ahol újra hatalmas mértékű lesz a népszaporulat. Vagy teljesítjük a középosztály (3. csoportjának) gyermekvállalással kapcsolatos vágyait, olyan módon, hogy a 3-5-10 gyermek felvállalása anyagilag és társadalmilag nagyságrendekkel előnyösebb legyen számukra, mint az 1, esetleg 2 gyermekben rejlő (anyagi és elevatív) lehetőség. (S ezzel együtt – nem mellékes módon – a rokonsági kapcsolatok rendszerét, valamint az erkölcsi alapú társadalmat is helyre kell állítanunk – lásd alább.) Közülük is azon családokra kell koncentrálnunk, amelyek a fent említett 3. csoportba tartoznak vagy oda akarnak kerülni, ahol hajlandók a 6-8-10 gyermeket is felvállalni. A maximális támogatásokat rájuk kell összpontosítani. Nem kell tehát mindenkit bevonnunk a rendszerbe, csak azokat részesítjük a maximális támogatásban, akik hajlandók az állami népesedési céloknak megfelelő számú gyermeket vállalni.

Ehhez pedig ki kell törnünk a szociális juttatások téveszményének korlátai közül. Az ember a szociális juttatásokkal kapcsolatban ugyanis mondhatja azt, hogy nekem ez megfelel, de azt is, hogy nem felel meg, és azokat elfogadom, illetve nem fogadom el. Mindkét választásra joga van, mert a szociális rendszer nem támaszt vele szemben semmilyen *kötelezettséget* arra vonatkozóan, hogy az állami népesedési céloknak megfelelő módon cselekedjen (ha az eszesebb kormányzattal megáldott országokban vannak egyáltalán ilyen állami népesedési célok).

Abban az esetben azonban, ha az állami népesedési politika a szociális juttatásokat *SZOLGÁLTALÓ* rendszer helyett a népszaporulatot *MEGRENDELŐ* rendszerré válik, és a gyermekvállalást kötelezettségként állítja szembe a ***több gyermeket*** **vállalókkal** (a 3. csoporttal) szemben, a helyzet alapvető módon megváltozik. Mondhatjuk ugyanis a szülőknek

azt, hogy a szociális juttatások megtartása mellett minimum 5 gyermek vállalása esetén gyermekenként még ennyi és ennyi millió forintot is kifizetünk nektek. Erre a szülők mondhatják azt, hogy ezt nem fogadom el (ha keveslem az összeget, túl soknak tartom az öt gyermeket, kényelmetlen számomra nagycsaládban élni stb.), de mondhatja azt is, hogy ennyi és ennyi millióból már meg tudom oldani a vágyaimat és a társadalmi céljaimat és a kényelmi igényeimet, ezért elfogadom az ajánlatot. Ezzel pedig egyben kötelezettséget is vállalnak mind az 5 gyermek megszületésére, különben vissza kellene fizetniük a teljes összeget, és akkor nem tudnák finanszírozni az életvitelükkel kapcsolatos (kényelmi) vágyaikat sem.

A szociális juttatásokat *szolgáltató* rendszer helyébe lépő, a gyermekeket *megrendelő* rendszer tehát egy alapvető fordulatot jelent a népesedéspolitikában, mert tervezhetővé teszi a folyamatokat. Ha például a célunk az, hogy évente 100 ezer gyermek szülessen, nincs más feladatunk, mint biztosítani az ehhez szükséges anyagi fedezetet és annyi családot bevonni a programba, amennyivel ez a cél elérhető. Nem kísérletezgetünk tehát azzal, hogy a családok elfogadják-e a felkínált juttatást vagy sem, és nem fabrikálunk a szociális ösztönzőkkel sem, amelyek már eddig sem vezettek semmilyen eredményre (és ezután sem fognak). Egyszerűen csak felajánljuk a meghatározott, gyermekenkénti milliós jutalmat a minimálisan 5 (vagy több) gyermeket vállalóknak. Azokat a családokat melyek ezt elutasítják, egyszerűen kihagyjuk a programból, azokat pedig, amelyek elfogadják, bevesszük a programba, és ezt egészen addig folytatjuk így, ameddig annyi családunk nem lesz, amennyi a népesedési célunk eléréséhez szükséges. Ennyi az egész, nincs benne semmilyen bonyolult vagy *kiszámíthatatlan* tényező, és nem tornyosul vele szemben semmilyen áthághatatlan akadály sem. Ilyen módon pedig a népesség növekedését fel lehet használni a gazdaság (volumenének) fejlesztése és az export növelése, tehát a GDP *ugrásszerű* (!) növelésére is (hiszen a nagyobb népesség nagyobb nemzeti jövedelmet, erősebb gazdaságot, hadsereget, kultúrát is jelent).

Egy másik lehetséges *megrendelői* stratégiát a napi megélhetési költségek kalkulációjára építhetünk fel. Sok fejlődő országban az alsó társadalmi réteg tagjai még ma is napi 1 dollárból kénytelenek megélni. A fejlett világban, közelebbről a mi térségünkben, az átlagfizetéseket alapul véve az embernek legalább napi 10-15 euróra van szüksége a megélhetéshez (energia, rezsiköltségek, élelmiszerek, ruházat, közlekedés stb.). Amennyiben tehát az 1 vagy 2 gyermeknél több vállalásának útjában álló fő érv a pénz, akkor az államnak ezeket a költségeket kellene megtérítenie a családok számára. A stagnálást jelentő 3 gyermekes családmodell helyett ismét csak a növekedéshez szükséges 5 gyermekes családmodellt kellene preferálni. Fennmaradhatnának a jelenlegi szociális támogatások is, de az államnak az öt- és ennél több gyermekesek (a 3. csoport) napi költségigényeit is ki kellene elégítenie. Bizonyos cikkek megoszlanak a gyermekek között (energiaköltségek, élelmiszerek, ruházat), ezért gyermekenként elégséges napi 5 eurót számolnunk. Az állam tehát (és nem a vállalkozások vagy az önkormányzatok) mind az öt gyermek után kifizeti az 5 eurót, vagyis napi 25 eurót, ami havonta 750 euróval, 225-250 ezer forinttal emeli meg az 5 gyermekes családok jövedelmét (de a minimális 5 gyermekes szinten felül semmilyen felső korlátot nem kellene szabnunk a családok gyermekvállalását illetően). Vagyis egy 5 gyermekes család után az államnak évi 9000 euró (2,7 millió forint) plusz kiadása van (mindössze!), ami 100 ezer családra átszámítva évi 900 millió euró, avagy 270 milliárd forint, amit a jövő évi 2014 milliárdos családtámogatási összegből is könnyedén ki lehetne fizetni.

Ezen kiadások kezdetben tehát mindössze 100 ezer családra vonatkoznának, s a támogatás elnyerését bizonyos feltételekhez kellene kötni (iskolai végzettség, munka, megfelelő szociális és erkölcsi állapotok stb.), hogy a társadalomban egyre nagyobb legyen

azon réteg aránya, amely képes az ország hagyományait (családformátumot, műveltségi szintet, kultúrát, erkölcsi értékeket, rokonsági kapcsolatokat stb.) a megfelelő szinten tovább adni, megfelelően szocializálni a gyermekeket. (S ezen követelmények olyanokat is a saját szocializációjuk javítása felé terelik majd, akik e tekintetben, politikailag korrekt módon fogalmazva, „kihívásokkal küzdenek". Nem adjuk tehát ingyen a szociális juttatásokat születési, állampolgári jogon, mint a jelenlegi szociális ellátórendszer, hanem ennek érdekében követelményeket is támasztunk az egyénnel szemben.)

(Társadalom és erkölcs) A népességfogyás megállítása mellett vissza kell tehát állítanunk a hagyományos erkölcsi és rokonsági alapú társadalmi szerkezetet is, persze nem mindenki számára, nem kötelező jelleggel és nem is ráerőltetve azokat mindenkire (miként azt a liberalizmus teszi a saját elképzeléseivel), azokra is, akik azokat nem helyeslik, hanem csak azok számára, akik képesek elfogadni a hagyományos értékeket, akik úgy érzik, hogy ezekre szükség van és ezeket kívánatosnak, nélkülözhetetlennek tartják.

Az embereket (és elsősorban a nagycsaládokat) nem hagyhatjuk magukra, mondván, hogy boldoguljatok, ahogy akartok, birkózzatok meg egyedül az élet kihívásaival. Ettől eltérően kell cselekednünk, kisebb rokoni közösségekbe kell őket szervezni.

Arisztotelész szerint a társadalom alapja a család. Én viszont úgy vélem, hogy az ennél egy fokkal nagyobb rokoni közösség, a nemzetség az. A család ugyanis (erkölcsileg, gazdaságilag, társadalmilag, jogilag, önvédelmi szempontból stb.) sérülékeny, főként a modern liberális demokrácia (v)iszonyai között (csonka családok, az egyik vagy mindkét szülő kilépése a családból, az egyik vagy mindkét szülő halála, rossz anyagi, erkölcsi, társadalmi helyzet a családon belül stb.). Nem képes (minden esetben) arra, hogy erkölcsi (és kulturális, anyagi) alappal szolgáljon a gyermeknevelléshez és a szülők számára sincs egy kötelezően elfogadandó magasabb szintű *tekintély* (!) maguk fölött.

Abban az esetben azonban, ha az ember erkölcsös, egyben (és automatikusan) öntudatos is. Fel tudja tehát mérni, hogy mi a jó saját magának és a társadalomnak. Ha tehát van pl. egy olyan mozgalom, hogy megegymagyart.com, aminek végső értelme az, hogy a magyar nemzet hosszú távon is fennmaradhasson (ellentétben a mai demográfiai helyzet hosszú távon elkerülhetetlenül fatális kimenetelével), nem azon fog áskálódni, hogy (egyébként észszerűtlen módon) diszkreditálja ezt a mozgalmat. Nem fog kifogásokat sem keresni ahhoz, hogy a (korlátlan) egyéni érdekének megfelelően a jelenleginél több gyermek vállalása miként áll útjába az ő egyéni szabadságának, jólétének („minek", „mibő"), hanem világosan fogja látni, hogy egy magasabb társadalmi cél érdekében arra van szükség, hogy mindenki, így ő is most, a jelenlegi helyzetben vállaljon áldozatot, akkor is, ha ez számára kényelmetlen vagy anyagilag hátrányos. Nemcsak a saját helyzetére van ugyanis tekintettel, hanem képes a jövőbe tekinteni és azt akarja, hogy a leszármazóira is egy élhető és fenntartható országot, világot hagyjon.

Az erkölcsi érzék, az öntudatosság elvesztése és a saját egyéni érdek előtérbe helyezése, a jövő iránti közömbösség a mai politikai rendszerek jellegéből következik. A szocializmusban és a liberalizmusban ugyanis nincs semmilyen erkölcsi alap. Ilyen csak a konzervativizmusban létezik. A *liberalizmus* kulcsszava leegyszerűsítve a szabadság, de emögött nincs semmilyen erkölcsi tartalom. A liberális ember azt mondja, szabad akarok lenni vég nélkül és nem tűröm el senkitől és semmitől, hogy korlátozza a szabadságomat. Ha tehát az erkölcs is egy korlát ennek útjában, a moralitást is mindenféle lelkiismeret-furdalás nélkül félretolom. (Az a szépen hangzó liberális elv pedig, hogy a szabadságom csak addig terjed, amíg nem sérti más ember ugyanezen szabadsághoz való jogát, már régen az érvényét vesztette, maga a *határ* fogalma vált definiálhatatlanná.)

A liberalizmus ideológiájának már az alaptézisei is hamisak. Az egyik legnagyobb általuk hangoztatott ostobaság, hogy minden ember szabadnak született. Csecsemőként azonban az ember még egyáltalán nem szabad, mások általi táplálásra, védelemre, felügyeletre, oktatásra (két lábra állás, beszéd, a veszélyekre való figyelmeztetés, az ismeretek átadása) van szüksége ahhoz, hogy később önellátó és önfenntartó lehessen. Gyermekként mások ellenőrzése alatt kell állnia, a puszta életben maradása érdekében is, és mások erkölcsi útmutatására, majd társadalmi kapcsolatokra és -tőkére is szüksége van ahhoz, hogy társadalmilag is életképes (többé-kevésbé „rendes") ember lehessen. A liberalizmus tehát csupa ilyen jól hangzó, de értelmetlen, átgondolatlan oltári nagy ostobaságokból áll. A (konzervatív alapon álló) restauráció filozófusai – Joseph de Maistre (1753–1821), Louis de Bonald (1754–1840), Juan Donoso Cortés (1809–1853), Carl Schmitt (1888–1985) – ezzel szemben úgy vélték, hogy az ember veleszületett örökös éretlenségben szenved. A francia forradalomból pedig azt a következtetést vonták le, hogy a szabadság lezüllesztette az államot.

A másik ilyen, számomra „kedvenc" (átgondolatlan) liberális ostobaság a reklámokban és a dalszövegekben is gyakran hangoztatott „légy önmagad" felszólítás. (Ami már eleve kizárja a másik ember fent említett ugyanazon szabadságának a figyelembe vételét.) Nagyon jól hangzik ugyan, hogy ne hallgass senkire és semmire, hiszen te tudod a legjobban, hogy mi a jó neked, csakhogy a legnagyobb baj ezzel mégiscsak az, hogy egy átlagember, akit ezzel a szlogennel megcéloznak, tulajdonképpen egy kiforratlan vadember (ahogyan Victor Hugo is nevezte). Nagy valószínűséggel nem ő a világ legokosabb, legműveltebb és legönzetlenebb teremtménye. Így aztán amikor azt sulykolják belé, hogy tedd azt, amihez kedved van, ez általában egyenes úton vezet ahhoz, hogy drogosok, „lázadók", „elidegenedett" fiatalok, utat tévesztett emberek és ki tudja még milyen más, romboló hatású kreatúrák legyenek belőlük. Amikor „Diana, a szívek hercegnője" igyekezett kitörni az udvari „kötöttségekből", még csak nem is jutott annak tudatára, hogy a „szabad szellemének" érvényre juttatásával azt az erkölcsi alapot rombolja le, amely a társadalom számára korábban mégiscsak valamiféle társadalmi normát jelentett. A közember mostantól fogva már joggal mondhatja, hogy én is szabadon lázadhatok a (csak látszólagos, de valójában alapvető fontosságú) konvenciók ellen, hiszen a legfelső szinten is ezt teszik. Chesterton (1874–1936) szerint[13] azonban: „Nincsenek halott konvenciók. A konvenciókról lehet azt mondani, hogy kegyetlenek, lehet azt mondani, hogy trágárok, csak azt nem, hogy halottak; semmi sem élőbb a konvenciónál."

A *szocialista* ember kulcsszava leegyszerűsítve a jólét. Jólétben akarok élni (akkor is, ha pl. egy munkás vagyok), legalább olyan mértékben, mint egy polgár. Azonban a jólétre való törekvés sem erkölcsi alap. Ha ugyanis a jólétem iránti törekvésem valamilyen erkölcsi korlátba ütközik, azt is mindenféle lelkiismeret-furdalás nélkül félretolhatom. (Hiszen a liberalizmushoz hasonlóan a szocializmus sem támaszt velem szemben semmilyen olyan erkölcsi korlátot, melyet minden körülmények között meg kell tartanom.) Ha jól akarok élni, egyedül én magam számítok, nem törődök a környezetemmel. A többiek legfeljebb az eszközei lehetnek a jólétre való törekvésemnek. Ahhoz, hogy mindenkitől függetlenül jólétben éljek, nincs szükségem mások együttműködésére.

A *konzervatív* ember kulcsszava leegyszerűsítve a megfontoltság. Mindig megfontolás tárgyává teszem azt, hogyan cselekszem. Úgy vélem (ideális esetben), hogy minden jól van úgy, ahogyan van (hacsak nem a liberalizmus és a szocializmus által okozott romokat kell éppen eltakarítani). Legfeljebb az jut az eszembe, hogy a fennálló helyzeten lehet ugyan javítani, de csakis abból az alapállásból kiindulva, hogy mindig megfontolom, mielőtt cselekszem, és főként azt, hogy mit cselekszem. Ez a megfontolás

pedig egyben automatikusan egy erkölcsi alap, mert mindig olyan körülményeket kell számításba vennem, mint pl. azt, hogy a változás vagy a cselekvés jó-e, kinek jó, nem okozok-e vele valamilyen hátrányt, visszaesést (ami a liberálist és a szocialistát egyáltalán nem érdekli, és nem is veszi számításba). Ahhoz pedig, hogy a cselekvésem ezen feltételek mellett hasznos legyen, korlátot kell állítanom a vágyaim elé, mint amilyen a (korlátlan) szabadságvágyam, a (korlátlan) jólét iránti vágyam. Nemcsak magamra kell tekintettel lennem, hanem a környezetemre is, hogy ezen törekvéseim ne csak *nekem*, hanem *nekik* is a hasznukra váljanak. Kompromisszumot kell tehát kötnöm a saját korlátlan vágyaim és a környezetem haszna között. Én is azt akarom, hogy szabad legyek, jólétben éljek, de csak egy bizonyos erkölcsi alapot át nem hágva. Ezért jól meg kell fontolnom, hogy nem rombolom-e le azt a világot, amelyben most is élek, s mellyel elégedett vagyok. Ehhez pedig szilárd erkölcsi alappal kell rendelkeznem, hogy ellen tudjak állni a (korlátlan) vágyaim korlátlan kiélésének kísértésével szemben. Ennek eszköze pedig a *szolgálat*.

A politikai eszmerendszerek közül tehát egyedül a konzervativizmus rendelkezik azzal az erkölcsi alappal (a megfontolással és ennek eszközével, a szolgálattal) ahhoz, hogy ennek a kísértésnek ellent tudjak állni. A liberalizmus és a szocializmus nem állít semmilyen ehhez hasonló erkölcsi korlátot az ember elé. Arra biztatja őt, hogy legyen korlátlanul szabad (légy önmagad) és éljen korlátlan jólétben („minden áron"). Ezzel pedig a konzervativizmus önfenntartó folyamataival szemben egy hosszú távon fenntarthatatlan állapotba taszítja a társadalmat, melyet aztán újra és újra a konzervativizmusnak kell helyre hoznia. Szabadnak lenni és jólétben élni ugyanis csak megfontolt módon lehet. A szabadság és a jólét elérése közben nem rombolhatom le a meglevő világot. A liberális és a szocialista pedig pontosan arra törekszik, hogy összezúzza a régi (szerintük) „megcsontosodott" világot, mivel ez áll útjában az általuk elképzelt korlátlan szabadságnak és jólétnek. Ezzel azonban minden esetben csakis visszaesést, hanyatlást, fejetlenséget, szenvedést okoznak. Azonban a mai konzervativizmus, amely egykor a királyi hatalom isteni eredete mellett kardoskodott, ma már a „libertárius modernség" legrendíthetetlenebb zászlóvivője, miként azt egyes, nem éppen konzervatív filozófusok[14] is kénytelenek elismerni.

A mai modern társadalmak (sajnálatos módon) a liberális szabadságfelfogáson nyugszanak. Ez a rendszer azonban nem vezet sehova (sem demográfiai, gazdasági, társadalmi, erkölcsi stb. téren). Ezért az egyedüli megoldás az, ha visszatérünk a régi erkölcsi alapokra, a konzervatív ideológia önkorlátozó, másokat szolgáló kiindulási alapjára. Ahhoz pedig, hogy az ember önkorlátozó lehessen, lennie kell (legalább) egy olyan *tekintélynek* (a családon, nemzetségen, közösségen, államon belül), amely meghatározza számára azt, hogy mi az erkölcsös magatartás és gondolkodás, és amelynek az önkorlátozásra intő tekintélyét az egyén önként elfogadja. Ha az erkölcsi tekintélyt az állam ragadja magához, az diktatúrához is vezethet.

Ezért a családi és az állami *tekintélynek* ugyanazon az erkölcsi alapon kell nyugodnia, a kettőnek tökéletesen meg kell egyeznie egymással, ez pedig csak a család és az állam rokonsági tekintélyén, erkölcsi normáin épülhet fel, aminek állami megfelelője a monarchikus berendezkedés fentről, az uralkodóháztól lefelé sugárzó erkölcsi és családi tekintélye, vagy egy olyan állami ideológia, amely a nemzetet a vérségi alapú család mintájára egy közös rokoni egységként definiálja, mint Kínában a konfucionizmus és a taoizmus (vagy az egykori Magyarországon a Szent Korona-tan). Az államnak ezért szilárd családi alapokkal kell rendelkeznie ahhoz, hogy ez az erkölcsi rendszer a családok és az állam szintjén is kialakulhasson, majd szilárd módon fennmaradhasson.

A Római Birodalomban pl. követelmény volt, hogy a családok a gyermekeket a római hagyományok tiszteletére neveljék. A pater familias (nemzetségfő) felelős volt a háztartás tagjainak jólétéért, a család jó hírnevéért és erkölcseiért, a római szokások és törvények megtartásáért. A döntéseit meg kellett vitatnia a családi tanáccsal (*consilium*), és elvárták, hogy jó polgár legyen. A pater familias jogköréhez tartoztak a háztartási rítusokkal (*lares* és *penates*) kapcsolatos papi feladatok (*sacra familiae*), valamint a saját nemzetségével kapcsolatos ősiségi rítusok. Az utóbbihoz tartozott az elhunyt ősök emlékére vonatkozó *dies parentales* (az ősök 9 napos ünnepe) és a *genius*-kultusz. Az ősök napjait hivatalos állami szinten február idusán nyitották meg, amikor egy Vesta-szűz a Tarpeia-sírnál a rómaiak számára kollektív *di parentes* rítust celebrált. A geniuson egyfajta örökletes szellemet, isteni esszenciát, lelket, nemző erőt értettek, mely áthatotta a genst és minden tagját. A pater familias, mint a gens leszármazója, a család jogszerű feje, az ősök iránti kegyes kötelezettségei révén testesítette meg és fejezte ki a gens géniuszát, mutatta be egész családjával a genius-kultuszt és adta át a genius és a sacra familia kötelezettségét a gyermekei számára. A római jogban a *familia* ezen vallási rítusainak a neve *sacra privata*, azaz magánrítus, nem hivatalos rítus volt, szemben az állami rítusokkal. Minden családnak megvoltak a maga házi rítusai és ünnepei, vallási naptára (a gyermekek formális befogadása a családba, az életkorral kapcsolatos rítusok, házasság, halál, temetés), melyek végrehajtása egyedül a pater familias hatáskörébe tartozott.)

Az ősi és modern Kínában azt tartották, hogy az egyénnek a családon kívül kevés az esélye az életben maradásra, ezért a családi kultusz a legfontosabb és legszentebb társadalmi kultusz volt, melyet már a legrégibb időktől fogva ideológiailag is alátámasztottak, majd az államideológiává vált konfucionizmusra alapozták, minél fogva a kulturális és társadalmi berendezkedést is ehhez az ideológiához igazították. Kína az ottani ember tudatában egyfajta egységes, szerteágazó hagyományos családként testesült meg, a törzsek, nemzetségek és családok egyfajta közösségeként, amelyek közös őseiért a legmagasabb fokon a kínai császár, az Ég Templomában évente kétszer köteles volt össznemzeti ünnepi áldozatot bemutatni. Az ősökről azt tartották, hogy utódaikkal, tehát Kína minden lakójával együtt közös (lelki) egységet alkotnak. Minden nemzetségnek és családnak volt saját családi központja, ahol a családtagok újévkor összegyűltek. Itt az ősök oltára előtt a család vagy a nemzetség tagjai, azaz az összes fiú és feleségeik, a hajadon lányok, az unokák és a dédunokák közösen mutattak be ünnepélyes áldozatot és adtak hálát őseiknek. A kommunista hatalmat megelőzően az emberek, ezen ünnepek alkalmával a családi oltár és őseik genealógiai táblái előtt, lélekben egyesülhettek elődeikkel, de még ma is tömeges méretű az a jelenség, hogy a városokba beköltözött családtagok bizonyos ünnepek alkalmával visszatérnek a vidéki rokonaikhoz, az őseik kultuszhelyére.

A magyar nagycsaládokban elsősorban a telkes jobbágyok és a paraszti életformát folytató kisnemesek egy része élt. Általában patriarchális nagycsalád volt, melyben a közös őstől származó férfiak együtt éltek a feleségeikkel, gyermekeikkel, unokáikkal. A rokonságot is számon tartották, a nagycsalád azonban ennek ellenére főként gazdasági szervezet volt. A feladata elsősorban az, hogy gazdaságilag tartsa fenn azt az üzemet, mely a tagok számára nagyobb előnyökkel járt, mint a kiscsaládi élet. A nagycsalád az egyenesági leszármazókon kívül a vőket, cselédeket, sőt teljes idegen családokat is befogadott, ha azt a nagybirtok szervezési rendszere megkívánta.[15]

A nemzetség ismérvének tehát előfeltétele volt a nagyszámú rokonság, bármilyen régi is volt egy család, valamint az egy helyen lakás vagy a közös gazdálkodás. Nemcsak az apai ágon számították, hanem beletartoztak a meghalt ősök és az oldalági rokonok is. Hagyományőrző vidékeken a nemzetséget a hetedik-kilencedik ágazatig számítot-

ták egybe, általánosan a harmadik unokatestvérig, „ágazatig", „ízig" tartották számon. A férfiak az apjuk nemzetségébe tartoztak, az anyjuk nemzetségének tagjaira a *rokon* szót használták. A lányok férjhezmenetelük előtt az apjuk nemzetségéhez tartoztak, az után vidékenként az apjuk vagy a férjük nemzetségéhez számították őket. A nemzetség exogám csoport volt; az egymás közti házasság tilalma addig tartott, amíg számon tartották a rokonságot. A falu közvéleménye a nemzetség tagjainak közös (előnyös vagy hátrányos, külső vagy belső) tulajdonságokat, jegyeket tulajdonított. A szégyen vagy dicsőség az egész nemzetséget illette. A nemzetség a vétkest a soraiból kiközösíthette, kitagadhatta, aki így „nemtelen" lett.[16] A magyar parasztcsaládokban a patriarchális életforma volt az általános. A család legidősebb férfitagja (apa, nagyapa, a legidősebb férfi), a családfő felügyelte és határozta meg a családtagok erkölcsi magatartását, rendelkezett a családi vagyon fölött, a fiatalabb családtagok házasodásánál a családba fogadásnál, stb. a véleménye meghatározó volt, ő testesítette meg a család társadalmi tekintélyét, az ő irányítása alatt végezték a munkát. Tisztségét haláláig viselte. Az új család alapításakor a rokonság ajándékokkal, munkával, anyaggal, pénzzel nagyban segítette azt. Csak a rendszeres kapcsolatot tartók számíthattak viszontszolgálatra, a személyes érintkezés ezért folyamatos volt.

A nemesi és paraszti családok a vagyon, cím, föld stb. öröklésénél, az öröklés sorrendjének a megállapításánál különféle öröklési rendszereket követtek. Az arisztokrata családoknál a hitbizomány a családi birtok egységes öröklésének intézménye volt, melyet rendszerint a legidősebb fiútestvér vezetett. A hitbizományi birtokot nem lehetett eladni, sem felosztani. A fiatalabb fivérek és hajadon nővérek a hitbizomány jövedelméből rendszerint évjáradékot kaptak, hogy a rangjukhoz méltó életvitelt tudjanak folytatni és megelőzzék a deklasszálódásukat. A paraszti családoknál a szegény rokon támogatását a módosabbaktól az egyházközség, a falu elvárta, annak elmulasztóit a közvélemény megrótta (sőt ki is közösíthette). Máramaros vármegyében pl. nem engedték koldulni az elszegényedett rokont, eltartását a gazdagabbak egymás közt megosztották. Debrecenben rendszeres volt, hogy a módos család a szegény rokon gyermekét egy időre magához vette.

A régi nemzetségi, nagycsaládi szervezet tehát egy komplex gazdasági, szociális, erkölcsi, védelmi, kultuszközösségi rendszer volt, egy olyan vérségi szervezetet, mely nemcsak az együvétartozást és a védelmet adja az egyénnek, hanem nagyobb anyagi jólétet és magasabb kulturális szintet (szellemi jólétet) is biztosít számára, hiszen az nemcsak egyszerűen egy vérségi és kultuszközösség, hanem termelési közösség is. A felnőtt rokonok nagyobb számú csoportja pedig az egyénnek (a gyermekeknek) a közös termelés és a közös nemzetségi bölcsesség, ismeretek, tekintély, hagyományok, küldetéstudat, kapcsolatrendszer révén nagyobb anyagi és szellemi jólétet adhat, mint a kiscsalád, mely ezen javak mindegyikéből csak sokkal kevesebbel rendelkezhet, mint a nagycsalád vagy a nemzetség, hiszen a gyermekeknek csak két felnőtt személy erőforrásai állnak a rendelkezésére, a nemzetség esetében viszont mintegy 20–50 felnőtt személyé (beleértve az anyagi javakat, a szülők magasabb vagy alacsonyabb műveltségi szintjét, társadalmi kapcsolatrendszereiket is).

A szociokulturális antropológiában a rokonság olyan egység, mely biztosítja az egyén számára a más egyénekkel való egybetartozás érzetét, melyek bizonyos szabályok (néha törvények) szerint működnek. Az egyének ezeket általában a természettől valónak, kevésbé kulturális eredetűnek (mesterségesnek, emberi alkotásnak) tekintik, és természetes módon fogadják el kötelezőként a maguk számára. A kulturálisan meghatározott rokoni

kötelékeknek két alapvető funkciója a következő: 1. a rokonság biztosítja a generációk közti folytonosságot, valamint 2. a tulajdon és a társadalmi pozíciók folyamatos átadását az egyik generációról a másikra.

A rokonsági rendszerek tehát nemcsak az emberek biológiai kapcsolatain alapulnak, hanem társadalmi és kulturális viszonyokat is tükröznek. Az egyes (primitív) társadalmakban a vérrokonságot eltérően határozzák meg. A rokonság biztosítja a generációk közti kontinuitást; azt a csoportot jelenti, melytől az egyén segítséget kaphat. A szülők és gyermekek közti rokonság kialakítja a háztartáson belüli életet, meghatározza a jogokat és a kötelezettségeket, azt, hogy az emberek miként viselkednek egymással szemben; kultúrával ruházza fel a gyermekeket; biztosítja a tulajdon átvitelét; szabályozza a házasság és öröklés rendszereit; vallási rituálékat hajt végre; elrendezi a vitákat; meghatározza a létrejövő társadalmi csoportok típusait.

A kiscsaládi rendszer ezzel szemben, a nagy tömegek esetében, óhatatlanul vezetett a modern tömegtársadalom súlyos visszásságához, az elidegenüléshez, a társadalmi szolidaritás csökkenéséhez, a családok csődjéhez, a válások növekedéséhez, az általános kultúrszint folyamatos csökkenéséhez, a közember primitivizálódásához, faragatlanságához és így tovább – végső soron a demográfiai hanyatláshoz, minthogy mindezen negatív, családromboló folyamatoknak természetes módon ez a végső kifutása.

Mindezt a hagyományos vérségi kapcsolatok felbomlása idézte elő. Max Weber szerint ugyanis a társadalmi fejlődés első szakaszában az egyén életét a rokonság uralta, a második, átmeneti szakaszban a nagyobb csoportok a külső erők hatására széttöredeztek, majd a modern korban a család és a rokonság elveszítette meghatározó szerepét a gazdasági és társadalmi életben. A polgárság megszületését a vérségi csoportok felbomlása eredményezte. Az emberek szemei előtt csak a korlátlan szerzés és felhalmozás vágya lebegett.[17] Ez szélsőséges individualizmushoz (a rokoni kötelékek felbomlásához) és az általános kultúrszint hanyatlásához vezetett.

A modern társadalom olyan individualista, önző stratégiájú kiscsaládi szervezetet hozott létre, amely (hosszú távon) alkalmatlan az emberi létezésre. Ha csak a biológiai szaporodás kérdését nézzük, már ott is mérföldekre van a saját reprodukálásához szükséges 2,1-es családonkénti átlagos gyermekszámtól. Nem nehéz kiszámítani, hogy mennyi időre van még szükség ahhoz, hogy ez a társadalom és annak hordozói – adott kezdeti populációnagyság mellett – végleg kihaljanak, ha minden generációval megfeleződik az általuk alkotott népesség létszáma, átadva a helyüket egy demográfiailag ennél sokkal életképesebb, liberalizmus nélküli kultúrának és társadalomnak.

Mi tehát a teendő? A társadalmat az emberi vágyak szerint kell berendezni. Manapság pedig, mint minden mást, ezt is csak az *anyagi érdeken keresztül* lehet megtenni. Én ezt úgy képzelem el, hogy azok, akik vállalják az 5 gyermeket és ezért még pénzt is kapnak (azért vállalják, mert pénzt kapnak érte), ennek fejében még bizonyos erkölcsi követelményeket is támasztunk velük szemben, persze nem ilyen direkt módon kimondva, mert akkor azokat önként még pénzért sem fogja senki vállalni, hanem elrejtve azt egy vonzó csomagolásba. Azt mondjuk tehát az 5 gyermekeseknek: akarsz-e jól élni, megszabadulni minden anyagi tehertől? Ha igent mond, tovább fokozzuk az élvezeteket. Azt mondjuk, rendben, ha vállalod az 5 gyermeket, kapsz ennyi millió forintot gyermekenként, plusz kapsz még azonnal egy 5-6 szobás házat és egy általad tetszés szerint kiválasztott autót. A számládon ott lesz az x-millió az 5 gyermekért. A 30 évnyi jelzáloghitelt és a 6 évnyi lízinget pedig ki tudod fizetni a béredből. (Mivel ezen hitelek után kamat jár, a hitelezés önfenntartóvá válik az állam számára.) Mi pedig összehozunk a megfelelő pénzügyi tanácsadókkal, hogy minél előnyösebb törlesztőrészleteid legyenek. (Addig is,

amíg törleszti a hitelét, nem vándorol ki külföldre. Egy átlagjövedelemből pedig a jelzálog és a lízing könnyen kifizethető, plusz az esetleges anyagi gondokat is kiküszöböli a számlán rendelkezésre álló összeg az 5 gyermekért, ami tovább növeli a hitelezés biztonságát. Ha pedig a család mégis anyagi krízisbe kerül, fordulhat a nemzetséghez vagy újabb gyermekeket vállalhat fel.) Amennyiben egy fiatal ilyen indulást kap az élethez (sok gyermek = sok pénz, jólét), bizonyára örömmel vállalja a számára talán „kényelmetlen", de a nemzet számára létfontosságú feltétel teljesítését (különösen, ha a másik alternatíva a kevés gyermek és az anyagi nehézségek; valamint a nemzet halála). Ez az életstratégia pedig idővel mások és egyre több család számára lesz majd egy követhető példa, ami egyben a nemzeti népesedés problémájára is megoldást jelent.

A lényeg, ***az erkölcsi alapok lefektetése*** az egyén számára úgy történik, hogy azt mondjuk neki, (az 5 gyermek fejében) megkapod az x-milliót, a házat, az autót (nem lesznek többé anyagi, lakhatási és közlekedési gondjaid), plusz még ezen felül (egy monarchikus államberendezkedésben) a király (a nemzetségen keresztül, annak ajánlására) nemesi címet is ad neked (vagyis ezáltal a társadalmi megbecsülést is megszerzi). Mind a három azon tulajdonsággal fog tehát rendelkezni, amivel az egykori nemesség is rendelkezett: szabadság, vagyon, státusz. Ha pedig őt már bevontuk a nemesi kultúrába, természetesen az azzal együtt járó értékeket, erkölcsi alapot is el kell sajátítania, hogy megbecsült nemes is maradhasson, ne csak egy nevetséges nemes. Vagyis a státusszal együtt el kell fogadnia (és ezt önként el is fogja fogadni, hiszen a státusszal egy magasabb személyre szóló megbecsülést is nyer) az ezzel együtt járó tekintélyt, értékeket, erkölcsi kereteket (mely pl. azt is megmondhatja neki, hogy „no abortusz", vagy több gyermekre van szükségünk).

Ezért a megnemesített embereket rokoni alapon nemzetségbe kell szervezni, élén a nemzetségfővel, és a nemzetséget az állam által épített fényes nemzetségi központtal (kastéllyal) kell ellátni, ami tovább növeli az egyén önbecsülését (hiszen a nemzetség tagjaként én egy kastélyos ember vagyok, nemcsak egy szélnek eresztett liberális vadember, egy senki, akinek nem kell egyéni szégyenérzettel és erkölcsi érzékkel rendelkeznie).

Ez a kisebb nemzetségi közösség, mely gondoskodik az egyén védelméről és egyben jólétéről is, nem ugyanaz, mint az állami szociális ellátórendszer, amely a jólét és a (látszólagos) védelem fejében az egyénnel szemben nem támaszt lényegében semmilyen erkölcsi követelményt, cselekvési normát. Az ellátás állampolgári jogon mindenkinek kijár, akkor is, ha nincs rá tényleges szüksége, és akkor is, ha nem tesz le mellé egy minimális kulturális teljesítményt sem. A (személytelen) szociális ellátórendszert az egyén szabadon kijátszhatja és minden dörzsöltebb tagja igyekszik is kijátszani, arra törekszik, hogy minél nagyobb hasznot húzzon belőle és minél kevesebbel járuljon hozzá, ami nyilvánvaló módon nem építi az egyén erkölcseit. A nemzetség ellátórendszerében viszont a közösség minden tagja nemcsak jogosultsággal, hanem kötelességgel is rendelkezik. Mindenki (az egyén és a nemzetség) is tudja, hogy az egyénnek mire van szüksége, és mennyire van szüksége. Ebben a rendszerben az egyén mindenét önként és örömmel adja a nemzetségnek, hiszen mindezekből neki is haszna származik, és a juttatás mértékét is jogosnak és tisztességesnek fogja tartani, ami tovább erősíti az egyén erkölcsi érzékét, nem okoz jóléti függőséget és ellanyhulást, mint az állami szociális ellátórendszer. Éppen ellenkezőleg. A nemzetségnek mindig lehetnek olyan (gazdasági, erkölcsi, kulturális, népesedési, szociális, vallási, rangemelési stb.) céljai, melyek megvalósításáért az egyén is tevőlegesen hozzájárulhat, melyeknek világosan látja az értelmét, s melyek így az egyén számára is értékes célok, melyekhez ő is tevékenyen hozzájárulhat, melyek megvalósulása vagy az oda vezető út céllal, értelemmel látja el az egyén életét (ellentétben a liberális demokrácia tömegemberének céltalan vegetálásával).

Ha tehát létrehoztuk a rokoni alapon megszervezett nemzetséget, a nemzetségfő és a nemzetség idősebb tagjai személyében lesz egy olyan (kisebb, rokoni alapú) *tekintély*, amely megmondja az egyénnek, hogy mi az erkölcsös cselekvési mód, hiszen a nemzetségnek is igazodnia kell a többi nemzetség erkölcsös cselekvési módjaihoz, aminek összessége pedig az állami (királyi, udvari) erkölcsi módok lefelé közvetítéséből származik. Ha ugyanis egy nemzetség (és egyén) udvarképes akar lenni, akkor alkalmazkodnia kell az udvari erkölcsökhöz. Ezeknek pedig olyan szinten kell állniuk (ellentétben a mai angol udvarral), amelyek nem a tömeget szolgálják ki (ahol nem a tömeg irányítja az erkölcsöt), hanem példaadással az udvar neveli erkölcsre a nemzetet. Ez pedig csak úgy valósítható meg, ha mindenkit megnemesítünk és mindenkinek az udvar erkölcséhez kell alkalmazkodnia. (Angliában nincs általános nemesség, ezért az udvar alkalmazkodik a tömeg erkölcséhez és a férc-sajtó által diktált közvéleményhez.)

Ha pedig ez az erkölcsi alap a nemzetség szintjén is kialakul, az egyén is biztonságba kerül, mert a krízishelyzetekben számíthat a rokonaira, és egyben egy olyan tekintély felügyelete alá kerül, melyet ő is önként elfogad, sőt azt a saját maga részére áldásosnak, előnyösnek fogja tekinteni (hiszen a nemzetség nélküli külvilágban az anyagi gondok között élő, megbecsülés nélküli liberális vademberi állapot várhat csak rá).

Ha a társadalomban csak az állami tekintély létezik (a rokoni, nemzetségi tekintély nélkül), akkor azt a „szabad" vadembernek nem kötelező a maga számára elengedhetetlennek tekinteni. Ha tehát az állam azt mondja pl., hogy az abortusz rossz, akkor azzal lehet vitatkozni, és akinek az érdeke az, hogy legyen abortusz, az el is vitatkozgat ezen. Ha viszont a nemzetség mondja azt, hogy az abortusz rossz, akkor a nemzetség egyrészt a krízishelyzetben kisegíti a nemzetség tagját (ha a szilárd erkölcsi alapja ellenére egyáltalán eljut abba a helyzetbe, hogy abortuszra legyen szüksége), másrészt egyértelműen megmondja neki, hogy mi a helyes cselekvési mód, amit a nemzetség tagja, annak szerves részeként a tekintélyalapon önként el is fogad. Az pedig, aki nem tud elfogadni egy ilyen erkölcsi alapot, szabadon kiléphet a nemzetségből és alapíthat egy másikat, a saját erkölcsi értékrendjének vagy értéktelenségének megfelelően, ha úgy érzi, hogy az jobban megfelel számára és abban boldogabb lesz. (Újra hangsúlyozom tehát, hogy ezen nemzetségi keret és a vele járó tekintély elfogadása nem kötelező mindenki számára, csak azokra vonatkozik, akik önként vállalják.) Az ilyen kilépések azonban nem erodálják alapvető módon a nemzeti erkölcsi rendszert, ellentétben a mai helyzettel, ahol éppen az efféle „kilépők", az erkölcsök elhagyói, a saját fejüket követők, mindenféle egyéni perverziók, elhajlások követői, az útvesztők, identitászavarodottak (akik erre alapozva kreálnak közösséget maguk köré) diktálják a tempót, irányítják a szabadságra hivatkozva a sajtót és azon keresztül a közvéleményt. Szükség van tehát egy szilárd nemzeti alapra, s emellett aztán jól megférnek a mindenféle elhajlások is a maguk szintjén, de semmi esetre sem olyan módon, hogy nincs semmilyen egységes és egyezményes nemzeti erkölcsi alap (mint a mai helyzetben), majd pedig a különféle elhajlások igyekeznek a saját perverziójukat össztársadalmi normává tenni, ráerőltetni azt a teljes társadalomra, ami ellen a normális embernek a „szabadság" érintetlenül hagyásának követelménye miatt nem tanácsos felemelnie a szavát. Ma pontosan egy ilyen véleménydiktatúrában élünk.

Ha tehát az erkölcsi kérdések vitája és az erkölcs közvetítése az állami, nemzeti szinten zajlik és azt jogi alapon rögzítik, abból semmi jó nem szokott kisülni, mert valaki azokat vitatja, valaki meg helyesli. Az erkölcs egyezményes, mindenki által elfogadott alapjának ezért a kisebb (nemzetségi) tekintélyből kell kiindulnia. Ez a kisebb tekintély (nemzetség) szabadon meghatározhatja a maga számára kívánatos erkölcsi értékeket is

(pl. azt is, hogy legyen abortusz), de ezek egyrészt csak ebben a kisebb közösségben okozhatnak esetlegesen negatív hatást is, másrészt pedig a nemzetségek többségének mégis csak alkalmazkodnia kell a felsőbb nemzeti (monarchikus) tekintély erkölcsi alapjához, ha megbecsült és előbbre jutni akaró nemzetség akar lenni. Ehhez pedig a nemzeti és a nemzetségi tekintélynek és erkölcsnek tökéletesen azonosnak kell lennie egymással, mint régen, az arisztokratikus korokban, ahol ezt a tekintélyt és erkölcsöt az udvar alakította ki és közvetítette. Ez ellen mindig azok lázadtak (és a régi rendszert azok döntötték meg), akik kimaradtak az arisztokratikus körökből. A köztársaság nem tud egységes nemzeti tekintélyt és erkölcsöt közvetíteni az egyén szintjére (miután a régi erkölcsi alapokat ő maga rombolta le). Erre csak a monarchia képes.

Ezért van ma szükség általános nemesítésre, aminek ma már nincs semmilyen olyan (munkaerő-szükségleti, anyagi, gazdasági, kulturális, származási stb.) akadálya, mint a múltban, ami akkor még megakadályozta az általános nemesség kialakulását. Az automatizált termelés viszonyai között, ahol a fizikai munka nagy részét a robotok fogják átvenni, azonban reális lehetőség (sőt szükség) van egy új arisztokratikus kor létrehozására (a robotok munkájának megadóztatásával). A másik alternatíva a liberális demokrácia szabad vademberi társadalmának a továbbvitele, amely végső soron (biológiailag és szellemileg) is a világ pusztulásához fog vezetni (a robotok birtoklóinak jóléte a tömegekkel szemben, a kevesek boldogulása, az individualizmus végzetes elburjánzása, munkanélküliség, a szociális ellátórendszer széthullása, az emberi élet céltalanná válása, a családi élet kialakításának teljes mellőzése, a rokoni kapcsolatok teljes elhagyása [mint pl. a mai Amerikában] stb.).

A felvilágosodás „szabaddá" tette az embereket, de eddig még egyetlen olyan hatékony társadalmi program sem született, amely tömeges méretben képes lenne kulturáltabbá is tenni az embereket (sőt a liberalizmus szabadsága egyre kulturálatlanabbá, műveletlenebbé, faragatlanabbá, önzőbbé teszi őket). (erkölcsi) Értékek nélkül az elméleti szabadság-kultusz csak egy szép, de üres frázis, mert az emberek nem tudnak méltóvá válni a szabadságukhoz. Hillary Clinton, mint First Lady mondta a davosi Világgazdasági Fórumon: „nem kétséges, hogy olyan fogyasztó-vezérelt kultúrát hoztunk létre, mely a kapitalizmust és a demokráciát egyaránt aláaknázó értékeket és erkölcsöket támogat." Daniel Bell (*1919) is úgy vélte,[18] hogy a kapitalizmus olyan munkaerkölcsön nyugszik, amely önmagáért való élvezetet eredményez és aláássa a fegyelmezett magatartási módokat.

A francia forradalom ideológiájában alakult ki az a nézet, hogy a tévedhetetlen, hibátlan, feddhetetlen, fennkölt polgárok küzdenek a vétkes és romlott király és a nemesség ellen. Ez a sablon aztán megbízhatóan működött a későbbi forradalmak, puccsok, diktatúrák és demokratikus választások során is. Az átmenet az ancien régime-ből a polgári társadalomba úgy ment végbe, hogy eközben a régi kor legtöbb értéke elpusztult vagy sutba vetettük.

Az egyén ebben a rendszerben, mint individuum elveszik a tömegben, mint egyénnek nincs saját értéke, csak mint a tömeg része (fogyasztó, választó, adózó) kerül számításba a közvélemény-kutatásokban, a marketing-felmérésekben stb. Nem kell tehát külön, saját szégyenérzettel, sőt erkölccsel sem rendelkeznie, mert egyéni jellegeit elfedik a tömegjellegek. Hegel (1770–1831) ezt úgy fejezte ki, hogy az önzés, a becsvágy, a mohóság és más egyéni ösztönök az értelem szolgálatában állnak, mely ezeket eszközként használja a saját céljaihoz („az értelem csapdája"), azaz az általánoshoz, miközben az egyének eltűnnek.

John Lukacs is felismerte,[19] hogy: „Az utóbbi ötszáz év vívmányait olyan civilizáció hozta létre, amelyben, bár nem mindig békésen és nem mindig jótékony hatással, de együtt élt arisztokrácia és demokrácia. A civilizáció előrehaladásának feltételeit

arisztokráciának és demokráciának ez a keveréke… teremtette meg… A civilizáció fennmaradásának és fejlődésének szempontjából… jótékony hatása volt [az]… arisztokratikus értékrend széles körű elterjedésének és elfogadásának. Ez az értékrend a kifinomult modornál vagy a minőségi, kulturált életvitelnél többet jelentett. Az emelkedett gondolat és nagylelkűség példáit jelentette… Tudunk valamit, amit a huszadik század kezdetén még elképzelni sem tudtunk: hogy a technikai haladás és a barbárság immár nem összeegyeztethetetlen."

Ebben a rendszerben (a tömegtársadalomban) mindent annak hasznán keresztül értékelnek. Goethe a haszonelvű szellemiség lényegét a tömeggondolkodásban látta (*Wilhelm Meisters Wanderjahre oder die Entsagenden*. 1829), mely akkoriban még alapvetően új jelenség volt: „A tömeg minden jelentős új dolognál rákérdez, hogy mi a haszna – s nem jogtalanul; mert egy-egy jelenség értékét csak a hasznán keresztül képes felfogni. A valódi bölcs azt kérdezi, miként viselkedik a dolog önmagában s egyebekkel kapcsolatban, és nem törődik a hasznával, vagyis az ismert, az élethez szükséges elemekre való alkalmazással, hiszen ezt majd eligazítják egészen más, ötletes, életvidám, technikailag gyakorlott és jártas szellemek."

Aquinói Szent Tamás (1226–1274) még úgy vélte, hogy „a vallásos ember első kötelessége Istent imádni, második kötelessége tisztelni szüleit és szülőföldjét." Az Isten–szülők–szülőföld sorrend a felvilágosodás alatt kezdett átalakulni. Russel Kirk (1919–1994) a doktori disszertációjában[20] fejtette ki, hogy a(z amerikai) szabad vállalkozás rendszere nagyrészt annak a konzervatív tulajdonfelfogásnak és alkotó hozzáállásnak köszönheti a sikerét, melyet Alexander Hamilton képviselt. Ebben a rendszerben nem található semmi, amit a szabadság destruktív értelmezésének tulajdoníthatnánk, mely a francia forradalom korában elpusztította Európát. Ez a szabadság, melynek megalapozója Rousseau volt, pusztító jellegű és a valóságban nem létezik. Ez a szabadságtípus a társadalom összeomlásához vezet. [Nemcsak erkölcsileg, hanem gazdaságilag is, és elsősorban demográfiailag. – Sz. L.]

A modern nacionalizmus megjelenését a francia forradalomhoz kapcsolják, mely John Lukacs szerint: „a »nép« istenítése miatt egyfajta demokratikus totalitarizmussá fajult… a »nép« szónoki felmagasztalására is már húsz évvel korábban sor került Amerikában… a nacionalista populizmus korai mintája azonban a Spanyolországban 1808-ban kitört franciaellenes gerillafelkelés." [Ahonnan a liberalizmus kezdetét is számítják. – Sz. L.]

Az erkölcsi alapú társadalom létrehozására egyedül a konzervativizmus képes. A szocializmus nemzettelen internacionalizmusa, a családok szerepének (a társadalom arisztotelészi alapegységének) elhanyagolása, szembenállása a vallással (a társadalmi kultúra alapjával) (pontosabban csak a kereszténységgel, mert egy másik politikai-vallási rendszerrel, az iszlámmal nagyon jól kijön, még úgy is, hogy az végső soron a nyugati civilizáció megsemmisítésére és a saját politikai-vallási rendszere érvényre juttatására törekszik), gyenge kulturális megalapozottsága és túlzó szociális gondoskodása az erkölcs hanyatlásához vezet.

A liberalizmusban pedig én személy szerint egyetlen olyan ideológiai elemet sem látok, amely (a szabadság egyoldalú hirdetése miatt) idővel ne vezetne túlzáshoz, szélsőségességhez. Ez egyaránt érvényes az oktatásra (a tanuló a tanár fejére nő és semmit sem tanul az iskolában), a gazdaságra (a túlzott módon szabadjára engedett gazdaság ciklikus válságokat produkál, melyeket aztán a megfontolt konzervatív szabályozásnak, a korlátlan szabadság visszaszorításának kell egyensúlyba hoznia), a „humanizmusra" (mely oly szélsőséges mértéket ölt, hogy a kommunizmust is megszégyenítő virágnyelvhez, öncenzúrához, a dolgokat világosan látók és az ellentétes véleményen állók

elhallgattatásához, kiközösítéséhez, megbélyegzéséhez vezet; egyébként a „humanizmus" és antirasszizmus mai bajnokai [a németekkel együtt] a svédek, akik mindig és mindenben szélsőségesek, soha nem tudnak megmaradni a józan középúton – amikor a két világháború között a fajelmélet dívott, ők ennek gyakorlati kimutatásában, elméleti megalapozásában is az élen jártak, akárcsak a mai migránshumanizmusukkal; nagyvonalú szociális rendszerük is csak a szélsőségesen elvonó jellege miatt tartható fenn, de csak addig, amíg a gazdaság jól teljesít), az emberi kapcsolatokra (az egyéjszakás kalandokra, a házasság szentsége helyett; a fiatalok „elidegenedése", a kábítószer-élvezet elburjánzása, a családok széthullása, az értékes társadalmi és egyéni célok hiánya), a jogrendszerre (az áldozat és az elkövető egyenlő jogokban részesítése; az elkövető a [szabadság]jogai ismeretében sokkal szélesebb körben képes azokkal élni, mint a törvénnyel soha összeütközésbe nem kerülő becsületes polgár; s mivel semmilyen tekintélyt nem engednek érvényre jutni [kivéve az álhumánus „szabadság(jog)ot"], a bűnöző szabadon visszabeszél a rendőrnek, a diák a tanárnak, a gyermek a szülőnek, az alattvaló a királynak) stb. A liberális oktatási rendszerben (és a mindennapokban) a fegyelem és a tekintély teljes hiánya miatt Amerikában szinte már havi rendszerességűvé váltak az iskolai lövöldözések. Nem hiszem, hogy az efféle (liberális) szabadságnak lenne bármiféle társadalomfenntartó, értékadó szerepe. Épp ellenkezőleg, hosszú távon a társadalom megszűnését, az értékek lerombolását, a demográfiai egyensúly megbomlását, népességi hanyatlást, a nemzet (erkölcsi és fizikai) halálát idézi elő.

Ez ma a meztelen és megkérdőjelezhetetlen igazság. Világszerte egyre nagyobb tömegek fognak belépni a középosztályba, az önző népesedési (erkölcsi és egyéb) életstratégiával rendelkező csoportba, kihalási pályára állítva ezzel a saját családjukat és nemzetüket. Az emberiség egy kihalóban levő faj, akkor is, ha a Föld népessége ma még évi 1,2 százalékkal (90-100 millióval) növekszik. A világ 222 országa közül azonban már ma is csak 117 képes biztosítani a saját népessége fenntartásához szükséges 2,1-es családonkénti átlagos gyermekszámot, de a 2,5-ös értéket is csak 82, a 3,0-át pedig már csak 64 éri el. Ezen országok is a veszélyeztetett zónába, az egyre romló népesedési mutatók országai közé tartoznak tehát. (70-100 éve még az összes országot, tartományt és régiót minimum a 2,1-es zónában találtuk volna.) Az első kihaló nemzetek a mai fejlett világ népességei lesznek, majd követik őket a mai harmadik világ népességei, hacsak ők majd újra vissza nem süllyednek a primitív társadalmak szintjére, hiszen kétséges, hogy a fejlett világ gazdasági, kulturális és társadalmi nívójára ezek kihalása után önerőből is képesek lesznek-e fellépni, valamint a fejlett országok nélkül nem lesz senki, aki továbbra is fenntarthatja majd a középosztály egoizmusát. (Ebben az esetben az emberiség fennmaradhat ugyan, de csak az alacsony társadalmi réteg primitív szintjén. Az előttünk álló alternatívák tehát a teljes kihalás vagy egy új kőkor.)

Ezen negatív erkölcsi, gazdasági, társadalmi, jogi, oktatási jelenségeket csak a konzervativizmus megfontoltsága képes újra pozitív irányba terelni, amikor azok már hanyatlásnak indultak (ami liberalizmus nélkül nem feltétlenül lenne a fejlődés egyik törvényszerű részfolyamata). A hiányosságokat a nemzetség erkölcsi, védelmi, gazdasági, szociális és értékrendszere, valamint erkölcsi céljai, társadalmi eszközei által küszöbölhetjük ki. Ez a rendszer a prehisztorikus és a történelmi korszakokban is jól működöt, biztosította az emberiség fizikai fennmaradását mind a mai napig. A felvilágosodás ideológiájától kezdve azonban ez az egyensúly megbomlott. A 19. század legelején létrejövő liberalizmus, mely a második világháború után a jóléti állammal és a teljes erkölcsi hanyatlással párosult, már a számszerű demográfiai hanyatlást is a rendszer szerves részévé tette, ami korábban elképzelhetetlen jelenség lett volna. Így aztán

kimondhatjuk, hogy egy alig kétszáz éves társadalmi-politikai ideológia képes *teljesen* lerombolni egy több tíz vagy akár több százezer éves rendszert, és néhány száz év alatt egész nemzeteket, sőt akár a teljes emberiséget (fizikailag is) eltörölni a Föld színéről. Ez a (liberális-szociális) rendszer ugyanis alkalmatlan arra, hogy a nemzetet egy népességileg és erkölcsileg is gyarapodó közösséggé tegye. A gyakorlati példák azt tanúsítják, hogy mindkét értelemben a hanyatlást, sőt egyre jobban fokozódó elhalást eredményez.

A vérségi rendszer célja (miként azt a múltból jól ismerjük) lehetőleg az egész nemzetség feljebb emelésére irányul a közös értékrend, nevelési normák, gazdasági és szociális segítségnyújtás által, amely egységesen megköveteli a családoktól a gyermekek magas szintű nevelését, a közös védelmet a külvilág kihívásaival szemben stb. Egy ilyen rendszerben tehát a család nem marad magára akkor sem, ha valamilyen krízishelyzetbe kerül. Az egyén a személytelen állam helyett (mely őt is személytelennek tekinti) a rokonaitól kapja meg a személyre szabott, a maximálisan elvárható és együttérző gondoskodást. Nem kell a személytelen állami szociális ellátórendszerekhez fordulnia, hogy védelmet és létbiztonságot kapjon.

Egy ilyen erkölcsi alapú társadalomhoz (az értékek elfogadásához) pedig olyan társadalmi alap, a *tekintélyek* olyan forrása kell, amelyben az egyén képes belátni és elfogadni ezen értékek szükségességét, elengedhetetlenségét, mely nemcsak arra képes, hogy benne az egyéni érdektől kiinduló kifogásokat keresse arra, hogy a kívánatos értékek miért nem érvényesíthetők. A tekintélyek elfogadásának egyik ilyen rendszere (amit mi is alkalmazhatunk) az általános nemesítések után létrejövő vérségi közösség (amilyen a múltban is létezett). Ilyen a Japánt jellemző munkahelyi lojalitás is (mely mély kulturális gyökerekkel rendelkezik a hagyományos japán társadalomban), ahol az emberek önként vállalnak áldozatot azért, hogy a vállalatuk (vagy a múltban a közösségük) gazdaságilag (és egyéb módon) sikeresebb lehessen.

Mindennek lényege pedig az erkölcsi alap, a nemzetség felsőbb tekintélyének az elfogadása, ami magára a családra nézve is előnyös. Az embereket (a 3. csoport tagjait) vagyonnal is el kell látni, vagyonos (nemcsak a jóléti társadalom jólétével rendelkező) emberekké kell őket tenni. A feudalista társadalomban az elit, azaz a nemesség rendelkezett a *vagyon*nal, a *szabadság*gal (politikai jogokkal) és a *státusz*al (társadalmi tekintéllyel) is. Egy valóban eszményi társadalomnak tehát nemcsak az üres szabadságot, hanem a vagyont és (másrészt) a státuszt is meg kell adnia az egyszerű embernek, hogy ne csak szabad, hanem (eleve, kötelező módon) kulturált is lehessen. Azt a három létfeltételt (szabadság, vagyon, státusz), amivel az egykori nemesség rendelkezett, mindeddig még egyetlen olyannyira „demokratikus" berendezkedés sem akarta vagy tudta megadni az embereknek.

Az 1960–70-es években még léteztek olyan (ma már) utópisztikus szocialista elképzelések, melyek szerint a modern társadalomban mindenki vagyonos ember lesz. Hahn úgy vélte, az ipari társadalom a hellén Görögországtól abban fog csak különbözni, hogy mindenki gazdag lesz benne, ahol mindenki gentleman-típusú [azaz fennkölt rangú és/vagy személyes nívójú] vagy neoepikureius [azaz erényes és visszafogott] életet folytathat majd.[21] [Vagyis olyat, amilyet egy nemes alapértelmezett módban is él, anélkül, hogy arra törekednie kellene, vagy arra őt ösztökélni (nemcsak ösztönözni) kellene. – Sz. L.]

A polgár (azonban) – ahogyan Robespierre (1758–1794) mondta – csak az „önzés szabadságával" teremthet reális alapot a büszkeségének. A büszkeséget ezért a véleményünk szerint nem kiküszöbölni kell a társadalomból, mert ez veszélyes folyamatokhoz, a látszatok eluralkodásához vezet, ami számos történeti példa alapján megegyezik a zsarnoksággal. A büszkeségnek (és a hiúságnak) reális alapra van szüksége,

ami a büszkeséget (és a hiúságot) reálissá teszi, amit véleményem szerint csak a státusz növekedése idézhet elő a rangemelés és a címadományozás útján (s ekkor az embernek reális alapon van mire, minimum az őseire büszkének lennie). John Stuart Mill (1806–1873) arra figyelt fel, hogy a demokrácia térnyerésével egy időben a tömegember is előnyomult. Az individuumnak mind kevesebb tér nyílik a kiválóság elérésére. Ezért véleményem szerint az új rendszert az alapoktól, a családi neveléstől, a vérségi közösség nemzetségi altruizmusától kezdve kell felépíteni, ahol az egyén képes a hős szerepét eljátszani, ami az arisztokratikus korok egyik meghatározó vonása volt. Tömeges formában ez a megfelelő rendszerbe illesztett megfelelő státuszokkal (általános nemesítéssel) érhető el. Ebben a rendszerben a nemesség vagy a vérségi keret, és nem az utca kultúrája válik normává, mert a címmel együttjárnak az emberek számára kívánatos célok is: a státusz, az önbecsülés, a büszkeség, melyek együtt (magas) kultúrát (és a társadalmi tőkén, és/valamint az egyéni törekvésen keresztül vagyont) teremtenek.

A közembert nemcsak a vagyonnal kell felruházni, hogy értékes legyen, hanem az emberi gondolkodás értékességét kell megvalósítani. Az ideális berendezkedés legfontosabb jegye az, hogy a közösségi normák az egyént úgy formálják, hogy értékes emberré tudjon válni (nemcsak önző és céltalan, de „legalább" szabad [bár hasztalanul szabad] kreatúrává). A szabadság értelmezésének tehát egy másik formájához kell visszanyúlnunk, ahhoz, amely biztosítja az egyén értékességét: a szolgálathoz. Ahogyan Goethe mondta: kedvünkre élni közönséges dolog, a nemes rendre és törvényre törekszik. A polgár (értéktelen, konvencióktól szabadulni igyekvő) szabadságát pedig Victor Hugo jellemezte a legtalálóbban: A vadember, aki tulajdonképpen a szabad emberrel azonos, éppoly nyugtalan a palotában, mint a börtönben.

A szolgálatra (és nem az önérdekre), a fegyelemre épülő szabadságfogalom a státusz (a nemesi cím) és a hozzá kapcsolódó büszkeség, önbecsülés, az ezáltal megkövetelt szilárd erkölcsi értékrend által érhető el. Az ember értékét gyakorlatilag a státusza határozza meg. Ez egy olyan kulturális minimumnak tekinthető, amely az egyént a nevelésen keresztül teszi képessé a valódi bölcsesség megszerzésére. Az automatizált termelés viszonyai között tehát az általános értékesség szintjét kell elérnünk, egyfajta tömeges lovagi vagy udvari kultúra által. Minthogy manapság az egyén cselekvését az egyéni érdek határozza meg, az egyént arra kell ösztönöznünk, hogy (egyéni) érdekből cselekedjen pozitív módon (értékalapon), hogy a hajlamait és a törekvéseit ehhez a mércéhez igazítsa. Vagyis a társadalomnak olyan ösztönzőket kell kialakítania, hogy az emberi cselekvés végeredménye érdekből (egoizmusból, önzésből) legyen pozitív (önzetlen, amit én pozitív sznobizmusnak nevezek). Ezért az egyénnek meg kell adni mindazt, amire vágyik. (Pl. [jó sok] pénzt, de olyan módon, hogy ennek ellenértékeként az állami érdeknek megfelelő gyermekszám is világra jöjjön.) A társadalmat az emberi vágyak szerint kell berendezni, ugyanakkor a vágyakat a valódi értékek felé kell terelni. Ehhez pedig össztársadalmi mértékű értékforrásra van szükség, mely a nevelésből, a családi, nemzetségi altriuzmusból ered. Ez tömeges méretben a státusz (nemesítés) által érhető el. A státusz ugyanis az egyéntől megköveteli, hogy egy magasabb kultúrszinthez tartsa magát, mert büszkeségét csak így érdemelheti ki, személyének csak így biztosíthat megbecsülést. (A státusz nélküli „szabad" avagy vad ember szabadsága nyilván semmilyen követelményt nem állít az egyén elé, így szabadon „önmaga" lehet, de ennek fejében nem is szerez semmilyen büszkeséget és megbecsülést.)

Arisztokratikus korokban a stílusnak és erkölcsnek az emberből kellett kisugároznia, külső jegyek nélkül is, és nem másodlagosan, pl. a fogyasztási cikkek által. A státusz, a műveltség, a származás, az erkölcs és az értékek hierarchiája nem szolgálhatta az egyén

agresszív hajlamait, a korlátlan önérvényesítést (mint a liberális demokráciában). Ezért ez az altruista erkölcsi alap sokkal kiegyensúlyozottabb társadalmat eredményezett. A nemesi életformában a személyiség vágyainak korlátait mindenki önként, sőt öntudatosan vállalta. Goethe (1829) ezt az attitűdöt a személyiség „szabad, nem tolakodó szellem"-ének nevezte, melynek jegyeit a nemzedékek sora örökíti az egyénre, aki katonáskodásban nevelkedett, kifogástalan modorral rendelkezik, ami a szellem legteljesebb érdemeivel és az idegen nyelvek könnyed birtoklásával párosul, és mindezek fokról fokra vezetik feljebb az embert. (Ezek a legnagyobb veszteségeink, amit az ancien régime elsöprése és a polgári társadalom beköszönte előidézett.) José Ortega y Gasset szerint (1929) nem arról van itt szó, hogy az embernek nem *szabad* azt tennie, amit akar, hanem arról, hogy mindenki csak azt teheti, amit tennie *kell*, aminek *lennie* kell.

Ebben a helyzetben korunk filozófiájának egy része (elsősorban az egzisztencializmus) is utat tévesztett. Sartre szerint az emberi cselekvés legfőbb mozgatóereje a tökéletes önelégültség elérésének vágya, azáltal, hogy az ember saját létezésének okává válik. Azonban szerinte ez a vágy önellentmondó és megvalósíthatatlan. Ezért minden emberi tevékenység haszontalan. A tökéletesen önelégült lényeket, akik önmaguk létezésének okai, a hagyományos istenfogalommal azonosította. Mindnyájan istenné akarunk válni, de Isten szerinte nem létezik. Ezért létünk [pontosabban a tömegember léte] értelmetlen.

Sartre éppen azt tartja elérhetetlennek (az istenülést), ami a nemesi erkölcsi felfogás fő célja volt. A nemesi ideológusok ezt az állapotot egyáltalán nem tartották lehetetlennek, sőt (szinte minimális) követelményként tűzték az ember elé, melyet olyan eszközökkel lehet elérni, mint a könyörületesség, a „szép lélek", a szolgálat, a műveltség, a rendkívüli szellemi képességek, tehát mindazzal, ami a legtávolabb áll a liberális demokrácia tömegemberétől (és a polgári társadalomtól is).

A közép-európai nemesi köztársaságok ideológusai nem foglalkoztak a *szabadsággal* (a polgárság és a liberális demokrácia alapmantrájával), hiszen az eleve adott volt. Minden nemes rendelkezett a politikai jogokkal, tehát magától értetődően szabad volt. Ami a (köz)nemesi felfogás szerint fontos volt, az az *egyenlőség*, ami fejtegetéseikben a hatalom szinonimája volt. Váradi Péter (1455 k. – 1501), kalocsai érsek és Báthori Miklós (1434 k. – 1506), váci püspök annak a magyar humanista szellemi arisztokratizmusnak a hívei voltak, mely szerint, ha az ember rendkívüli szellemi képességek birtokába jut, „önmagát tovább teremtheti", istenülhet. Nagy Frigyes (1712–1786), porosz király szerint: „A hatalom szeretete a szép lelkek sajátja; elég csak felélesztení és ösztönözni, s az emberek, akik addig csak vegetáltak, ezen szerencsés ösztöntől felgyújtva félistenekké válnak."[22] Pápai Páriz Ferenc (és Bod Péter) szótárában (1708, 1801) a *semideus* fogalmának meghatározása: félisten, úri személy.[23] Ez az, aminek *lennie* kell az embernek, ahogyan Ortega y Gasset is vélte.

Hogyan érhető ez el a tömegtársadalom viszonyai között? A nemesi kultúra visszahozatalával, tömeges nemesítéssel. A Magyarországon oly nagyra tartott polgári kultúra helyett a nemesi kultúra felélesztésével. (A polgár a nemest utánozza és egy elsődleges kultúrát a maga számára másodlagos kultúrává tesz. Nekünk pedig az elsődleges és nem a másodlagos kultúrára, nem a másolatra van szükségünk.) Meg kell tehát szüntetni a népet (de nem a nemzetet), és a (köz)népet a tömeges nemesítések által a nemesi a társadalommal kell felváltani, amit (másokkal együtt) már én magam is többször kifejtettem.[24]

Ha mindenkit megnemesítenénk, újra kialakulhatna a nemesi státusszal együtt járó nemzetségi tudat, az önfejlesztés követelménye (azaz kötelezettsége, nem pedig csak a kívánalma), az elsődleges kultúra (szemben a másodlagos polgári kultúrával), a társadalmi

tekintély, a születés kiváltsága (mely lehetővé teszi az egyén számára a hős szerepének az eljátszását, és behatolását a felszín mögé, tehát önmaga folyamatos fejlesztését, – „*Noblesse oblige*" [a nemesség közelez], mondták a franciák), a kivételesség pozíciója (ami megszünteti a közember értéktelenségét, csordajellegét, kiszolgáltatottságát a társadalmi tekintélyeknek). Ahogyan (gróf) Esterházy Péter (1950–2016) író mondta (2013): „*Bizonyos szint fölött nem süllyedünk bizonyos szint alá*." A nemesek ezenkívül élő genealógiai hagyományokkal is rendelkeznek, tehát az ősök példája is arra indítja őket, hogy (valódi) „félistenekké" váljanak.

Az individualizmustól és a fragmentált családi szerkezettől sújtott Európában *egyedül* a nemesi státusz által tudunk újra életképes (rokoni) *közösségeket* teremteni. (Továbbá az általános nemesi társadalom és kultúra adhatná meg a magyar nemzet kulturális kivételességét, valódi mibenlétének meghatározását, egyértelmű elkülönítését más nemzetekhez képest, a magasabb polcról való letekintés lehetőségét a külvilágra, a nemzethez tartozás identifikáló alapját, mint amit a vallás jelent a zsidóknak, a taoizmus a kínaiaknak, a nyelv az angoloknak, a konyhaművészet a franciáknak, a sportautók az olaszoknak, az űrkutatás az oroszoknak, a történelem a görögöknek stb.) Az általános nemesítés emellett biztosíthatná a társadalmi békét is, hiszen eddig még nem hallottunk arisztokrata tömegtüntetésekről, sem lázadásokról, az ő hagyományos családi életükkel tehát nem lehet túl sok baj, bár ma már őket is sújtja a modern társadalmak sok viszszássága, amit jelez például a válások számának növekedése, hiszen most már ők is a modern tömegtársadalom tagjai.

A természeti népek közösségi szerveződései lényegében szintén általános nemesi társadalmak, ahol a társadalmon, a nagycsaládon, nemzetségen, félcsoporton, frátrián belül mindenki egyformán értékes egyén, mindenki rendelkezik a társadalmi tekintélylyel, mindenki „valaki" a rokoni és társadalmi kapcsolatain keresztül. Náluk sincsenek tömegtüntetések és lázadások a rendszer ellen és náluk is a vérségi társadalmon (nemzetség, frátria, félcsoport, dém stb.) belüli követelményeknek kell megfelelni (az élelemszerzéssel, kölcsönös segítségnyújtással, házassággal, rítusokkal stb. kapcsolatos kötelességek), melyekből az egyén jogai származnak (a védelemhez, társadalmi pozícióhoz, a vagyonhoz stb. való jog). Nem a külső tekintélyeknek kell megfelelniük, ezért nem az elnyomás, hanem az együttműködés szelleme (az individualizmus helyett a rokoni kollektivizmus) érvényesül. Az emberi létnek tehát a vérségi alapú társadalom a természetes szervezeti (biológiai, társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai, kultuszközösségi stb.) alapja, nem pedig a vérségi kötelékektől mesterségesen megfosztott berendezkedés (amely csak időlegesen látszatműködőképes, de hosszú távon önmegsemmisítő). Amint a fizikai munka többségét az automatizált ipari termelésben kiváltják a robotok és egyre több ilyen jellegű munkahely szűnik meg, újra lehetőség lesz majd a társadalmi keretek átszervezésére, a természetes rokoni kötelékekbe tartozó emberek egybegyűjtésére, egy vérségi alapú társadalom létrehozására.

A mai nyugati tömegtársadalmakban az átlagember magasabb anyagi és elsősorban szellemi jólétének a biztosítása, talán csak az általános nemesi státus, a nemesi cím, minden (arra érdemes) ember megnemesítése által lehetséges, miként azt korábban már javasolta Apáczai Csere János (1658),[25] egy ismeretlen lengyel szerző (1790), Maurycy Mochnacki (1833), ugyancsak Lengyelországban,[26] és talán Hamvas Béla is (1985).[27]

Összefoglalva: mire van tehát szükség a társadalom koherens és szerves átalakításához? 1. Mindenkit (az egyén és az állam szempontjából értékes módon cselekvőket, a 3. csoportot) státusszal (nemesi címmel) kell felruházni. 2. Ezen egyéneket másokkal együtt (akik szintén rendelkeznek a státusszal) a saját vérségi közösségükön belül kell

kulturális (erkölcsi), gazdasági, politikai közösséggé szervezni. A rokonságokból létre kell hozni a nemzetségeket, élén a nemzetségfővel (szakrális, gazdasági, politikai, erkölcsfelügyelői tekintéllyel, nemzetségi központtal stb.). 3. Az államot (egy monarchikus berendezkedésben) ezen vérségi egységekből kell egybeszervezni. 4. Az állam és a kisebb közösségek fenntartásához szükséges tekintélynek (erkölcsnek) az egyéni és állami erkölcsök azonosságán (a közös értékek elfogadásán és az azokhoz való ragaszkodáson) kell nyugodnia.

Ha tehát valaki vagy valamilyen intézmény erkölcsi követelményt állít az egyén elé (pl. azt, hogy a nemzet demográfiai helyzete miatt öntudatos módon cselekedjen és a nemzet érdekében vállaljon több gyermeket, akkor is, ha az neki személy szerint hátrányt okoz), akkor ezt az egyén önként elfogadja, sőt ennek érdekében az önfeláldozástól sem riad vissza. Ezzel be is zárul a kör, mert az egyén cselekvése az alsó szinten az erkölcsi alapról indul és a felső, állami szinten az erkölcsi alapon ér célba.

JEGYZETEK

1 Szegedi László: *Az időzített bombák hatástalanítása*. Valóság, 2016/4. 12.
2 Uo. 10–12.; Szegedi László: *Szaporodási verseny*. III. rész. Valóság, 2015/7. 84–85.
3 Szegedi, Valóság III. rész 2015/7. 88., Uő: 2016/4. 15.
4 Szegedi, Valóság 2016/4. 1–2.
5 Helmut Schelsky: *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart*. Stuttgart, 1954. 218.; Ralf Dahrendorf: *Die angewandte Aufklärung. Gesellschaft und Soziologie in Amerika*. Frankfurt am Main – Hamburg, 1968. 43.; Heinz Dietrich Ortlieb – Friedrich Wilhelm Dörge: *Modellanalysen. Bd. 2. Wirtschaftsordnung und Strukturpolitik.*. Opladen, II. 1970. 213.
6 Andreas Müller: *Das Konsumverhalten und seine Auswirkungen auf die Distributionsform*. Winterthur, 1971. 93.
7 Szegedi László: *Tömegkor*. II. rész. Valóság, 2010/4. 102.
8 Franz Wurm: *Wirtschaft und Gesellschaft heute. Fakten und Tendenzen*. Opladen, 1974. 147.
9 William Henry Beveridge: *Full Employment in a Free Society*. London, 1944.
10 Szegedi, Valóság III. rész 2015/7. 82–85.; 2016/4. 6–11.
11 Igazné Prónai Borbála: *A kötelező társadalombiztosítás kialakulása, fejlődése Magyarországon*. Budapest, 2006. 59.
12 A magas népszaporulat tette lehetővé a vietnámi háború (1965–1973) megnyerését is Észak-Vietnám számára. Az európai szocializációs értékrend keretében felfoghatatlan módon Ho Si Minh ugyanis hideg fejjel kikalkulálta, hogy a háború mindaddig fenntartható, amíg az országban több gyermek születik, mint amennyi katona elesik. Az amerikaiak számára (az eltérő szocializációs értékrend és a demográfiai hátrány miatt) a szinte korlátlan emberveszteség már nem volt vállalható, ami a háború feladására kényszerítette őket. Észak- és Dél-Vietnám együttes emberveszteségét 1+0,25 millióra becsülik, míg az amerikaiak 58 220 halottat tartanak nyilván. Az 1974-es (é- és d-) vietnámi népességnek (24+43 millió) a veszteség az 1,87 százalékát tette ki; az akkori amerikai népességnek (210,5 millió) pedig a mindössze a 0,0028 százalékát, de kvázi békeidőben az amerikaiak számára még ez is vállalhatatlan volt. Az 1974-es amerikai népesség az összvietnáminak a 3,14-szerese volt (a dél-vietnámi és az amerikai népesség az észak-vietnáminak a 8,81-szerese volt), a mai (2017) amerikai népesség (325,15 millió) pedig a mai vietnámi népességnek (91,7 millió) a 3,55-szöröse. A nagyobb vietnámi népszaporulatot tehát a folyamatos amerikai bevándorlás is épphogy csak ellensúlyozta (miközben a vietnámi népszaporulat még a háborús veszteségeket is sikeresen pótolta). Ha időközben Amerikában is olyan lett volna a népszaporulat, mint Vietnámban (2017-ig 1,37-szeres növekedés), az USA lakossága ma bevándorlás nélkül is 288,39 millió lenne (a bevándorlás tehát minimálisan 40 millió főt adott hozzá az amerikai népességhez). A mai vietnámi népszaporulat mellett (1,91-es családonkénti átlagos gyermekszám) a háború folytatása ilyen veszteségek mellett már nem lenne vállalható, tehát a háború a vereségükkel érne véget.
13 Gilbert Keith Chesterton: *Heretics*. London, 1909.
14 Tamás Gáspár Miklós: *Konzervativizmus, filozófia és Kelet-Európa*. Világosság, 1993/2. 3–14.
15 *Magyar néprajzi lexikon*. III. 2009. (*nagycsalád* címszó)
16 *Magyar néprajzi lexikon*. III. 2009. (*nemzetség, nem, nemzet* címszó)

17 Szegedi László: *Individualizmus a nemesi köztársaságokban*. Valóság, 1994/8. 6.
18 Daniel Bell: *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York, 1976.
19 John Lukacs: *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, 1994.
20 Russel Kirk: *The Conservative Mind*. University of St Andrews, 1953.
21 H. Hahn: *Angriff auf die Zukunft*. Wien – München – Zürich. 1972. 359.
22 Oeuvres de Fréderic le Grand. IX. 98.
23 Dictionarium Latino–Hungaricum… a Francisco Páriz-Pápai… intentione ac labure Petri Bod de F. Tsernaton V. D. Ministri M. Igeniensis. Tomus I. Posonii et Cibini, 1801. 558. (Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter általi kiadása. Első megjelenése: Lőcse, 1708, majd bővítve Bod Péter által Szeben, 1767.)
24 Szegedi László: *A feudalizmus mint haladó társadalmi rendszer*. Valóság, 1992/5. 48.; Uő: *Nemesi köztársaság*. Valóság, 1993/8. 68.; Uő: *Individualizmus a nemesi köztársaságokban*. Valóság, 1994/8. 8–11., 14–15.; Allen Armac [Sz. L.]: *Mass Society and Mass Culture*. Charleston, 2005. I. 183–195.; Sz. L.: *Tömegkor*. I. rész, Valóság, 2010/3. 82., II. rész. Valóság, 2010/4. 83–90.; Uő: *Szaporodási verseny* II. Valóság, 2015/6. 45–46.; Uő: *Az időzített bombák hatástalanítása*. Valóság, 2016/1. 16.
25 Szegedi László: *Nemesi köztársaság*. Valóság, 1993/8. 68.; Allen Armac [Sz. L]: *Mass Society and Mass Culture: Reinventing the Nobleman*. I–II. h. n. [Charleston], 2005.
26 Szegedi László, Valóság 1994/8. 9.
27 Szegedi László, Valóság, II. rész, 2010/4. 89.

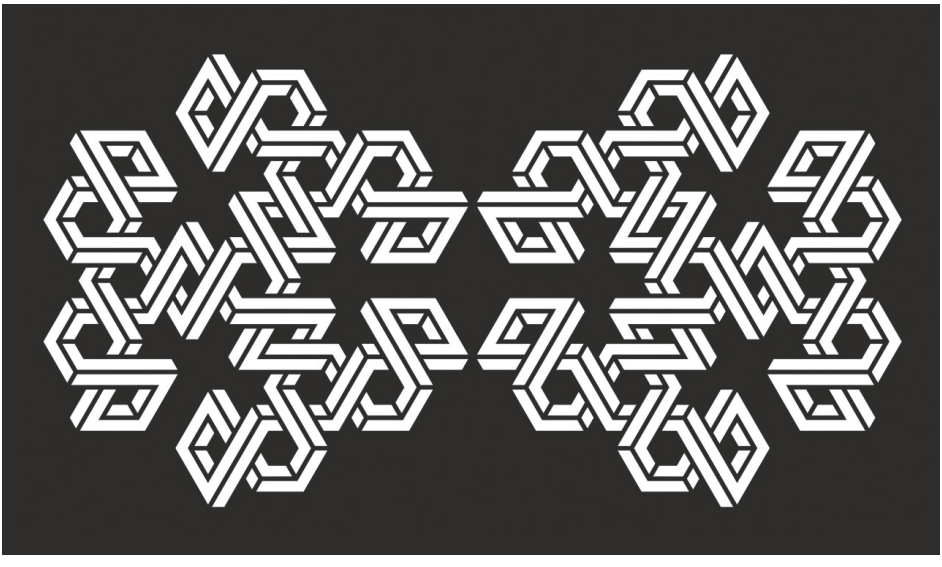

PAÁR ÁDÁM

Amerikai baloldali populista utópiák

Az elmúlt években kevés kifejezés volt népszerűbb a politikai zsurnalisztikában, mint a populizmus.[1] Sajnos a fogalmat többnyire minősítő, lefokozó jelzőként használják a médiában. Holott a 19. század végi amerikai agrárpopulizmus és annak politikai szervezete, a *People's Party*, vagyis Néppárt (másik nevén a Populista Párt) számos olyan reformot kezdeményezett az amerikai társadalomban (pl. gyermekmunka eltörlése, női választójog, minimálbér, progresszív adózás, monopóliumok korlátozása), amelyek az 1891–1832 közötti évtizedekben lassan átformálták az amerikai társadalom gondolkodását közjóról, igazságosságról, piacgazdaságról, és kikövezték az utat a New Deal előtt. A „populizmus" szó mai, amerikai értelmezésében az 1950-es évek hozott nagy változást, amikor egyfelől a kommunizmus által jelentett kihívás, másfelől a kellemetlen asszociációt keltő mccarthyzmus ellenhatásaként az úgynevezett „hidegháborús liberális" irányzat a populizmust úgy értelmezte, mint a totalitarizmusok „előszobáját".[2]

Az 1891-ben megalakult Néppárt megszerveződését negyedszázados tiltakozás előzte meg a fennálló amerikai gazdasági rendszerrel, a kíméletlen individualista kapitalizmussal, az „aki-kapja-marja" szellemiséggel, és annak kvázi valláspótlék rangra emelt szociáldarwinista megalapozásával szemben. A farmermozgalmak (Mezőgazdaság Patrónusai, Szabadság Fivérei, Nemzeti Farmerszövetség stb.) és a Munka Lovagjainak Nemes Rendje egyesülésével alakult meg a Néppárt, amelynek tagjait – a latin *populares* (néppárti) szóra utalva – felváltva nevezték néppártinak és populistának.[3]

A Néppártnak esélye sem volt föderális szinten a hatalomátvételre, 1890-es évekbeli népszerűsége ellenére sem. A politikai rendszer jellege már akkor is a kétpárti váltógazdálkodáson alapuló Westminster-modellnek kedvezett, és az amerikai társadalom túlságosan szervezetlen, és – bármilyen furcsán hangzik – túlságosan egalitárius volt (Európához mérve) ahhoz, hogy biztonságát feláldozza egy rokonszenves, ám bizonytalan sikerű harmadik párt hatalomba juttatásáért. 1892 után a populisták taktikai okból a demokrata párti elnökjelöltet támogatták (persze azt az elnökjelöltet, akiről feltételezték, hogy nézetei nem állnak távol a populista programtól). A megosztott hatalom elve következtében az is sikernek számított, hogy a populista politikusok, illetve általuk támogatott reformerek számos tagállamban megszerezték a kormányzói hivatalt. Ezek birtoklása fontosabb volt a Fehér Házénál, mert a nagy jelentőségű reformok először a tagállami törvényhozásban realizálódhattak, és a tagállamok törvényhozó munkája később hivatkozási alapként szolgálhatott a szövetségi szinten végrehajtandó reformokhoz. A tagállami kormányzatok közelebb voltak a néphez, mint maga az elnök. A Néppárt tehát „alulról fölfelé" építkezett, és politikusai nem feledkeztek el arról, hogy a párt ereje a mozgalomban gyökerezik.

Nem vállalkozhatom annak ismertetésére, hogy eredendően baloldali inspirációja ellenére a populista mozgalom neve miként vált az 1950-es években a reakció és felelőtlen demagógia megjelölésévé, a hidegháborús liberálisok manipulációja következtében. Manapság sokan visszaperelik a populista jelzőt a baloldal számára. De miként is működött volna a baloldali populizmus az Egyesült Államokban, amennyiben hatalomra került volna az *egész* országban? Hogyan nézett volna ki az ideális populista állam? És ez mennyiben fért össze az európai típusú baloldallal? Hogyan látták saját koruk társadalmát? Az alábbiakban nem a Populista Párt programjai alapján, hanem

a szépirodalom segítségével kísérlek választ találni ezekre a kérdésekre. Az amerikai agrárpopulizmushoz közelálló két szerző, Edward Bellamy és Jack London egy-egy regényén keresztül mutatom be, miként képzelték el a populisták a jövőt. Bellamy regénye egy pozitív végkifejletre (utópia), míg Jack Londoné egy társadalmi és politikai rémlátomásra (disztópia) szolgál példaként. Úgy is fogalmazhatunk: Bellamy azt írta meg, amit a populisták, farmerek, szocialisták koalíciója várt, London pedig azt, amitől rettegtek.

(Az utópia rövid története) Az utópia kifejezés és műfaj Morus Tamás (1478–1535) jogász, író, lordkancellár hasonló című, 1516-ban megjelent műve nyomán terjedt el. Az *utopia* szó azt jelenti: „sehol".[4] Bár nem ez volt az első irodalmi mű, amely egy ideális(nak) ábrázolt – bár mai szemmel nyomasztó – társadalmat vázolt fel (Platón Állama óta ez kedvelt volt a filozófusok körében), de az utópia elnevezés vált elterjedtté visszamenőlegesen Platón művére is. A 16–18. században számos utópia látott napvilágot, amelyek általában a fennálló társadalom és kormányzati rendszer iránti bírálatot kerülő úton, egy soha nem létezett – általában tengerentúlra helyezett – ország bemutatásával fogalmazták meg. Meg lehet különböztetni a politikai és szépirodalmi utópiákat. Előbbiek (pl. Tommasso Campanella: *Napállam*, Denis Vairasse: *A szevarambok* története, Francois Fénelon: *Télemakhosz*, Bernard Le Bovier de Fontenelle: *A filozófusok köztársasága*) határozottan politikai motivációjúak, és céljuk a fennálló rend kritikája. Közös vonásuk, hogy az adott seholország társadalmi berendezkedése, kormányzati rendszere homlokegyenest ellentéte a korabeli európai társadalmaknak. Bár nagy eltérések vannak a szerzők által alkotott világok között, többnyire a rideg egyenlőségelv jellemzi ezeket az utópiákat, a túlzott racionalizmus, a magánszféra teljes felszámolása, a közösség szigorú, olykor nyomasztó kontrollja az egyén fölött, így manapság – a létező szocializmus egyenlőség-eszményének kényszerű „kipróbálása" után – már disztópiaként is olvashatók.[5]

Az ártalmatlanabb, szórakoztatva tanító-nevelő szépirodalmi utópiák, amelyek az alfabetizáció és a szórakoztató irodalom elterjedésének, vagyis az irodalom „demokratizálódásának" eredményeként váltak széles rétegek számára hozzáférhetővé (pl. Jonathan Swift: *Gulliver utazásai*, Jules Verne: *A bégum ötszázmilliója*, *Sándor Mátyás*, Jókai Mór: *A jövő század regénye*, Daniel Defoe *Robinson Crusoe*jának utolsó fejezete), sokkal gazdagabbak cselekményben, mint a 17–18. századi politikai utópiák. Céljuk az erkölcsnemesítés, felvilágosítás, morális javítás, nem csupán egy ideális társadalom leírása. Jellemzőjük továbbá, hogy más műfajú könyvekként (pl. kalandregény, sci-fi, utazásos regény) is olvashatók. A 19. századi romantika egyik fő jellemzője, az elvágyódás – nemcsak időben, hanem térben is – igencsak kedvezett a naiv, ártalmatlan szépirodalmi utópiáknak. Más regények a 19. század végén – mint Bellamy *Visszapillantás, 2000–1887* című műve, William Morris: Újdonságok *Seholországból*, H. G. Wells művei – konkrét tudományos és társadalmi célok és mozgalmak népszerűsítését vállalták szépirodalmi formában, kiaknázva az irodalom erkölcsnemesítő és populáris ismeretterjesztő jellegét.

Végül a 20. században, részben a század szörnyű diktatúráinak és háborúinak, részben a tömegtársadalom káros jelenségeinek, valamint a rideg automatizációnak és gépesítésnek a hatására sorra születnek az antiutópiák, akár könyvek, akár filmek vagy rajzfilmek formájában, amelyek sötét, nyomasztó rémlátomások az emberiség vagy annak egy része jövőjéről (pl. Aldous Huxley: *Szép új világ*, George Orwell: *1984*, Szathmáry Sándor: *Kazohinia*, Anthony Burgess: *Gépnarancs*, Terry William: *Brazil*, Michel Gauthier: *Az elsüllyedt világok*), számban és talán művészi jelentőségben felülmúlva a 19. század előtti utópiákat.

(Edward Bellamy: Visszapillantás, 2000–1887) Edward Bellamy *Visszapillantás, 2000–1887* című, 1888-ban írott utópiája a maga korában nagy hatást gyakorolt a közvéleményre, mára azonban sajnos elfeledték. Bellamy követői, az ún. „bellemiták" csatlakoztak a populista mozgalomhoz. Maga Bellamy a saját társadalmi-politikai nézetrendszerét zavarba ejtő módon nem szocializmusnak, hanem *nacionalizmus*nak nevezte, amellyel arra kívánt utalni, hogy a közszolgáltatások és termelőeszközök nacionalizálásának a híve volt.[6] Ez hasonlóság a szintén az 1880-as években megalakult Fabiánus Társaság programjával, amely elsősorban a föld és a termelőeszközök államosítását javasolta, bár azt nem tudjuk, Bellamy milyen mértékben hatott a fabiánusokra, és fordítva. Bellamy országos mozgalmat szervezett nézetei propagálására, és rövidesen több mint 160 bellemita klub hálózta be az Egyesült Államokat.[7]

Bellamy hátteréhez tudnunk kell, hogy egy baptista lelkész fiaként látta meg a napvilágot. Az amerikai protestáns egyházak közösségszervezésben megnyilvánuló szociális tevékenysége tehát nem volt idegen a karakterétől.[8] Ezek az egyházak, mivel nem államegyházként működtek, nem távolodtak el még a néptől. Nem véletlen, hogy az abolicionista (rabszolga-felszabadító) és a populista mozgalomban megannyi lelkész vett részt. Az 1850-ben született újságíró felnőtt fejjel érte meg a polgárháború utáni Amerika valódi átalakulását, az eredeti tőkefelhalmozás korszakát, nagy vagyonok keletkezését egyik oldalon (pl. Vanderbilt, Rockefeller, Morgan), az amerikai társadalom nagy tömegeinek nyomasztó szegénységét, a proletariátus növekedését a másik oldalon. Az amerikai társadalomban a szociális feszültségek az 1880-as években az 1810–20-as évek Angliáját és az 1840-es évek Franciaországát idézték.[9] Bellamy 1888-ban írta meg könyvét a társadalom lelkiismeretének felrázására.

A főhős, egy West Julian nevű jómódú amerikai fiatalember elalszik 1887-ben Bostonban, és 2000-ben ébred fel. Vendéglátója – és egyben a szerző rezonőre –, dr. Leete készségesen megismerteti a 19. századból érkezett időutast az új amerikai társadalommal és gazdasági rendszerrel, amelyet Bellamy sokkal racionálisabbnak, igazságosabbnak és hatékonyabbnak lát saját kora Amerikájánál.

Dr. Leete őszintén elcsodálkozik az 1880-as évek amerikai társadalmának viszonyain, amelyet vendége szájából megismer. Szegénység, tőkekoncentráció, kizsákmányolás, válságok – ilyen nem létezik 2000-ben. Piszok, nyomor, bűnözés – ismeretlen a 2000. év Bostonjában. Hogyan láttatta a szerző a várost? „Lábaimnál nagy város terült el, kilométernyi hosszú, fákkal beárnyalt és díszes épületekkel szegélyezett, széles utcák húzódtak minden irányban. Minden városrésznek fákkal beültetett, nyílt, tág terei voltak, melyeken szobrok és szökőkutak a lemenő nap sugaraiban ragyogtak."[10] A 20. század végi Amerika egy magasan fejlett ipari civilizáció, amelyik kiküszöböli a nyerészkedést. Az erőforrások és iparágak állami tulajdonban vannak (ezt a kifejezést Bellamy nem használja, annyit mond, hogy minden a nemzeti közösségé): ahogyan a szerző fogalmaz, „a nemzet lett az egyetlen vállalkozó".[11] Technológiai értelemben az utópia Verne fantáziájához közelít: minden hálószoba telefonnal ellátott, amelyen keresztül mindenki olyan zenét hallgathat, ami neki tetszik, ha esik az eső, egy ponyva feszül ki a járdák fölé stb.[12]

Gazdaságpolitikai tekintetben a Bellamy-féle utópia – ha valós történelmi rokonságot keresünk – keveréke a hadikommunizmusnak és egy magasan fejlett skandináv típusú jóléti államnak. Az előbbi vonásokat erősíti, hogy pénz nem létezik, helyette hiteljegyet használnak, amelyet a központi áruraktárban lehet beváltani. Ez megfelel a hagyományos utópiák nemesfém-ellenességének. Morus Tamás már úgy írt Utopiáról, mint ahol az arany és ezüst a legmegvetettebb anyagok: éjjeliedényt készítenek belőlük, és aranyékszerekkel bélyegzik meg a bűnözőket.[13]

Bellamy államában a piac is megszűnt, azonban, hogy mi lett a kereskedő réteggel, és hogyan fogadták el a változtatást, a szerző nem ír. Annyit megtudunk, hogy a külkereskedelmet kereskedők látják el, de ők egy központi hatóság felügyelete alatt állnak. Az sem lehet túl megnyugtató a mai olvasónak, hogy az ipar katonásan szervezett, és mindegyik hivatási közösség élén egy-egy tábornok áll. Egyébként utóbbiak közül választják az Egyesült Államok elnökét. A tábornokok kiválogatódása erősen meritokratikus, lényegében hosszú évek alatt válhat valaki tábornokká, és aztán elnökké.[14] Bellamy semmit nem ír arról, a területi föderális szerkezet hogyan illeszthető bele ebbe a keretbe, de vitathatatlan, hogy maguk a hivatási közösségek is leképezik a föderalizmus elvét. Minden állampolgár három évig kötelező fizikai munkát végez a közösség javára, ezt követően el kell határoznia „hajlamai szerint", hogy milyen pályát választ: földműves, munkás, tudós vagy művész lesz.[15]

A jóléti állammal a szociális szolgáltatások magas foka és az erőforrások ellenőrzése rokonítja Bellamy utópiáját. Az Egyesült Államok polgárai 21–45 éves koruk között dolgoznak, mindenki szükség esetén még munkára rendelhető, az oktatás általános és ingyenes, a tananyagban nagy szerepet kap a testnevelés.[16] Mindenki szabadon kibontakoztathatja képességeit, ehhez az állam megad minden segítséget. Talán a testi és szellemi fogyatékossággal élő emberekkel való regénybeli bánásmód illusztrálja leginkább, milyen változáson ment át a társadalmi felfogás. Bellamy természetesnek tekinti – saját kora divatos szociáldarwinizmusával vitatkozva –, hogy a gyengéket segíteni kell. Ezért őket külön munkaosztályokba szervezik, ennek révén ők is kiveszik részüket a termelésből, és azt éreztetik, hogy munkájuk révén ők is hasznos és egyenlő tagjai a társadalomnak.[17]

Nemcsak Amerikában, hanem a világ többi részében is a regénybeli társadalmi modell épült ki. Bellamy pontosan diagnosztizálta, hogy az amerikai utópia csak akkor lehet életképes, ha valamilyen szinten a világ többi része, de legalábbis az Egyesült Államokkal kereskedelmi kapcsolatban álló országok hasonló fejlődésen mennek át. Így egy érdekes paradoxon következik be: miközben Bellamy az amerikai modellt nacionalizmusnak nevezi, valójában egyúttal egy internacionalista testvéri közösséget is vizionál. Európa nagy része, Dél-Amerika és Ausztrália belső viszonyai hasonlatosak Amerikáéhoz. Hadsereg és haditengerészet nincs, hiszen a testvéri köztársaságok állnak kapcsolatban egymással. A külkereskedelmet akadályozó vámok megszűntek.[18]

Szellemesen kezeli a szerző a kivándorlás problémáját, amelyre olyan megoldást ad, ami – talán – napjaink globális migrációjának fényében érdekes lehet (ne feledjük, a regény megírásának idején az Egyesült Államok népe az ország történetének legnagyobb bevándorlási hullámával szembesült). Ha valaki Angliából Amerikába költözik, Amerika kártalanítja Angliát, amely elveszített egy munkáskezet. Ám ha valaki szolgálati ideje után, inaktívként telepedik le, akkor a befogadó országot kártalanítja az az ország, ahonnan az illető érkezett. Magyarán, a cél az, hogy mindenki jól járjon: aki egy dolgozót veszít, kártérítést kap a fogadó országtól, melyet egy munkavállalóval gazdagított, ezzel viszont önmaga szegényebb lett – ám ha az illető nem volt aktív dolgozó, akkor a fogadó ország kap kártérítést, hiszen egy nem dolgozó emberrel többet kell eltartania.[19] Bellamy könyvének ez a része alighanem előbb lesz aktuális globális méretekben, és főleg a harmadik világgal folytatott kétoldalú kapcsolatokban, mint ahogyan az őt nem olvasó politikusok várnák!

Bellamy egyértelműen tézisregényt írt, amely a közösségi szellem, együttműködés és társadalmi igazságosság képviseletének programját ajánlotta a korabeli közvélemény számára. Utópiájában szerepelnek mai tudásunkkal nézve riasztó vonások is (mindenki az ipari hadsereg tagja, általános munkakötelezettség), valamint megmosolyogtató naivságok

(nincs szükség ügyvédre, mert mindenki bevallja a bűnét a közösség iránti szégyenérzettől vezérelve).[20] Az is érdekes, hogy Bellamy mennyire csak a szociális igazságosságra összpontosít, és egyáltalán nem foglalkozik például a saját kora talán legégetőbb kérdésével, az indiánok sorsával. Az afroamerikai lakosság életkörülményei sem jelennek meg a regényben. Talán azért, mert Bellamy számára – ahogyan sok amerikai kortársa számára –, valljuk meg őszintén, a szegény ember elsősorban a *fehér* szegényt, a *fehér* proletárt és farmert jelentette (holott Délen a proletárok jelentős része fekete volt).

Ez a fajta színvakság lehet természetesen véletlen is, vagy utalhat arra: Bellamy összességében kevés ismerettel rendelkezett a Dél viszonyairól. A nők viszont mintaszerű függetlenséget élveznek, és a szerző nem győzi kifejezni értetlenségét saját kora túlzott szemérmessége fölött. A 2000. év amerikai lányát sokkal bátrabbnak, öntudatosabbnak és önérzetesebbnek látja. Összességében Bellamy utópiája kifejezte az amerikai populizmus és az angolszász szocializmus elvét: semmi olyat nem kíván, amely ne lenne pragmatikusan indokolható.

Ebből a pragmatikus attitűdből vezethető le, hogy – kissé furcsa módon – az új amerikai állam ideológiájáról semmit nem tudunk meg, azonkívül, hogy az uralkodó nemzeti párt a közösség valamennyi tagjának jólétét tartja szem előtt. A nemzeti párt elsődleges célja volt a javak és termelés igazságos elosztása. És hogy miért nevezik nemzetinek, arra dr. Leete így felel: „Igazából nem is lehetett másként neveztetnie, mert szándéka volt a nemzet eszméjét oly nagyszerűségben és tökélyben megvalósítani, mint azt azelőtt fel nem foghatták": a nemzet nem egyszerűen egy politikai egyesülés, hanem egy család, „melynek levele a nép, a gyökerekből táplálkozik, viszont táplálja azokat."[21]

Mint a legtöbb utópia, ez sem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan bánik a közösség azzal, aki megsérti a lefektetett normákat, illetve a politikai ellenzékkel, amely esetleg sokallja az állami beavatkozást (ilyen persze egy utópiában nem fordulhat elő, hiszen mindenki boldog, vagy annak hiszi magát!). Az utópisztikus gondolkodók örök csapdájába esik: túlzottan harmonikusnak láttatja az elképzelt társadalmat, túl egyszerűnek az oda vezető utat. A regényben West Julian feleségül veszi vendéglátója lányát, de éppen e percben felébred, ugyanabban a szobában, ahol az álom elnyomta.[22] Az álom után West Julian nem is képes visszailleszkedni teljesen saját társadalmába és társadalmi osztályába. Amikor prédikálni kezd a társadalmi problémákról, és ezzel szembeállítja a 2000-es év látomását, a társaság szörnyülködik, és kidobják.[23]

A fentiek ismeretében mindenki eldöntheti maga, szeretne-e Bellamy utópisztikus társadalmában élni. Az bizonyos, hogy hatása kimutatható az amerikai baloldali populizmus programjában, amely pragmatikusan, a nagy ideológiákat mellőzve érvelt a termelőeszközök nacionalizálása mellett, magától értetődőnek fogta fel a nők egyenjogúságát és a praktikus ismereteket átadó oktatási rendszert.

(Jack London: A Vaspata) A populizmus legismertebb, bár a mozgalommal szemben kritikus hangú történész krónikása, Richard Hofstadter alapján Jack Londont is hely illeti a populizmus panteonjában.[24] Radikális szocialistaként indult, és a szociáldarwinizmuson keresztül egyfajta amerikai fajvédő álláspontig jutott el Jack London, eredeti nevén John Griffith Chaney. A mai olvasónak leginkább állatregényei (*A farkas fia*, *A vadon szava*, *A beszélő kutya*, *Az éneklő kutya*) alapján ismert amerikai író eszmei arculata hűen leképezi a századvégi populizmus kettősségét: a londoni életműben egyszerre van jelen a Vadnyugat-mítosz egalitárius-demokrata és harcos-kegyetlen örököse, keveredvén Marx és Nietzsche némileg leegyszerűsített nézeteivel, és – ami a populizmustól eredendően idegen – Herbert Spencer szociáldarwinizmusával. Szocializmus és rasszizmus,

proletárforradalom-várás és árja-mítosz, a részvét a szegények, a társadalom elesettjei, a munkások, csavargók, aranyásók iránt és a létért folyó, gyengéket kisöprő kíméletlen harc szociáldarwinista tézise egyszerre képezik a londoni örökséget.[25]

London a San Franciscó-i szegénynegyedben született 1876-ban, így a „Nyugat fiaként" látta meg a napvilágot akkor, amikor a Nyugat még a keleti part nincstelenjei számára az álomországot, a lehetőségek földjét jelentette. Gyerekként gyakran éhezett. Rengeteg foglalkozást kipróbált, a konzervgyári munkástól kezdve az aranyásáson keresztül, a tengerészeten át az újságírásig. Csavargott is sokat, csavargóként megszervezte a munkanélküliek menetét Washingtonba, és természetesen ezt a kalandját is megírta. Élete végén rövid időre megismerte a nyugodt, gondtalan életet, de farmja tönkrement. Súlyosbodó alkoholizmusa törte derékba írói pályáját 40 éves korában. Ötven kötetnyi életművet hagyott hátra.[26]

1907-ben írt *Vaspata* című regénye riasztó látomás az amerikai kapitalizmus zsarnoki elfajulásáról. A regény, hasonlóan a *Visszapillantás*-hoz, egyes szám első személyben íródott, ezzel is hangsúlyozva a hitelesség érzését. A történet narrátora, Avis Everhard nagypolgári származású forradalmárnő töredékesen maradt visszaemlékezése számol be a Vaspata uralmának első évtizedeiről – mivel a diktatúra háromszáz évig tartott, természetesen Avis nem érhette meg a Vaspata bukását. London finom iróniával, és mintegy a saját korának szánt fricskaként, az eljövendő történész szerepében lábjegyzetben magyarázatokat fűz a szöveghez, amelyben az Emberi Testvériség Korszakában élő emberek számára maliciózus stílusban magyarázza az ökölvívás „barbár" szokását, a 20. század eleji hivalkodó lakberendezést, vagy saját korának szociális viszonyait, munkakörülményeit.

London látnoknak bizonyult, hiszen 1917-re datálta a nagy proletárforradalmat, igaz, nem Oroszországban, hanem saját hazájában, az Egyesült Államokban. Emellett sokan utóbb a fasizmus, illetve a nemzetiszocializmus előérzetét olvasták ki a könyv lapjairól. A regénybeli gyilkos, kegyetlen szervezet, a Vaspata, amely a nagytőkés réteg utolsó eszköze hatalmának megtartására a farmerek és munkások mozgalmával, a szerveződő proletariátussal szemben, valóban felidézi külsőségeiben a 20. század szélsőjobboldali mozgalmait. Ám akad egy korabeli amerikai fegyveres testület, amely London számára a regénybeli szervezet modelljeként szolgálhatott: a Pinkerton detektívügynökség, amelyre hivatkozik is regényében. Ernest Everhard, a fiatal forradalmár, utóbb szocialista képviselő, a „proletártudomány" kidolgozója többek között ezt vágja a plutokrácia összegyűlt tagjainak szemébe egy esten, ahová valamiféle csodabogárként kapott meghívást: „Őreá hivatkoztak, a Béke Bárányára – mondta – ajkukra merték venni nevét azok, akik revolvereket adtak a pinkertonok kezébe, hogy lelőjék a sztrájkoló munkásokat."[27]

A Pinkerton Ügynökség feloszlatásának követelése megtalálható a Populista Párt nevezetes dokumentumában, az 1892-es Omahai Platform-ban is.[28] Mivel érdemelte ki ez a testület az izzó gyűlöletet, hogy egy párt a feloszlatását követelte, és még egy író is pellengérre állította regényében? A 19. századi Egyesült Államokban kevés becsmérlőbb név volt, mint a „pinkerton". A skót bevándorlóból lett magándetektív, Allan Pinkerton által alapított detektívügynökség ma úgy él a köztudatban, mint olyan szervezet, amely a jogállamot és vagyonbiztonságot védve hősiesen küzdött a banditák ellen. Ők alkották Abraham Lincoln személyes testőrségét a polgárháború idején.[29]

Ám a Pinkerton Ügynökség nem erről az oldaláról volt ismert a farmerek és munkások körében. Ennek oka, hogy a gyárosok előszeretettel vették igénybe a „pinkertonokat", ahogyan a népnyelv nevezte őket, karhatalmi erőként sztrájkoló munkások, anarchista munkásszervezetek ellen. Az eszközökben nem voltak válogatósak, ami a szervezet rossz hírét keltette, és a „pinkerton" a nagytőke szolgálatában álló zsoldos és verőember szinonimájává vált. Márpedig az egyre véresebb sztrájkok során a

Pinkerton ügynökségnek és a katonaságnak volt dolga. Az 1894-es Pullman-sztrájk során a vasúti dolgozók szakszervezetének sztrájkja megbénította az ország közlekedését Chicago és a Csendes-óceán között.[30]

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Pinkerton detektívek valóban harcoltak a banditák ellen is, így többször meggyűlt a bajuk Jesse James bandájával. De sajnos a banditák elleni harcban oly eszközöket is bevetettek, ami nem növelte a szervezet jó hírét. Egy ízben a detektívek világító rakétát dobtak be a híres bandita házába. Ha nem is menti a módszert, de érthetővé teszi a Pinkerton ügynökök haragját és elszántságát, hogy Jesse bandája megölte a testület több tagját. Az illusztris haramia, akiben a déliek többsége hőst, a jenkiknek visszavágó „mi fiunkat" látott, nem tartózkodott odahaza. A szerkezet fölrobbant, és Jesse 9 éves féltestvérének életébe, valamint édesanyja alsó karjába került ez a bosszúakció.[31] Az eset tovább növelte a Pinkerton Ügynökség iránti népi gyűlöletet. Olyannyira, hogy a „pinkertonok", lám, még egy politikai tézisregénybe is bekerülhettek!

A könyv narrátora, Avis Cunningham, egy egyetemi tanár lánya, később Everhard felesége, aki az apja fogadásán találkozik Ernest Everhard szocialista politikussal. Igen jellemző Jack London Nietzsche iránti rajongására az, ahogyan külsőleg bemutatja – persze Avis rajongó szavaival – Everhard-ot: „Bizonyos értelemben arisztokrata volt, annak ellenére, hogy a másik táborba tartozott. Felsőbbrendű ember volt, […] külsőre meg arra a szőke férfibestiára emlékeztetett, akiről Nietzsche beszél."[32]

Everhard azzal kelti fel a fiatal lány figyelmét, hogy támadja a papokat, akik szerinte csak a tőkések érdekét szolgálják, és megjósolja, hogy a proletariátus csak forradalommal döntheti meg a plutokrácia uralmát. Ahogyan Avis megismerkedik a munkások nyomorával a „lehetőségek hazájában", úgy növekszik a rokonszenve a szókimondó, heves vérmérsékletű forradalmár iránt. Ernest Everhard később egy rendezvényen a tőkések szemére veti fényűzésüket, a kizsákmányolást, és kimondja, hogy az idejük lejárt. Olyan harag és izgatottság lesz úrrá a jelenlévőkön, mint amikor a *Visszapillantás*ban West Julian fejti ki a különbséget saját kora és a 2000. év Bostonja között. A szalonban összegyűlt nagytőkések között csak Mr. Wickson őrzi meg hidegvérét, aki Ernest szavaira azt feleli, hogy „majd észre téríti az ágyú tüze meg a gépfegyver kattogása. Mit gondolnak tulajdonképpen, mire való a golyószóró? Hogy lekaszáljuk a forradalmárokat és eltapossuk őket."[33]

Valóban, 1917-re kiépül a Vaspata uralma, miután a plutokrácia eltaposta a farmerpártot és a szocialista pártot is, és részben elpusztította, börtönbe vetette, részben korrumpálta azok vezetőit. London mesteri fantáziával vázolja fel az államcsínyt. Hiába kap a farmerpárt többséget a választáson, a kormányzók nem adják át helyüket a frissen megválasztott farmerpárti kormányzóknak. Erre a farmerpárt erőszakhoz folyamodik, amellyel annyit érnek el, hogy kiprovokálják a nagytőkések ellentámadását.[34] A Vaspata néven megszerveződött katonaság halomra lövi a farmerpárt szavazóit és a melléjük állt szocialisták híveit. London az erőszak mértékét úgy jellemzi, hogy „a katonaság olyan kegyetlen hadjáratot viselt a farmerek ellen, mint valamikor az indiántörzsek ellen."[35]

Ezután a Vaspata eltiporja az egymillió szénbányászt mozgósító sztrájkot. A szocialista pártot kirakatként beengedik ugyan a Kongresszusba, ám amikor a szocialista képviselők, köztük Ernest komolyan veszik a társadalomkritikát, a Vaspata lecsap rájuk is.[36] A szocialisták kis maradványai úgy védekeznek, hogy elrejtőznek, és szabotázsakciókat hajtanak végre. Hamarosan színre lépnek a munkásmozgalom terroristái is, akik legalább annyit ártanak a szocialistáknak, mint a plutokráciának: minden merényletet kegyetlenül megtorolnak, és a hatalom nem válogat, a csendes szocialista ellenállókat éppúgy kivégzi, mint a tényleges terroristákat. A Friscói Vörösöknek nevezett terrorista alakulatot London feltételezhetően az 1870-es évek ír etnikai színezetű forradalmi

anarchista munkásszervezetéről, a Molly Maguires-ről mintázta.[37] Tagjai, becenevükön a „Molly-k" éppúgy nem válogattak az eszközökben, mint legnagyobb ellenségeik, a pinkertonok.[38]

Az új társadalmi rendben a plutokrácia uralkodik, és hatalmát a Vaspata több millió zsoldosának fegyverével tartja fenn. Egy sajátos kasztrendszer alakul ki, amelynek felső rétege uralkodik, a középső fegyvert forgat, a legalsó – a Mélység Népe – pedig páriaszinten vegetál. A plutokrácia fiait „már kora gyermekségüktől – attól fogva, hogy eszmélni kezdtek, arisztokratikus gondolkodásra nevelték őket. Vérükké vált az a meggyőződés, hogy van egy arisztokrata réteg, mely a világ vezetésére hivatott, míg a tömeg nem számít."[39] Avis észreveszi, hogy az uralkodó réteg immár nemcsak vagyonára és gazdasági szerepére, valamint politikai hatalmára hivatkozik. Az uralkodó réteg egy saját erényetikát is kidolgoz, amellyel legitimálja uralmát. Itt London a felsőbbrendű emberbe vetett hitét érdekes módon a plutokrácia hivatkozási alapjaként használja fel, miközben a regény korábbi részében Ernest Everhard-ot ruházta fel a felsőbbrendű ember vonásaival. A regény úgy ér véget, hogy Avis elrejti a jegyzeteit egy tölgyfa odvában, de később, minden bizonnyal, nem találja meg őket. Szerencsére a jövő történésze ráakad a forrásra, amely kinyomtatva megjelenik az Emberi Testvériség Korszakának 419. évében.[40]

(Következtetések) A populista mozgalom látszólag kudarcot vallott, hiszen a Néppárt 1908-ban feloszlott. A populisták egy része az Eugene V. Debs által vezetett Amerikai Szocialista Pártban talált politikai otthonra.[41] Mások visszatértek a pártoskodás nélküli farmer-érdekvédelem terepére, és megalapították a *Farm Bureau Federation*-t. A máig létező farmer-érdekszövetség elsősorban lobbyszervezetként funkcionál, de emellett – hagyományához híven – képzési programokat, tanfolyamokat indít, szövetkezeteket és boltokat tart fenn, és jóléti szolgáltatásokat biztosít a farmerek részére. Soha korábban nem volt olyan farmerszervezet, amely az Egyesült Államok mezőgazdasági népességét ilyen nagy arányban lefedte volna.[42]

A populizmus másik örökségét, a politikai irányt az ún. progresszív vagy progresszivista mozgalom vitte tovább. Több nyugati államban olyan kormányzók kerültek hatalomra, akik nyitottak voltak a reformok iránt. Ezek lehettek akár republikánusok, akár demokraták, a lényeg már nem a párthovatartozás volt. Wisconsin kormányzója (1901–1906), majd szenátora, Robert La Follette (1906–1925) reformok sorozatát vitte keresztül: növelte a vasúttársaságokra kivetett adót, csökkentette a szállítási tarifákat, állami ellenőrzés alá vonta a víz-, áram- és telefontársaságokat. Bevezette az előválasztás (*primary*) intézményét, és támogatta a női választójogot.[43]

A populizmus tehát korántsem tekinthető sikertelen mozgalomnak. Ha nem is abban az utópisztikus, ma már naivnak ható formában, mint ahogyan Bellamy *Visszapillantás*a ábrázolta, a populizmus lassan átalakította az amerikai belpolitikát, gazdasági és politikai rendszert. Ugyanakkor nem valósult meg Jack London rémisztő látomása sem az osztályharc által megsemmisített, polgárháborúba sodródott, militarizálódott Egyesült Államokról. Az 1890–1932 közötti, majd a New Deal kori amerikai történelem bizonyította az amerikai politikai rendszer és társadalom önjavító, megújító képességét.

JEGYZETEK

1 Ivan Krastev politológus szerint „a jelenlegi közép-európai vitákban a populizmus általában vagy a nép jó közérzetéhez közvetlenül kapcsolódó érzelmi, végletesen leegyszerűsített, és manipulatív diskurzusra vonatkozik, vagy az opportunista szakpolitikákra, amelyek a nép támogatásának

»megvásárlását« célozzák." Ivan KRASTEV: *The Strange Death of The Liberal Consesus*. Journal of Democracy, 2018/4. 59. https://www.journalofdemocracy.org/sites/default/files/Krastev-18-4.pdf, letöltés dátuma: 2018. 02. 22.

2 Különösen Arthur HOFSTADTER történész *The Age of Refom* című könyvére szokás hivatkozni. Hofstadter dekonstruálta a 19. század végi agrárpopulizmust, és a jelenséget a „vidéki Amerika sértődöttségeként" interpretálta. Richard HOFSTADTER: *The Age of Reform*. *From Bryan to F.D.R.* Jonathan Cape, London, 1962. Marco D'ERAMO: *Populizmus és az új oligarchia*. Fordulat. 2017/1. 17–19. Angol nyelven elérhető: Marco D'ERAMO: *Populism and the New Oligarchy*. New Left Review. July–August, 2013. https://newleftreview.org/II/82/marco-d-eramo-populism-and-the-new-oligarchy, letöltés dátuma: 2018. 02. 22.

3 A populista mozgalom és a Néppárt történetéről magyar nyelven olvasható: PAÁR Ádám: *Az amerikai populizmus. Az amerikai Néppárt megalakulása és eszmei gyökerei*. Kommentár, 2017/2. 51–64., ANTAL Attila: A populista demokrácia természete. Realizmus és utópia határán. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 25–28. GYURÁCZ Ferenc: *Igazi populisták. A XIX. század végi amerikai farmermozgalom*. In: Populizmus. Tanulmányok 1991–2017. Magyar nyugat Könyvkiadó, Budapest, 2017. 53–74. A farmermozgalmakról írtak még: KOVÁTS Gábor: *Mi is hát a populizmus?* Liget. 2009. szeptember. https://ligetmuhely.com/liget/kovacs-gabor-mi-is-hat-a-populizmus/, letöltés dátuma: 2018. 02. 22.

4 Thomas More: *Utopia*. Harlan Davidson, Arlington, 1985. Ld. erről: Richard Pipes: A kommunizmus. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014. 14.

5 Ld. erről: Igor R. Safarevics: A szocializmus mint világtörténelmi jelenség. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002. 7., Richard Pipes: A kommunizmus. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014. 14.

6 Edward Bellamy életéről olvasható: ld. http://spartacus-educational.com/USAbellamy.htm, letöltés dátuma: 2018. 06. 03.

7 Uo.

8 Uo.

9 Charles SELLERS – Henry MAY – Neil R. MCMILLEN: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas Könyvek-Talentum, Budapest, 1999. 230–235.

10 Edward BELLAMY: *Visszapillantás, 2000–1887*. Rózsa Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 1892. 36–37.

11 Uo. 56–57.

12 Uo. 103.

13 More: i. m. 43–44.

14 Bellamy: i. m. 172.

15 Uo. 65.

16 Uo. 56–57., 183–184.

17 Uo. 118.

18 Uo. 127.

19 Uo. 131.

20 Uo. 183–184.

21 Uo. 230–231.

22 Uo. 179.

23 Uo. 297–303.

24 HOFSTADTER 1962. 21.

25 ORSZÁGH László – VIRÁGOS Zsolt: *Az amerikai irodalom története*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997. 168–169.

26 Uo. 168–169. Magyarul is olvasható Irving Stone Jack London-életrajza. Legutolsó kiadás: *Matróz lóháton*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016.

27 Jack LONDON: *A Vaspata*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2015. 72.

28 *The Omaha Platform: Launching the Populist Party*, http://historymatters.gmu.edu/d/5361/, letöltés dátuma: 2018. 05. 31.

29 John MOONEY: *Irish Americans and The Labor Movement.* Irish Examiner. September 2, 2009. http://www.irishexaminerusa.com/mt/2009/09/02/irish_americans_and_the_labor_2.html, letöltés dátuma: 2018. 02. 23.

30 SELLERS-MAY-MCMILLEN: i. m. 241.

31 HAHNER Péter: Száz újabb történelmi tévhit. Animus, Budapest, 2011. 271.

32 LONDON 2015. 11.

33 LONDON 2015. 84.

34 Uo. 190–191.

35 Uo. 192.

36 Uo. 202–205.

37 Uo. 223–225.

38 A Molly Maguires-ek történetéről olvasható: https://www.britannica.com/topic/Molly-Maguires, letöltés dátuma: 2018. 06. 03. és Laura SCHUMM: Who were the Molly Maguires? https://www.history.com/news/who-were-the-molly-maguires, letöltés dátuma: 2018. 06. 03.

39 LONDON 2015. 240.

40 LONDON 2015. 283.

41 Paul HEIDEMANN: *The Rise and Fall of the Socialist Party of America.* Jacobin. 2017. 02. 20. https://www.jacobinmag.com/2017/02/rise-and-fall-socialist-party-of-america, letöltés dátuma: 2018. 02. 22.

42 Mancur OLSON: *A kollektív cselekvés logikája*. Osiris, Budapest, 1997. 180–185.

43 *Speeches of Robert M. La Follette. La Follette and Progressive Era.* Wisconsin Historical Society. https://www.wisconsinhistory.org/Records/Article/CS3415, letöltés dátuma: 2018. 02. 23., Jeff TAYLOR: *Provenance of Progressivism: Robert La Follette and Franklin Roosevelt*. August 14, 2013. *The Progressive*. http://progressive.org/dispatches/provenance-progressivism-robert-la-follette-franklin-roosevelt/, letöltés dátuma: 2018. 02. 23.

TURBUCZ PÉTER

Alexander Bernát életéről

„Ferenc József-rakpart huszonhét, negyedik emelet huszonegy. Az ajtón egy kis sárga névtábla hirdeti elárvultan, hogy szombat estig ott lakott Alexander Bernát.” – Kezdődött ekképp az *Esti Kurir* nekrológja annakidején.[1] 1927. október 23-án a ma is álló Belgrád rakparti házban ugyanis végleg lecsukódtak a nagy filozófus szemei. Halálát, amint az ismeretes, szívszélhűdés okozta.[2] A „művelt magyarság” emlékezetében – bár komoly kísérletek történtek elfeledtetésére, illetve munkásságának redukálására[3] – e név máig nem merült teljesen feledésbe, és ha még oly lassan is, de a XXI. század olvasóközönsége újra kezdi fölfedezni szellemi hagyatékát. Ezért, e pillanatnyilag még kis létszámú, de annál hűségesebb követőtábor – illetve azok, akik még nem ismerik nevét – talán méltányolni fogják a törekvést, ha a teljesség igénye nélkül néhány gondolatban felelevenítésre kerül a nagy tudós élete, pontosabban annak néhány ismert és kevésbé ismert időszaka, illetve irodalmi-tudományos munkásságának egy-két alapköve.

(1850–1880): Alexander Bernát 1850. április 13-án született Pesten, neológ zsidó családban.[4] Tanulmányait az V. kerületi királyi katolikus gimnáziumban végezte,[5] ahol *Reidl Szende*, *Reidl Frigyes* apja, és *Rómer Flóris* voltak rá kiemelkedő hatással.[6] A gimnázium utolsó osztályát még be sem fejezte az ifjú, amikor külön miniszteri engedéllyel 1867-ben már jelentkezett a Pesti Királyi Tudományegyetem bölcsészeti karára, mint rendkívüli hallgató.[7] Itt megismerkedett *Horváth Cyrill* piarista áldozópappal, akinél filozófiát tanult.[8] Horváth hatására Alexander nemcsak megszerette a filozófiát, de ekkor született meg benne a gondolat, hogy az orvosi pálya helyett – amelyről még évekig nem mondott le teljesen – inkább a bölcseletet választja. Mester és tanítvány viszonya hamar barátsággá vált. Horváth Cyrill hatására és *Arany János* bíztatására két szemeszter után 1868-ban Alexander külföldön tanult tovább.[9] Tanulmányai színhelyei az elkövetkező években Bécs,[10] Berlin, Göttingen, Lipcse, Párizs és London lettek.[11] Nyelvérzékének köszönhetően a német mellé hamar abszolválta a francia és az angol nyelvet is.[12] Tanárával azonban távozása után sem szakadt meg kapcsolata, akivel folyamatos levelezésben álltak.[13] Alexander fiatalkori naplója[14] mellett e sorok jelentik az egyedüli bepillantást az egyetemista mindennapjaiba, valamint tanúskodnak első irodalmi sikereiről és fél évszázados alkotómunkája[15] kezdetéről. Az első nekirugaszkodásokból adódó kedvező fogadtatáson felbuzdulva a fiatalember írói pályája 1870-ben, a *Reform* hasábjain való publicisztikáival vette igazán kezdetét.[16] Amint azt visszaemlékezéseiben Rákosi Jenő is megjegyezte:

„Itt jutott szóhoz először Alexander Bernát is, aki Bánóczival együtt mint fiatalember jelentkezett és alkalmat nyert arra, hogy kimehessen Németországba hazai egyetemen nyert képzettségét kiegészíteni. Fel kell jegyezni az igazság parancsára Alexander Bernátról, hogy tehetségének komolyságát és tudásának gazdagságát, melyet mi kezdő írásaiban megláttunk, további munkálkodása bőven igazolta.”[17]

A fiatal Alexander Bernát a külföldi tartózkodás évei alatt többek között megismerkedett *Hippolyte Taine*-nel, *Eötvös József*fel, *Munkácsy Mihály*al, valamint barátságot kötött *Deák* Ébner *Lajos*sal.[18]

Hazatértekor hiába volt kezében egy külföldön szerzett doktori cím,[19] hiába beszélt több nyelven és rendelkezett rangos lapokban közreadott tanulmányok és cikkek tucatjaival,[20] mégis nehezen talált munkát. A nélkülözéseknek részben az 1876-os év vetett

véget, amikor helyettes tanár lett a Markó utcai állami főreáltanodában,[21] ám szegényes anyagi helyzetén érdemben csak a következő évben elnyert rendes tanári kinevezés segített.[22] 1878-ban aztán habilitál a budapesti egyetemen is, *A filozófia történetének eszméje tekintettel a történetre általában* című munkájával,[23] amivel így magántanári minőségben taníthatott,[24] ám a ny. r. tanári kinevezésre még több mint 20 évig várnia kellett.[25] A középiskolai és egyetemi tanári tevékenységen túl továbbra is rendszeresen publikált. Cikkeit-tanulmányait egyebek között a *Fővárosi Lapok*, a *Magyar Nyelvőr* és a *Budapesti Szemle* is közölte,[26] ekképp neve országszerte mind ismertebb lett. Az időközben megnősült fiatalember számára (házastársa Brössler Regina bécsi polgárlány)[27] az igazi áttörést mégis az 1880 novemberében – gyermekkori jóbarátjával *Bánóczi Józsefel*[28] *közösen – indított Filozófiai Írók Tára* (FIT) könyvsorozat jelentette.[29]

(1881–1910): A *Tár* sikerét jelzi, hogy 1881 és 1919 között 29 kötete jelent meg, majd néhány év szünet után még 6 mű készült el (a 35 kötetből többet ő maga fordított vagy ellenőrzött).[30] Ezzel a szerkesztőpáros nemcsak egy több szempontból hiánypótló vállalkozást teremtett, de tulajdonképp megalapították a modern magyar filozófiai műnyelvet s kultúrát,[31] ezen felül nagymértékben hozzájárultak a XIX–XX. század magyar szellemi fellendüléséhez.[32] A sorozaton keresztül a műveltségre szomjazó olvasók olyan ma is jelentős filozófusok írásaival ismerkedhettek meg mint *Kant, Descartes, Hume, Diderot, Spinoza, Schopenhauer, Nietzsche* stb.[33] *A tiszta ész kritikája* első magyarnyelvű megjelenése a Tárban szintén az ő és Bánóczi fordítói tehetségét tükrözte.[34] A FIT mellett a Franklin-Társulat kiadásában megjelenő *Jeles Írók Iskolai Tára című sorozatban is publikált, ahol Descartes és Schiller egy-egy művét* bocsátotta *közre 1881-ben, illetve 1884-ben.*[35] Alexander filozófusi tevékenysége azonban nem merült ki a fordításokban és szerkesztésekben. 1881-ben megírta *Kant. Élete, fejlődése és philosophiája.* című könyvét,[36] amely az első modern filozófiatörténeti kötet volt Magyarországon,[37] majd néhány évvel később, 1884-ben megjelent *A XIX. század pesszimizmusa. Schopenhauer és Hartmann* című monográfiája is.[38] Munkásságát ekkor már a két legnagyobb tudóstársaság is elismerte; a Magyar Tudományos Akadémia Gorove-díját 1881-ben,[39] Marczibányi-jutalmát 1884-ben kapta meg,[40] valamint a Kisfaludy-Társaság Somogyi-díját 1897-ben adományozták számára.[41] Később mindkét társaságba felvételt nyert (MTA lev. t.: 1892.; KT 1899.)[42]

A szakfilozófiai művek publikálása mellett a későbbi polihisztor már ekkor felismerte a napisajtóban rejlő lehetőségeket, ezért több német és magyarnyelvű lapban közöltette írásait. 1892-ben a *Budapesti Hirlap* állandó munkatársa lett,[43] ahol *Alfa* álnéven[44] vezetett kulturális tárcáival és színkritikáival nemzedékek véleményét formálta konzervatív-hazafias irányba. Alexander ugyanis egész életében meggyőződéssel hitte, hogy gondolkodóként a magyarságot, annak szellemi fellendülését kell szolgálnia. Ennek előmozdítása érdekében tanárként részt vett az Országos Középiskolai Tanáregyesület munkájában (az egyesület *Közlöny*ét is évekig ő szerkesztette),[45] és több neveléselméleti elképzelése végül a gyakorlatba is átültetésre került. E mellett hosszú évekig ott találjuk nevét a hazai iskolán kívüli közművelődés és népoktatás pregnáns intézményei, az Erzsébet Népakadémia,[46] a Szabad Lyceum[47] és a Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam[48] előadói között is.[49] Egyetemi óráihoz hasonlóan, ezen intézmények keretében rendezett előadásait ugyancsak hétről hétre rendszeresen százak látogatták, ami jelzi, hogy a legnépszerűbb előadók egyikének számított az akkori Magyarországon.[50] A Népszerű Főiskola tanfolyam és álltalában az iskolán kívüli népoktatás ügyét olyannyira szívén viselte, hogy elvállata a *Népszerű Főiskola Könyvtára* viszonylag rövid életű sorozat egyik szerkesztői posztját is.[51]

Időközben tagja lett a bp.-i középiskolai tanárvizsgáló bizottságnak (1890),[52] kinevezték a m. kir. zene- és színművészeti akadémiához, a dramaturgia, mythologia és lélektani tanszékre (1892),[53] illetve a bp.-i József Műegyetemen az esztétika és a művelődéstörténet előadó tanárává (1892),[54] valamint néhány év múlva a budapesti tudomány-egyetemen a bölcsészet történetének nyilvános rendkívüli tanárává (1895).[55] 1896-ban már az országos közoktatási tanács előadó-tanácsosa,[56] – időközben 1900-tól a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának is tagja[57] – végül 1904-ben a bp.-i tudományegyetem nyilvános rendes tanára lett.[58] Ez utóbbi kinevezést már majd' az egész ország sürgette és ünnepelte.[59] Az 1905-ben kibocsátott népiskolai tanterv és utasítások szerkesztőbizottságában a legnagyobb munkát ő fejtette ki. A tanterv utasításokat tartalmazó részét nagyobbrészt egymaga írta.[60]

A *Diderot tanulmányok* megjelentetése után[61] az 1900-as évek elején Alexander Bernát más művei mellett *Emlékbeszéd*et tartott *Domanovszky Endré*ről és *Hippolyte Taine*-ről,[62] valamint jelentős tanulmányokat írt a lélektan köréből.[63] Továbbá részt vett az 1904-es genfi és az 1908-as heidelbergi filozófiai világkongresszusokon, ahol előadásaival nagy sikert aratott (a világkongresszusokról készült magyarnyelvű beszámolókat szintén neki köszönhetjük).[64] E mellett évekig tagja volt a kongresszus állandó bizottságának is.[65] Alkotókedve és teherbírása ekkorra már olyannyira legendás volt, hogy arról nem kisebb helyen, mint a Képviselőházban is megemlékeztek – igaz sajnos dehonesztáló értelemben.[66] A rágalmazásokkal azonban Alexander mit sem törődve munkálkodott tovább.[67]

Teoretikus orientációja a filozófiatörténet, a nevelés- és oktatáselmélet, a dramaturgia és a lélektan mellett azidőtájt mindjobban a művészetelmélet és a művészetbölcselet felé fordult, amelyről 1898-ban (*A művészet*)[68] és 1908-ban (*Művészet. A művészet értékéről. A művészeti nevelésről*) is könyvet ír.[69] Mindeközben pedig arra is jutott ideje, hogy *A Pallas Nagy Lexikona* és a *Révai Nagy Lexikona* szerkesztésében is folyamatosan részt vállaljon, illetőleg rendszeres jelleggel cikkeket-karcolatokat írjon, amelyeknek ekkorra már se szeri se száma.

Az időszak következő nagy vállalkozása a bölcselő életében *A Műveltség Könyvtára* sorozat szerkesztésében történő közreműködés volt. A sorozat *Lenhossék Mihály*al közösen szerkesztett egyik részében (*Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátságai*) a tudós nemcsak szerkesztőként, de szerzőként is kimagasló teljesítményt nyújtott, mivel több mint 100 oldalban szintetizálta addigi lélektani és filozófiai kutatásait.[70] A sok munka azután 1910-ben kifizetődött, amikor 60. születésnapja alkalmából a korábbi tanítványok nemzedékei köszöntötték őt, mesterüket. A jeles alkalomból tisztelői egy több mint félezeroldalas tanulmánykötettel is megajándékozták.[71]

Alexander az említett tudományok magasszintű művelésén túl – egyebek között – rendkívül sokat tett még a magyar irodalom fellendítéséért is, hiszen tagja volt a mai napig ismert *Magyar Remekírók*- könyvsorozat szerkesztőbizottságának és a *Remekírók Képes Könyvtára* sorozat szerzőgárdájának,[72] továbbá *Madách Imre* és *William Shakespeare* műveinek iskolai tananyaggá válását szintén neki köszönhetjük. Előbbi esetében tudvalevő, hogy – a hazai irodalomtörténetben elsőként – iskolai használatra jegyzetekkel és kísérő tanulmánnyal látta el *Az ember tragédiáj*át (1900),[73] amely 1928-ig öt kiadást élt meg, s irodalmi segédkönyvként közel harminc évig maradt használatban. *Ranschburg Viktor* szerint:

„aki Alexander Bernát lelki gazdagságát, mélységét, ítéleterejét, gondolatainak élességét és kristálytisztaságát meg akarja ismerni, olvassa el az Ember tragédiáját az ő magyarázataival. Ezen az úton nemcsak ezt a nagy remekművet fogja tökéletesen átérteni és átélvezni, hanem gyönyörűségét tökéletessé fogja növelni az a benyomás, amelyet a

magyarázatok benne ébreszteni fognak és azt fogja mondani: így, csakis így szabad gondolkozni, csakis így kell dolgozni – és bámulni fog azon, hogy volt ember, aki a tudás ennyi kincsét őrzi lelkében és aki a kifejezés művészi készségével ennyire meg van áldva."[74]

Shakespeare esetben pedig kijelenthető, hogy kezdeményezésére a Kisfaludy-Társaság újra felállította a Shakespeare-bizottságot (1907-ben),[75] amely az ő vezetése alatt a hazai Shakespeare-kutatást nemzetközi szintre emelte,[76] és akkor hovatovább a *Magyar Shakespeare-tár* köteteiben megjelent műveiről még egy szó sem esett.[77] Az angol drámaíró kutatása terén Alexander nemcsak szervezőmunkájával, hanem írói tehetségével is kitűnt. A *Shakespeare Hamletje* című könyve, illetve *Shakespeare*-kismonográfiája megjelenésük idejében már-már bestsellernek számítottak.[78]

(1911–1927): Polihisztorunknak hála, az 1910-es évektől Shakespeare művei nemcsak felújított, hanem több esetben teljesen új fordításban jelentek meg, minden esetben kísérőjegyzetekkel és egy magyarázótanulmánnyal. A sorozat kötetei közül az *A hogy tetszik* (1916), a *Hamlet, dán királyfi* (1914), és *A windsori víg asszonyok* (1914) Alexander szerkesztései – a jegyzeteket és a tanulmányokat ugyancsak ő készítette.[79]

Az első világháború idején a magyar tudóstársadalom elitjéhez hasonlóan Alexander sem vonult hallgatásba, épp ellenkezőleg: a tudományegyetem bölcsészkarának akkori dékánajaként[80] háborús előadásai tucatjaival százakat,[81] háborús írásaival[82] (ezek száma is 100 fölött van) pedig tíz- és százezreket bíztatott a harcra és a kitartásra. A filozófus ugyanis nem kételkedett a háború jogos voltában, mi több 1914 nyarától határozottan meg volt győződve róla, hogy ha Ausztria-Magyarország elveszíti a háborút, akkor végérvényesen felosztják, és ezzel letörlik a világtérképről (e véleményben külföldi barátai még a háború előtt megerősítették). A Budapesti Hirlapban vezetett ún. *Hadi naplój*ában – amely kis túlzással egyfajta hátországi haditudósítások gyűjteményének tekinthető, ám par excellence a társadalom mobilizálását szolgálta – mások között – e véleményének is rendszeresen hangot adott.[83] A Budapesti Hirlapon túl a *Pester Lloyd*, a Budapesti Szemle és a *Tisza István* alapította *Magyar Figyelő* is folyamatosan hozták háborús gondolatait. A hadi idők viharjában, 1915-ben a magára immár katonaként tekintő Alexandert az MTA rendes tagjává választották[84] (akadémiai székét a híres *Magyar filozófia* című felolvasásával[85] foglalta el), továbbá átvette a hanyatlásnak indult Magyar Filozófiai Társaság vezetését (első elnöki megnyitóját a *Cselekvő gondolat* címmel[86] tartotta meg), amiből néhány hónap alatt az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság szakmai szintjén működő tudóstársaságot formált. A társaság lapja, az *Athenaeum* szintén megújult az ő szerkesztésében.[87] De filozófusunk hallatlan munkabírását mi sem reprezentálja jobban, mint a *Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára* sorozat alapítása, amelyet a háborús viszonyok közt fennálló infláció és papírhiány ellenére sikerült elindítania 1917-ben, ám mindösszesen csak egy kötete jelenhetett meg.[88]

A hírnév persze nagyszámú ellenséget szült a háború idején is, ekképp a Tanácsköztársaság alatt katedráját bár megtarthatta, de publicisztikai tevékenysége rendszerellenesként a minimálisra csökkent, és majdnem teljes egészében színházi és kulturális írásokra korlátozódott az időközben kommunizált Pester Lloyd hasábjain.[89] (E lapnak a korábbi évtizedekben ugyancsak vissza-visszatérő zsurnalisztája volt Alexander.) A kommunizált Lloyd és maga a rendszer sokat profitált a tudósból, aki életszínvonala fenntartása érdekében, valamint útlevélszerzés reményében, illetve a zaklatásokat elkerülendő döntött a lapba való írásról. Ezt persze sejtették a hatalom vezetői, így *Lukács György* is, aki egyik legnagyobb rosszakarói közt volt akkoriban.[90] A proletárdiktatúra tehát politikailag megbízhatatlannak tartotta, ennek

következtében aztán útlevelet sem kapott, amire pedig felesége külföldi gyógykezelése miatt nagy szükség mutatkozott.[91] Végül csak a tanácsuralom bukását követően, 1919 augusztusában utazhattak Ausztriába, majd onnan tovább Svájcba, hogy az asszony megfelelő orvosi kezelésben részesülhessen.[92]

Távollétében a hazafiatlanság abszurd vádjával megbélyegezve a Kisfaludy-Társaság és az Akadémia is törölte tagjai sorából.[93] Nem sokkal ezután az egyetem és a Magyar Filozófiai Társaság is vizsgálatba kezdett ellene. A megpróbáltatásoknak elébe menve a bölcselő lemond a Filozófiai Társaság vezetéséről, az egyetemen pedig nyugdíjazását kérte.[94] Lemondása folytán a Társaságban – ahol befolyása a legnagyobb volt – végül nem indult ellene vizsgálat, ám az egyetemen nem járt sikerrel és évekig tartó huzavona után kapott csak rendes nyugdíjat. Alexander az őt ért alaptalan vádakra személyesen nem tudván védekezni, levelekkel, nyilatkozatokkal és cikkekel próbált válaszolni az igazoló bizottságoknak – amint ismeretes, sikertelenül.[95] Ebből az időszakból származik nagyszabású, *A magyar bolsevizmusról* című kissé szatirikus hangvételű műve is,[96] amiben a maga ártatlanságát és mindennapi szenvedéseit hosszan bizonygatja – sajnos eredménytelenül. Az ebenhauseni szanatóriumból 1920. április 8-án *Szemere Samu*nak címzett levelében így írt akkori helyzetéről: „A hazamenetel ügye el van intézve. Nem mehetek haza, ha bármi függ is tőle, mert feleségem nem bírná el távollétemet."[97] Közben idehaza szinte forrt a levegő már a neve hallatán is. A *Nemzetgyűlési napló* tanulsága szerint az Alexanderrel történtek még a honatyák körében is éles vita tárgyát képezték.[98]

Amíg itthon „keresztes hadjárat" folyt ellene s családja ellen, 1920-ban a genfi egyetem a filozófust magántanárává választotta,[99] aki felesége kórházi költségeinek fedezése érdekében emellett az amerikai *Szabadság*ban publikált, valamint minden szabadidejében németnyelvű *Spinoza* monográfiáján,[100] illetve a Dante Kiadó megbízásából az *Alkotóerő a művészetben és a művészet(ek)* című művén dolgozott. Ez utóbbi könyv végül soha nem jelent meg.[101] Az asszony két évvel utóbb bekövetkezett halála után[102] egy rövid ideig még külföldön élt, majd az 1922. év végén (vagy legkésőbb 1923 elején) aztán hazatért[103] és az írásnak szentelte hátralévő éveit. Ebből az időszakból maradtak ránk például *Madách Imré*ről és *Spinozá*ról írt monográfiái,[104] valamint két vaskos tanulmánykötete 1924-ből.[105] Hazaköltözése után a háború utáni szegénységet elkerülendő, ismét rendszeres újságírója lett a Pester Lloydnak (e lapnak már külföldről is küldte flekkjeit), illetőleg dolgozni kezdett *Az Ujság*nak. Utolsó napjait is emez elfoglaltsággal töltötte.[106] A zsurnalisztika mellett szerzőséget vállalt a barátja – *Benedek Marcell* – szerkesztette *Irodalmi Lexikon*ban.[107]

1927. október 23-án bekövetkezett halála után tanítványai még sokáig ébren tartották emlékét – ennek jeleként 1930-ban díszes keretek között síremléket is emeltek számára.[108] Eközben családja a legnagyobb gonddal vigyázott irodalmi hagyatékára, amely azután Budapest végzetes 1944–45-ös ostroma idején máig tisztázatlan körülmények között semmisült meg[109] – ezért az csak a nyomtatásban megjelent művekből rekonstruálható.

Alexander Bernát a budapesti Rákoskeresztúri izraelita temetőben nyugszik gyermekkori barátja és kollégája Bánóczi József, illetve tudóstársa *Marczali Henrik* mellett. Sírját a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság védetté nyilvánította. A halála óta eltelt 90 év alatt nevét az Akadémia rehabilitálta, életét és munkásságát folyamatosan kutatják, és műveit is – egyre többen – újra olvassák. De az egykori Ferenc József rakpart 27. szám alatt, ahol évtizedekig élt és alkotott, ma (még) nem jelzi emléktábla nevét.

JEGYZETEK

1 *Esti Kurir* 1927. okt. 25. 4.; „Az ismert kiváló tudós" halála egyébiránt országos hírnek számított, amelyről majd minden napilap hosszan megemlékezett.

2 A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K szekció Magyar Távirati Iroda (MTI) Hetikiadás 1927. október 25. 43. szám 3. és *Ujság* 1927. okt. 25. 4.

3 Alexander filozófiai teljesítményében 1945 előtt leginkább Nagy József kételkedett, míg az 1945 utáni időszakban Hermann István és Sándor Pál igyekeztek mindinkább az „esztéta szerepkörébe" helyezni őt.

4 Gábor Éva: *Alexander Bernát*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 7.

5 Uo.

6 Uo. 8.; lásd még: Alexander Bernát: Bánóczi József. In: *Emlékkönyv Bánóczi* Józsefnek születése hetvenedik évfordulójára. 1919. július 4. (a továbbiakban *Bánóczi-emlékkönyv*) k. n., Bp., 1919. 4.

7 Gábor É. 1986. 9.

8 Bánóczi-emlékkönyv 9.

9 Uo. 29.

10 A bécsi tanulóévek feldolgozását lásd: Zóka Péter: Robert Zimmermann élete, munkássága és Alexander Bernáttal való kapcsolata. *Századvég* 2012/3. 45–57.; Gantner Eszter: Bernát Alexander, der europäische Philosoph in Ungarn Transfer und Netzwerk in einer „fin de siècle"-Biographie aus dem Habsburgerreich. 5–7. (http://www.academia.edu/4896594/Bern%C3%A1t_Alexander_der_europ%C3%A4ische_Philosoph_in_Ungarn_Transfer_und_Netzwerk_in_einer_fin_de_si%C3%A8cle_-_Biographie_aus_dem_Habsburgerreich – hozzáférés: 2018.02.25.); Varga Péter András: Új adalékok a korai fenomenológia és a magyar filozófia kapcsolattörténetéhez Pauler Ákos, Alexander Bernát, Révész Géza és Enyvvári Jenő vonatkozásában. In: *(Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben*. Szerk. Mester Béla, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó, Bp., 2016. 256–285.; Varga Péter András egyébiránt még Alexander órarendjét is közli (Varga Péter A. 2016. 262–263.).

11 Gábor É. 1986. 9. és Turbucz Péter: Filozófusként élni, filozófusnak maradni Alexander Bernát élete és gondolkozása az újabb kutatások tükrében. In: *Személyiség és történelem a történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései.* Szerk. Vonyó József, Magyar Történelmi Társulat–Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Bp., 2017. 460.

12 Az említett nyelveken kívül Alexander tudott még latinul és görögül is, viszont a Bánóczi-emlékkönyv tanúsága szerint héberül soha nem tanult meg (Bánóczi-emlékkönyv 6–7.).

13 A levelek faximile kiadását lásd: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (a továbbiakban MTA KIK), Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye Ms 4110/25.

14 MTA KIK, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye Ms 4110/26.

15 Alexander első irodalmi sikereiről lásd: Gábor É. 1986. 14–19. és Turbucz P. 2017. 461–466.

16 Turbucz P. 2017. 460–466.

17 Rákosi Jenő: *Emlékezések*. II. köt. Franklin-Társulat, Bp., 1926. 6.

18 Gábor É. 1986. 24.

19 Uo. 22.; Doktori disszertációját Alexander Lipcsében fejezte be és védte meg.

20 Korai írásainak pontos száma és megjelenési helye a *Reform* napilap kivételével pillanatnyilag nem ismert. Cikkei megjelenési fórumaként Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonja I. kötetének 118–119. oldalán egyebek között említi még a *Hon* (1871), a *Pesti Napló* (1876), és a *Pester Lloyd* (1869–1874) című lapokat is, ám ezeket még nem sikerült feldolgoznom. Alexander fiatalkori műveiről bővebben idáig csak Gábor Éva írt (Gábor 1986. 14–17.).

21 Gábor 1986. 27.

22 *Budapesti Közlöny* 1877/202. szept. 5. 7157.

23 Alexander Bernát: *A philosophia* történetének eszméje, tekintettel a történetre általában. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Bp., 1877.

24 *Budapesti Közlöny* 1878/2. jan. 3. 29.

25 Kinevezését zsidó származása miatt nagyon hosszú ideig akadályozták, és amikor már nem lehetett a dolgot tovább húzni és megtörtént az előrelépés, az *Alkotmány* című lap sajtóhadjáratba kezdett ellene (*Alkotmány* 1904/75. márc. 27. 3.). A kinevezést leginkbb a *Budapesti Hirlap* méltatta (*Budapesti Hirlap* 1904/71. márc. 11. 10.). Bővebben lásd még: 58. és 59. jegyzet.

26 Eddigi ismereteink szerint 1881-ig a *Magyar Nyelvőr*ben és a *Budapesti Szemlé*ben négy-négy írás köthető nevéhez. A *Fővárosi Lapok*ban jelen ismereteink szerint egy írása jelent meg (két részben) 1880-ban.

27 Házasságkötésük időpontja: 1880. augusztus 22.; A dátum egyebek között a következő forrásból ismert: *Fővárosi Lapok* 1880/185. aug. 13. 921.; Jelen tanulmány szándékosan nem foglalkozik hosszabban a filozófus magánéletével, mivel az nagymértékben megnövelné e munka terjedelmét.

28 Barátságukról lásd: Turbucz Péter: Alexander Bernát és háborús beszédei. In: *Alexander*

Bernát: A háború után. Szerk. Turbucz Péter, Attraktor Kiadó, Bp., 2014. 81.

29 A Tár népszerűsége visszavezethető az Alexander és Bánóczi által írt felhívás dinamikus hangvételére és jól felépített retorikájára, valamint a filozófiát népszerűsíteni kívánó szándékára, amelyet a sorozat kezdettől fogva képviselt (Alexander Bernát–Bánóczi József: Philosophiai Írók Tára. *Budapesti Szemle* 24. köt. 1880/47–48. sz. 446–448.; Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. Göncöl Kiadó, Bp., 1993. 28–29.; Perecz László: A magyar filozófiai intézményrendszer kialakulása. In: *Közelítések a magyar filozófia történetéhez.* Szerk. Mester Béla–Perecz László, Bp., Áron 2004. 64–74.).

30 Perecz L. 2004. 65–66.; Laczkó Sándor: A magyar filozófiai műnyelv kialakulása Apáczaitól a 19–20. század fordulójáig. In: *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Szerk. Mester Béla–Perecz László, Bp., Áron 2004. 119–121.; Hanák T. 1993. 79.

31 Laczkó S. 2004. 112–117; Perecz L. 2004. 66–73.; Kiss Endre: A magyar modernizáció és a diszciplínává váló filozófia. Alexander Bernát filozófiájáról. In: *Felvilágosodás. Magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus előadásai.* Szerk. Egyed Péter, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012. 163.

32 Kornis Gyula: *Magyar filozófusok. Tanulmányok.* Franklin-Társulat, Bp., 1944. 50–51. és 197–198.

33 A teljes listát lásd: Laczkó S. 2004. 119–121.

34 Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája.* Ford. Alexander Bernát és Bánóczi József, Franklin-Társulat, Bp., 1891.

35 *Corvina* 1881/11. jún. 20. 41.; uo.: 1884/28. okt. 10. 109.

36 Alexander Bernát: *Kant. Élete, fejlődése és philosophiája.* I. kötet, A MTA Könyvkiadó Vállalata, Bp., 1881.

37 Perecz László: A filozófiai gondolat fényénél. Százötven éve született Alexander Bernát. *Magyar Tudomány* 2000/4. 486.

38 Alexander Bernát: *A XIX. század pesszimizmusa. Schopenhauer és Hartmann*. Franklin-Társulat, Bp., 1884.

39 *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 15. évf. 1881/7. 189.

40 Uo. 18. évf. 1884/5. 184.

41 *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam* 31. köt. Kisfaludy-Társaság, Bp., 1898. 50–53.; A dialógus később könyvalakban is megjelent (Alexander Bernát: *A művészet.* Singer és Wolfner, Bp., 1898).

42 Akadémiai székfoglaló beszédét *Nemzeti szellem a philosophiában* címmel tartotta. Mester Béla kiváló észrevétele szerint *„Alexander számára a székfoglaló előadás témaválasztása nem csupán közéleti, szakmapolitikai gesztus volt ugyanis, hanem egyben jó alkalom arra, hogy saját filozófiatörténészi, szakfordítói és terminológiafejlesztő tevékenységét egyszerre helyezze el az egyetemes filozófia és a nemzeti művelődés vonatkoztatási rendszerében. Értelmezése szerint e tevékenységek révén magunkhoz asszimiláljuk, magyarítjuk, a nemzeti kultúra részévé is tesszük a magyarra fordított és magyar nyelven é1telmezett klasszikusokat, miközben az így épített magyar kultúrát is jobban beágyazzuk európai kontextusába."* (Mester Béla: A „nemzeti filozófia" virágkora és bukása a 19. századi magyar kultúrában. In: *Identitások és váltások*. Szerk. Neumer Katalin, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó, Bp., 2015. 95.) A Kisfaludy-Társaságban *Ofélia* címmel tartotta meg székfoglalóját, amely később a társaság évlapjában jelet meg (*A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam* 35. köt. Kisfaludy-Társaság, Bp., 1902. 131–146.).

43 *25 év a budapesti Hirlap életéből.* A Budapesti Hirlap Jubileumi száma 1906/151. jún. 3. 3.

44 *Budapesti Hirlap* 1893/37. febr. 6. 5.

45 Szerkesztői feladatának jelentőségét ő maga ismerteti a lapban (Alexander Bernát: Feladataink. *Országos Tanáregyesületi Közlöny* 25. évf. 1891–1892. 181–187.). A bölcselő addigi életében nem ez volt az első lap, amit ő szerkesztett, hiszen – egyebek mellett – korábban a *Magyar Tanügy*et is szerkesztette már.

46 Pl. *Pesti Napló* 1904/115. ápr. 25. 8; *Budapesti Hirlap* 1907/120. máj. 21. 4. stb.

47 A budapesti Szabad Lyceum 1893-ban alakult. Alapítói sorában Wekerle Sándor és Berzeviczy Albert neve után Alexanderét is ott találjuk, aki az intézmény egyik alelnöke volt (*Pesti Napló* 1893/299. okt. 24. 9–10 vö. *Budapesti Hirlap* 1902/170. jún. 23. 3.; Déri Gyula: *A szabadoktatás története, elmélete, és 1912–13. évi eredményei*. Magánkiadás, Bp., 1915. 30.).

48 A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam központi bizottságának Alexander is tagja volt (Déri Gy. 1915. 28.).

49 Ezekért az előadásokért minden előadó pénzt kapott (a jegybevétel 30%-a őket illette), ami komoly motiváló tényezőnek számított filozófusunk számára is, hiszen akár egy előadással is megkereshette havi fizetésének kisebb-nagyobb részét (Nickmann Ottó [összeáll.]: *A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam [Szabad Egyetem] szervezete, története és statisztikája.* Népszerű Főiskolai Tanfolyam, Bp., 1911. 65–66.).

50 1903-ban például, – a Szabad Egyetem hivatalos beszámolója szerint – az 1902–1903-as előadásciklus első félévének teljes hallgatósága hozzávetőleg 4000 fő volt, amelyből több mint 30% Alexander előadásán vett részt, vagyis a teljes

hallgatói létszám ⅓-át a gondolkozó expozéja hozta (*Budapesti Hirlap* 1903/296. okt. 28. 9.; hasonló adatok tekintetében más évekről lásd még: *Budapesti Hirlap* 1910/67. márc. 20. 15. és Nickmann O. 1911. 54., 56–57., 68. stb.).

51 Nickmann O. 1911. 159–164.; A Szabad egyetem nagy terveivel ellentétben – eddigi ismereteink szerint – a Könyvtárnak 1905 és 1912 között hét kötete jelent meg.

52 *Budapesti Közlöny* 1890/253. nov. 4. 2.

53 Uo. 1892/21. jan. 27. 1.

54 Kóbor Tamás: Alexander Bernát. *A Hét* 1892/36. szept. 4. 2.

55 *Budapesti Közlöny* 1895/179. aug. 6. 1.; *Hivatalos Közlöny* 1895/16. aug. 15. 208.; Hanák T. 1993. 79.; Perecz L. 2000. 492.

56 *Budapesti Közlöny* 1896/240. okt. 10. 1.

57 *Magyarország* 1900/235. aug. 31. 8.; *Magyar Nemzet* 1900/238. aug. 31. 7.; *Pesti Hirlap* 1900/239. aug. 31. 5.*; Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1901-1902.* Franklin-Társulat, Bp., é. n., 279.; *Magyarország tiszti cím- és névtára.* M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1901. 262.

58 *Budapesti Közlöny* 1904/57. márc. 10. 1.; *Hivatalos Közlöny* 1904/7. márc. 15. 72–73.

59 *Tolnai Világlapja* 1904/12. márc. 20. 335.; *Pesti Napló* 1904/70. márc. 10. 11.; *Az Ujság* 1904/70. márc. 10. 17. stb.; Amint az föntebb már említésre került, a kinevezés ellen leghevesebben az *Alkotmány* napilap emelt szót *A dekrisztianizált egyetem* című cikkben (*Alkotmány* 1904/67. márc. 18. 5. és uo.: 1904/69. márc. 20. 3. – ez utóbbi cikket Sromszky János írta).

60 *Pedagógiai Lexikon*. I. köt. Szerk. Finánczy Ernő–Kornis Gyula–Kemény Ferenc, Révai Irodalmi Intézet, Bp., 1936. 38.

61 Alexander Bernát: *Diderot tanulmányok I–II.* Franklin-Társulat, Bp., 1900.

62 Uő: *Emlékbeszéd Domanovszky Endre lev. tag. felett.* Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1901.; Uő: *Taine Hippolyte emlékezete.* Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1903.

63 Pl. *Lélektani jegyzetek*. Különnyomat, 1895.

64 Alexandernek a genfi világkongresszusról készült tudósításait lásd: Alfa [Alexander Bernát]: Filozófusok kongresszusa Genfben. I. közlemény. *Budapesti Hirlap* 1904/256. szept. 16. 2–4.; uő: Filozófusok kongresszusa Genfben. II. közlemény. *Budapesti Hirlap* 1904/264. szept. 24. 1–3.; uő: Filozófusok kongresszusa Genfben. III. közlemény. *Budapesti Hirlap* 1904/271. okt. 1. 2–4.; A heidelbergi világkongresszusról készült tudósításokat lásd: Alfa [Alexander Bernát]: A heidelbergi filozófiai kongresszus. I. közlemény. *Budapesti Hirlap* 1908/216. szept. 9. 3–4.; uő: A heidelbergi filozófiai kongresszus. II. közlemény. *Budapesti Hirlap* 1908/219. szept. 12. 5–6.; uő: A heidelbergi filozófiai kongresszus. III. közlemény. *Budapesti Hirlap* 1908/222. szept. 16. 10–11.

65 *Révai Nagy Lexikona*, I. köt. Révai Testvérek Irodalmi és Intézet Részvénytársaság, Bp., 1911. 328. (A most hivatkozott szócikket is feltehetően Alexander írta magáról.)

66 *Képviselőházi napló*, 1906. V. köt. (1906. december 13.–1907. január 18.) 85. Országos ülés 1907. jan. 10. 193.; 89. Országos ülés 1907. jan. 15. 317.; 90. Országos ülés 1907. jan. 16. 347.

67 A Képviselőházban elhangzó vádakra a filozófus helyett a *Borszem Jankó* válaszolt, a laptól megszokott elmés hangnemben (*Borszem Jankó* 1907/2041. jan. 20. 9.).

68 A mű bibliográfiai adatait lásd: 41. jegyzet.

69 Alexander Bernát: *Művészet. A művészet értékéről. A művészeti nevelésről.* Franklin-Társulat, Bp., 1908.

70 Uő: A lelki életről. In: *A Műveltség Könyvtára. Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátságai*. II. köt. Szerk. Alexander Bernát és Lenhossék Mihály, Athenaeum, Bp., é. n. [1905]. 603–724.

71 *Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát 60. születése napjára*. Szerk. Dénes Lajos, k. n., Bp., 1910.

72 *Vasárnapi Ujság* 1901/52. dec. 29. 856.; *Corvina* 1902/1. jan. 10. 2.

73 Madách Imre: *Az ember tragédiája.* Szerk. Alexander Bernát, Athenaeum, Bp., 1900.; Második javított kiadása uo. 1909.; lásd még: *Madách Imre munkái*. Szerk. Alexander Bernát, Franklin-Társulat, Bp., 1904.

74 Ranschburg Viktor: Alexander Bernát. 1850–1927. *Corvina* 1927/45. nov. 6. 222.

75 Turbucz P. 2017. 466–467.; *Magyar Shakespeare-tár*. Szerk. Bayer József, Kisfaludy-Társaság Shakespeare-Bizottsága, Bp., 1908. 150–159.

76 1914-ben ő képviselte a Kisfaludy-Társaságot Weimarban, a Német Shakespeare Társaság ötvenéves jubileumán, amelyről később jelentést is tett. (Alexander Bernát: A német Shakespeare-Társaság alapításának ötvenedik évfordulóján. Jelentés a Kisfaludy-Társaság 1914. június 3-iki ülésén. In: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam* 49. köt. Kisfaludy-Társaság, Bp., 1916. 116–121.)

77 1908-tól 1914-ig a Shakespeare-tárban Alexandernek öt műve jelent meg.

78 Alexander Bernát: *Shakespeare Hamletje*. Kisfaludy-Társaság–Franklin Társulat, Bp., 1902.; uő: *Shakespeare*. Lampel, Bp., 1904.

79 William Shakespeare: *A hogy tetszik*. Franklin-Társulat, Bp., 1916.; uő: *Hamlet, dán királyfi*. Franklin-Társulat, Bp., 1914.; uő: *A windsori víg asszonyok*. Franklin-Társulat, Bp., 1914.

80 Alexandert 1914. július 2-án választották dékánná (Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetem

Levéltár [a továbbiakban: ELTE EL] 8/b. BTK, Iktatott iratok. 18. d. 2881/1913-14. *Alexander Bernát ny. r. tanár dékánná választása*).

81 Az egyetemi előadásokban való aktív részvételt Lenhossék Mihály rektor köszönőlevele igazolja (ELTE EL 8/b. BTK, Iktatott iratok. 20. d. 763/1914–15. *Lenhossék Mihály levele Alexander Bernáthoz*). Alexander háborús előadásaihoz lásd: Turbucz P. 2014. 85–101.

82 Turbucz P. 2017. 467–471.

83 A magyar filozófusok háborús szerepvállalásának feltérképezését idáig Somos Róbert kezdeményezte a legmeggyőzőbb formában (Somos Róbert: *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Kairosz, Bp., 2004. 101–131.). Az irodalomtörténetben a témát lásd: Kőbányai János: *Az elbeszélhetetlen elbeszélés. Az első világháború a magyar irodalomban*. Múlt és Jövő, Bp., 2014.

84 Amint az a korabeli tagajánlásból is kiderül, Alexander Bernátot Pauer Imre ajánlotta rendes tagnak (*MTA tagajánlások*. Kézirat, MTA, Bp., 1915. 3.; Megválasztását lásd: *Akadémiai Értesítő*. Szerk. Heinrich Gusztáv, 26. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1915. 343.).

85 Alexander Bernát: Magyar Filozófia. *Athenaeum, Új folyam*, szerk. Alexander Bernát, 1915/1–2. 1–21.

86 Uő: Cselekvő gondolat. *Athenaeum, Új folyam*, szerk. Alexander Bernát, 1915/4. 369–374.

87 Perecz László: *A pozitivizmustól a szellemtörténetig. Athenaeum, 1892–1947*. Osiris, Bp., 1998. 113–142.

88 *Leibniz halálának kétszázadik évfordulója alkalmából*. Szerk. Alexander Bernát, Franklin-Társulat, Bp., 1917.

89 Turbucz Péter: 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében. *Magyar Tudomány* 2017/12. 1611–1613.

90 Uo. 1613.

91 Uo.

92 Uo.

93 Uo. 1613–1615.; Alexandert a Kisfaludy-Társaság fennállása alatt soha nem rehabilitálta, míg a Magyar Tudományos Akadémián ez megtörtént, igaz csak évtizedekkel később, 1989-ben (*Akadémiai Közlöny* 1989/8. dec. 8. 149.).

94 *Athenaeum, Új folyam*, szerk. Nagy József, 1920/1–2. 46.; ELTE EL 8/b. BTK, Iktatott iratok. 35. d. 673/1919-20. *Alexander Bernát* kérvénye *nyugdíjazása ügyében.*

95 Pl. *Az Ujság* 1919/189. dec. 24. 4.

96 Az említett írás az amerikai *Szabadság*ban jelent meg több közleményben (*Szabadság (Liberty)* 1919/293. dec. 15. 2. I. közlemény; *Szabadság (Liberty)* 1919/294. dec. 16. 2. II. közlemény; *Szabadság (Liberty)* 1919/295. dec. 17. 2. III. közlemény stb.).

97 Dr. Szemere Samu: Emlékezés Alexander Bernátra. In: Évkönyv. Szerk. Scheiber Sándor, Magyar Izraeliták Országos Szövetsége, Bp., 1970. 46.

98 *Nemzetgyűlési napló,* 1922 II. köt. (1922. júl. 20.) 223.

99 *Pesti Napló* 1920/259. nov. 3. 5.; lásd még: *Szabadság (Liberty)* 1921/9. jan. 13.

100 Szemere S. 1970. 46–47.

101 Uo. 48.; A készülő kötetet különböző címeken – mint hamarosan megjelenő művet – a *Corvina* is reklámozta (*Corvina* 1921/44. nov. 4. 205.; uo. 1922/17. ápr. 28. 77.).

102 *Az Ujság* 1922/178. aug. 8. 4.; *Pesti Napló* 1922/178. aug. 8. 9.; *Az Est* 1922/179. aug. 9. 6.; Sebestyén Károly: *Alexander Bernát*. Különnyomat, Bp., 1934. 15.

103 Hazatelepülésének pontos ideje nem ismert, s a források is ellentmondásosak e tekintetben (*Ujság* 1927/242. okt. 25. 4.; *Pesti Hirlap* 1927/242. okt. 25. 12.; *Pesti Napló* 1927/242. okt. 25. 10.; *Esti Kurir* 1927/242. okt. 25. 4.; vö. Szemere S. 1970. 46.; Gábor É. 1986. 43.). Az újabb kutatások során előkerült egy-egy hivatalos levél az Alexander-nekrológokat látszik igazolni, vagyis azt, hogy a filozófus már 1922 őszén vagy telén hazautazott (pl. MNL OL, VKM, K 636. 146. d. 76585/1923. *Alexander Bernát 1922. dec. 15. kelt levele a kultuszminiszterhez cipőjegy, vászonjegy és szövetjegy kérelme ügyében*).

104 Alexander Bernát: *Madách Imre*. Ethika Tudományterjesztő és Könyvkiadó Rt., Bp., 1923.; uő: *Spinoza.* Népszerű Zsidó Könyvtár, Bp., é. n. [1923].

105 Alexander Bernát: *Tanulmányok I. Filozófia*. Pantheon, Bp., 1924; uő: *Tanulmányok II. Művészet*. Pantheon, Bp., 1924.

106 Utolsó nyilatkozata halála napján jelent meg (*Az Ujság* 1927/241. okt. 23. 8.).

107 *Corvina* 1926/19. máj. 9. 106.; Alexander posztumusz megjelent *Nagy emberek* című tanulmánykötetének fordítói között Benedek Marcellt és feleségét is ott találjuk.

108 *Uj Idők* 1930/45. nov. 2. 572.; *Ujság* 1930/245. okt. 28. 9.; *Pesti Hirlap* 1930/245. okt. 28. 4. stb.; A rendezvényről több újság is közölt fényképfelvételeket.

109 *Világ* 1945/6. máj. 19. 5.

BENCSIK ANDREA – CSANÁDI ÁGNES –
HORVÁTH-CSIKÓS GABRIELLA – JUHÁSZ TÍMEA

Az egészségmagatartás jellemzői egyetemista fiatalok körében

A tudásalapú gazdaság kulcseleme az emberi tőke és annak fejlődése. Ehhez a fejlődéshez a fiatalok egészséges szellemi és fizikai fejlődése, az oktatás, nevelés alapvető pillérek. Kérdésként merülhet fel, hogy a fiatalok mennyire vannak tisztában azon fontos életmódbeli jellemzőkkel, amelyek lehetővé teszik majd a későbbiekben, hogy aktív és értékes szereplői legyenek a munkaerőpiacnak. Ennek egy apró lépését jelenti az a kutatás, mely a TÁMOP-4.2.2A-11/1/KONV-0009 projekt keretei között indult el. E projekt keretében magyarországi és szlovákiai felsőoktatásban tanuló diákok egészségtudatosságát vizsgálták a szerzők kvantitatív módszerekkel. Kérdésként merülhet fel, hogy a fiatalok mennyire vannak tisztában azokkal a fontos életmódbeli jellemzőkkel, melyek a fent megfogalmazott elvárásokhoz hozzájárulnak? Vajon a mindennapjaik során szem előtt tartják-e az egészséges táplálkozás, a sportolás, a drogmentes életvitel elvárásait, és ha gondjuk, szellemi vagy fizikai problémájuk adódik, kivel, kikkel beszélik meg? Hogyan tartják a kapcsolatot, építenek-e kapcsolati hálót, a tudásmegosztás mely módjait alkalmazva, kikkel osztják meg hasznos vagy kudarcélményt jelentő tapasztalataikat, kihez fordulnak bizalommal, ha segítségre van szükségük? Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált mintában a két országban élő fiatalok egészségmegőrzési szemlélete és preferenciája különböző.

Kulcsszavak: *egészség, életvitel, tudatosság.*

(Bevezetés) A kelet-közép-európai országok a gazdasági fejlődés szempontjából egyik kitörési pontként a tudásgazdaság fejlesztését jelölik ki. A tudásgazdaság – többek között – az új tudás megteremtését és elterjesztését, alkalmazását jelenti. A tudásgazdaság közvetlen és közvetett hatást gyakorol a többi iparágra, hiszen minden gazdasági tevékenység fejlődésének egyik záloga. A tudásgazdaság fejlesztésének elengedhetetlen eleme az oktatási rendszer, a kutatás és innováció. Minden olyan tevékenység, amely a tudásgazdaság bővülését szolgálja, közvetlenül és közvetve hozzájárul a gazdaság növekedéséhez, az életszínvonal emelkedéséhez (Olšovská et al. 2016).

Nem elhanyagolható eleme az sem, hogy az emberi alkotóképességre épít, így kihasználja a meglévő szellemi tőkét és egyben intenzíven bővíti azt. A 21. század tudásalapú gazdaságának pedig kulcseleme az emberi tőke fejlődése (Bernát 2012). Ehhez a fejlődéshez a fiatalok egészséges szellemi és fizikai fejlődése, az oktatás, nevelés alapvető pillérek.

Kérdésként merülhet fel, hogy a fiatalok mennyire vannak tisztában azokkal a fontos életmódbeli jellemzőkkel, melyek a fent megfogalmazott elvárásokhoz hozzájárulnak (Törőcsik 2013; Németh 2011). Vajon a mindennapjaik során szem előtt tartják-e az egészséges táplálkozás, a sportolás, a drogmentes életvitel elvárásait, és ha gondjuk, szellemi vagy fizikai problémájuk adódik, kivel, kikkel beszélik meg? Hogyan tartják a kapcsolatot, építenek-e kapcsolati hálót, és milyen mértékben, a tudásmegosztás mely módjait alkalmazva, kikkel osztják meg hasznos vagy kudarcélményt jelentő tapasztalataikat, kihez fordulnak bizalommal, ha segítségre van szükségük? Ezekre a kérdésekre kereste a választ a kutatás – mely téma sokakat érdekel

az egészségügyi kutatások területén, és számos módszer, modell született a megoldásokat keresendő (Stoddard & Pierce 2016) –, melynek egy szeletét a cikk keretein belül mutatják be a szerzők.

(Elméleti háttér) A tudásmenedzsment nem új keletű megoldás a szervezeti élet problémáira, mert eszközei korábban is használatosak voltak a mindennapokban. Mégis a rendszerszemlélete és logikai lépései új lehetőséget kínálnak a vállalatoknak, intézményeknek, és a gazdaság egészének, tudásuk maximális kiaknázására és hasznosítására. Az emberi erőforrás, mint legértékesebb erőforrás, sok esetben a stratégiai gondolkodás középpontjába kerül, de hazai viszonylatban még csak a gondolatig jutnak a szervezetek. Számos esetben tapasztaljuk, hogy a vállalatok, intézmények nincsenek tisztában azzal, milyen tudást is birtokolnak az emberek által, mi az, amit ténylegesen ki tudnának használni, és a jelentkező problémák megoldásához újra és újra fel kell találni a korábban már kidolgozott vagy működő megoldásokat. Ugyanezt erősíti az a tény is, hogy a már máshol kitalált megoldások a kapcsolati háló hiánya miatt nem jutnak el oda, ahol a legnagyobb szükség lenne azokra. Különösen igaz ez a tudás-intenzív szervezetek esetében, melyek közé tartoznak többek között a kutatásokkal, fejlesztésekkel, oktatással, egészségüggyel kapcsolatos szervezetek (Bencsik 2015). Ennek a hiányosságnak a vizsgálatát célozta a jelenlegi kutatás, melynek keretei között az ifjúság gondolkodására, viselkedésére, tudásmegosztási hajlandóságára, bizalmi hálójuk építésére, annak kiaknázására voltunk kíváncsiak.

A hazai cégek, intézmények többsége és a szlovák szervezetek esetében ugyanúgy igaz, (különösen az egészségügyben), hogy nem rendelkeznek tudástérképpel, kompetencia mátrixokkal, melyek a legjobb és éppen szükséges tudással rendelkező emberek elérését vagy csapat összeállítását tenné lehetővé. Az egészségügyben hangsúlyozott probléma egy-egy kritikus helyzetben, ki az, aki épp a legalkalmasabb az adott probléma kezelésére, hol érhető el, kivel tud együttműködni. Ha a földrajzi távolság miatt meghiúsulna a személyes találkozás lehetősége, a tudásmegosztást célzó lehetőségek, a kapcsolati háló „életmentő" lehet (Emotional Wellbeing, 2014). Ez a hálózat nemcsak a szervezetek életében jelent óriási segítséget, de a mindennapi életünk részeként is hiánypótló megoldást, komoly támaszt nyújthat. A kapcsolati háló hiánya miatt a fiatalok számára a szükséges tudáshoz, szakemberek információihoz való hozzájutás, a tudásmegosztás problémát okozhat (Mura & Rózsa 2013). Kényes kérdések megvitatása vagy kényelmetlen helyzetekre való felkészülés esetén gyakran nem tudják, kihez fordulhatnak, vagy nem mernek kérdezni, segítséget kérni. Ez a sokszor információ- és tudáshiányos helyzet helytelen magatartás kialakulásához, rossz döntésekhez, egészségkárosító életmódhoz, szélsőséges esetekben egészségkárosodáshoz vagy halálesethez vezethet (Chircop et al. 2013). A generációs különbségek miatti konfliktusok sokszor akadályt jelentenek az őszinte kapcsolatépítésben, mely egyébként sokat segíthetne az ifjúság nevelésében, gondolkodásának formálásában. A fiatalok helytelen életmódja miatti gazdasági következmények – mint hiányzás a munkahelyről, betegség, beszűkült gondolkodás, a terhelhetőség alacsony szintje, stressztűrés hiánya stb. – komoly következményeket jelent a vállalatok, intézmények gazdálkodására nézve (Böröndi-Fülöp 2012), különösen, ha szem előtt tartjuk a demográfiai problémák okozta munkaerőhiányt.

Az egészséges magatartást számos tényező befolyásolja, egy összetett rendszer elemeinek kölcsönhatása, egyensúlya határozza meg annak szintjét. A befolyásoló tényezők összefüggését mutatja az alábbi, 1. ábra.

1. ábra: Az egészségmagatartás komplex rendszere

A gyorsuló világhoz való alkalmazkodás, az időkényszer	A káros élvezeti cikkek kerülése	A családi norma és értékrend
Rendszeres ellenőrzés	**A komplex egészségmagatartás rendszere**	Az egyén szociális helyzete
Kiegyensúlyozott lelki élet és megfelelő fizikai aktivitás		Tudatos táplálkozás, kényszeres vásárlói magatartás
Megfelelő információ magunkról és a környezetről	Szűrővizsgálatok, személyi higiénia és rendszeres pihenés	A virtuális térből érkező „információk” és annak hitelessége

Forrás: Harris & Guten, 1979 alapján saját szerkesztés

Elkerülendő a gazdasági következményeket, gondoskodni kell időben arról, hogy a fiatalok megfelelő mennyiségű és minőségű információval és tudással rendelkezzenek. Biztosak lehessenek abban, hogy a családi, baráti, tanári, mentori, vagy bármely egyéb kapcsolatból eredő támogatás stabil, kiszámítható és minden időpillanatban rendelkezésre áll (Bauer & Szabó 2005). Így a problémák orvoslásában, a legjobb tapasztalatok átvételében segítség a tudásmegosztás lehetőségeinek, a személyes kapcsolatok mellett a hálózatok működtetésének preferenciája. Ebben kifejezetten jó lehetőség kínálkozik olyan informatikai megoldások bevonására, melyek a legkorszerűbb technika segítségével támogatni képesek a tudáshálózatok naprakész, és folyamatos működését. A támogató információs technológiák használata nem okoz gondot a fiataloknak, sőt kifejezetten motiválhatja a tudásmegosztáshoz fűződő elkötelezettségüket (Leduc & Larivière 2014). Az egészségtudatosság eléréséhez kapcsolódó, esetlegesen hiányzó információk megszerzése, a szükséges tudáshoz való hozzáférés biztosított, ha tudják, mikor, ki tud segíteni, kihez fordulhatnak (Hidvégi et al. 2015).

Ha létezik egy olyan bizalmi háló, kapcsolatrendszer, mely támogatást jelent a bizonytalan, vagy nehezen kezelhető helyzetekben, a fiatalok lelki és fizikai egészsége, annak fontosságának tudatosítása biztosítottá válik. Az orvoshiány, mint évek óta fokozódó mértékben jelentkező probléma, ily módon enyhíthető, ha a fiatalok tudatossága a tudásmegosztás eredményeként fokozható. Az egészséges életmódról, a megelőzésről való tudás, a betegségek kezeléséhez kapcsolódó életmódbeli tanácsok betartása, előkészítése nagymértékben hozzájárul az egész társadalom, de jelen kutatás szempontjából a fiatalok egészségi állapotának javításához vagy szinten tartásához (NHS England Department of Health, 2013).

A fiatalok egészségtudatosságának növelése érdekében kialakított programok egyrészt attitűdformálás és ismeretadás révén, másrészt az önismeret mélyítésén, a serdülőkorban felmerülő nehézségek tudatosításán, a lehetséges megoldási utak megismerésén keresztül

a fiatalok egészségfejlesztését, családi életre történő felkészítésének, családtervezésének támogatását célozzák (Magyarországon pl. multidiszciplináris kamaszambulancia, „KamaszOK vagyunk" komplex egészség- és személyiségfejlesztési program, www.tinivagyok.hu honlap). Lehetséges applikációk fejlesztése – és szükséges is – multimédiás eszközökre, minden kommunikációs felületen azonos megjelenésű oldalakat, valamint online kommunikációs és oktatási platformokat kell kialakítani, különös tekintettel a felelős párkapcsolattal, a drogokkal, a bántalmazás- és balesetmegelőzéssel, valamint a sportolással, táplálkozással, életmóddal kapcsolatos témakörökre (Demetrovics, et al. 2009).

Az egészség önmagában érték. Az egészségnek a gazdaság és általában a társadalom működésére kifejtett hatásai is fontosak, de ezektől függetlenül minden ember egészsége értékes (Baum et al. 1997; Berke et al. 2012). Az egészségnek a társadalom egyéb értékei közötti prioritását alapvetően meghatározza, hogy az egyének, illetve a közösség (kormányzat) a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásaiból (illetve jövedelméből) mennyit áldoz elsődlegesen az egészségi állapotot befolyásoló tevékenységekre. A magyar egészségügyi helyzet értékelését 2009-ben egy átfogó vizsgálat keretében végezte el a KSH, amely az első, nemzetközileg standardizált Európai lakossági egészségfelmérés (ELEF). Ennek eredményei közül kiemelésre érdemes, hogy a magyar lakosság az Európai Unió országainak átlagánál rosszabbnak tartja egészségi állapotát. Az EU-27 országaiban a lakosság átlagosan 9,5%-a tartja rossznak / nagyon rossznak az egészségét, míg Magyarországon ez az arány 19,2%. A kórházi ellátásokat csak a lakosságnak alig fele (48%) tartja jónak, 20%-uk kisebb-nagyobb mértékben elégedetlen. A férfiak és a nők közel hasonlóan vélekednek a kórházi ellátásról, összességében a legalacsonyabb értéket, 3,31-et adtak e kérdésre (Központi Statisztikai Hivatal 2010).

Az OECD 2016-ban készült felmérése szerint Magyarország az átlaghoz közeli szinten van a munka és magánélet egyensúlya, az oktatás és egyéb képességek tekintetében. Átlag alatt teljesít a szociális kapcsolatok, a környezet minősége, a jövedelem, a vagyon, a foglalkoztatás, a lakáskérdések, a személyes biztonság, a szubjektív jólét és az egészségügy területén. A foglalkoztatás alacsonyabb szinten van, mint az OECD átlaga és a foglalkoztatottak 4%-a extra hosszú munkaidőben dolgozik. Az iskolázottság tekintetében átlag feletti eredményeket produkálnak, 83%-a a munkavállalóknak középfokú végzettség feletti, az OECD átlagos 76%-ához képest. Az elvárható átlagos élettartam Magyarországon 76 év, ami alacsonyabb az átlagos 80 évhez képest. Általánosságban elmondható, hogy a magyar emberek kevésbé elégedettek életfeltételeikkel, mint az OECD-átlag, egy 10 fokozatú skálán ez az érték 5,3, míg az OECD átlaga 6,5 (http://www.oecd.org/hungary/2016).

A szlovák fiatalok körében 2014-ben készült felmérés szerint a 15 évesek több mint felének van tapasztalata a dohányzással, és a 18–30 évesek közül 39% férfi és 26% nő naponta dohányzik. Nagyon magas azon fiatalok aránya (az európai átlaghoz képest), akik rendszeresen fogyasztanak alkoholt. Az életkor nem okoz problémát annak beszerzésében. Ugyancsak nagyon magas arányú a drogfogyasztás, ill. az ahhoz való hozzáférés lehetősége (Youth Report, 2014).

A Szlovák Köztársaság a szociális kapcsolatok és a munka–magánélet területén magasabb helyen szerepel a rangsorban a fent említett OECD-felmérés szerint, mint az átlag, de az egészségi állapot, a szubjektív jólét, a munka és fizetés területén átlag alatti értéket produkáltak. A foglalkoztatás alacsony szintű, és a foglalkoztatottak 6%-a extra hosszú munkaidőben dolgozik. Az iskolázottság tekintetében kiemelkedően jó eredményeket produkálnak, hiszen az OECD átlagánál jóval magasabb ez a szint. 91%-a a munkavállalóknak legalább középfokú végzettségű, az OECD átlagos

76%-ához képest. Az elvárható átlagos élettartam tekintetében Szlovákia alacsonyabb értékkel szerepel a rangsorban, az átlagos 80 év helyett 77 évvel. Általánosságban elmondható, hogy a szlovák emberek is kevésbé elégedettek életfeltételeikkel, mint az OECD-átlag, egy 10 fokozatú skálán ez az érték 6,2 (Miháliková 2015; http://www.oecd.org/slovakia).

A fenti adatok jelzik, hogy a gazdasági növekedésben kiemelt szerepet játszó munka–magánélet egyensúlyának elérése, az egészségi állapot növelése, a szociális kapcsolatok, a szubjektív jólét javítása kiemelkedően fontos célja kell, hogy legyen a gazdaság fejlesztését szolgáló programoknak. Különösen igaz ez, mivel a Z generáció értékrendjében a munka és magánélet egyensúlya preferált értéket képvisel. Ez a generáció már a küszöbön áll, néhányan a munkahelyek kapuin belül, többségük még a felsőoktatásban, de hamarosan leváltják a baby-boom generáció munkavállalóit. Mivel ez a generáció létszámában lényegesen kisebb, mint a nyugdíjba vonulók, az ő egészségi állapotuk a nyugdíjas korosztály életben maradását is meghatározza. Nem mindegy tehát, hogyan élik fiatal éveiket, milyen értékrenddel kerülnek be a munka világába.

A Szlovák Köztársaság kormánya elindított egy programot 2014–20 közötti időszakra vonatkozóan, mely kifejezetten a fiatalok élethelyzetének, életfeltételeinek, jövőjének formálását célozza. Stratégiai célokat tűztek ki az oktatás, a munkahelyi elhelyezkedés, a kreativitás támogatása, a vállalkozási hajlandóság, az egészség tudatosság, a jólét, a környezet tudatos nevelés, a szociális kapcsolatépítés területén. A stratégia célja a fiatalok jövőbeli élethelyzetének minőségi emelése, a kultúraformálás, és aktív szereplővé tételük a szlovák gazdaság építésében. Ehhez mindenképp egészséges, egészségtudatos generáció nevelésére van szükség. Ehhez európai uniós támogatásokkal anyagi forrásokat is hozzárendelnek (Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, 2014).

Magyarországon kevésbé pozitív a helyzetkép. A forráskivonás – számítva arra is, hogy többletforrás a gazdaság problémáinak elhúzódó kezelése következtében, várhatóan nem keletkezik az egészségügyben sem – mindenképpen maga után kell, hogy vonja az egészségpolitikai, a gazdaságossági és egészségügy-szervezési paradigma felülvizsgálatát, ahogy ez részben már el is indult. A cél elérése, a közös akarat, a megértő kommunikáció érdekében mind a két vizsgált országban szükséges tisztában lenni a fiatalok gondolkodásával, viselkedésével, az egészséges életvitelről alkotott elképzeléseivel és a mindennapokban megélt problémáik kezelhetőségével. Ennek egy apró fázisát jelenti jelen kutatás, mely a TÁMOP-4.2.2A-11/1/KONV-0009 projekt keretei között indult el, és a projekt lezárását követően jelenleg is folytatódik.

Az információ- és tudásmegosztás a legfontosabb érték, amellyel egy kutatói hálózat hosszú távon építkezhet. A projekt keretében olyan általános érvényű megoldásokat kívántunk letenni az asztalra, amely az Európai Unió tagországaiban egyformán jól alkalmazható, holisztikus, az élettel, a biztonsággal, az egészségüggyel, az informatika és a gazdaságtan együttes szempontjainak figyelembe vételével a társadalmilag legfontosabb kérdésekre ad adekvát válaszokat. Az alkalmazott gazdaságossági, adatbányászat orientált anonimizálási megoldások egyszerre teszik lehetővé a korszerű, szakszerű, bizonyíték alapú, a biztonságos és versenyképes tudáscentrumok létrehozását és működtetését, melyek kiinduló pontokat jelentenek a fiatalok életében az egészségtudatosság minden elemének megismerésében, a helyes viselkedés és életmód elveinek kialakításában és alkalmazásában.

(Empirikus kutatás)

A kutatás módszertana

Az előzőekben említett felmérés primer kutatási része 2017-ben Magyarországon és Szlovákiában történt, felsőoktatási intézmények bevonásával. A mintagyűjtés rétegzett mintavételi módszer segítségével történt, és internetes felületen kellett a válaszadóknak kitölteniük a kérdőívet. A minta nagyságának meghatározásához a felsőoktatásban tanuló hallgatói létszám adott alapot, ahol figyelembe kellett venni, hogy Szlovákiában kb. fele annyi hallgató tanul, mint Magyarországon. A rétegek kialakítása a felsőoktatási intézmények földrajzi területi elhelyezkedése, nagysága, valamint a képzési profil alapján történt. A reprezentativitást a mintakijelölés alapján a kiküldött felkérés segítségével igyekeztek a kutatók biztosítani. A kiküldött felkérésre a visszaérkezési arány Szlovákiában 12% volt, Magyarországon 7%, így a végső minta összetétele csak közelíti az eredeti minta összetételét. Így a mintaszám alapján nem mondható az adott vizsgálat reprezentatívnak, de a szerzők úgy vélik, egy közelítően reális képet adhatnak a magyarországi és a szlovákiai fiatalok egészségtudatos viselkedéséről. A kérdőív négy fő kérdéscsoportot tartalmazott és a demográfiai adatok lekérdezését. 1. szociális, közösségi kapcsolatokat (életmód, szokások, értékítélet stb.), 2. általános egészségi állapotot (betegségek, higiéné stb.), 3. általános jóllétet (táplálkozás, fizikai aktivitás, függőség stb.) és 4. az információátadás, -terjedés szokásait mérte fel. A kérdőív alapvetően zárt kérdésekből állt, nominális és metrikus skálára épült. A szerzők a tanulmányban a következő hipotézis elemzését és annak eredményeit mutatják be.

Hipotézis:

A vizsgálatban szereplő magyar és szlovák fiatalok egészségtudatos viselkedése jellemzően különbözik egymástól.

A hipotézis vizsgálatához egy- és többváltozós statisztikai elemzéseket végeztek a kutatók, így gyakoriság-, átlag-, szórás-vizsgálatokat, kereszttábla-elemzéseket, faktor- és klaszter- analízist. A vizsgálati eredmények bemutatása a minta specifikálásával kezdődik.

A minta jellemzői

A kérdőívet összesen 538 diák töltötte ki, de miután 5-en nem válaszoltak erre a kérdésre, így ők kikerültek a mintából, azaz az elemzés során 528 fővel számoltak a kutatók, ebből 277 magyar, és 251 válaszoló volt Szlovákiából. Mindkét országban egy fővárosi és több vidéki egyetem hallgatói vettek részt a kutatásban. Ezzel igyekeztek a kutatók biztosítani a fővárosi és vidéki gondolkodás, viselkedés esetleges eltérő hatásának kiküszöbölését.

A nemi összetétele a válaszadóknak: 34.8%-ban férfiak, míg 65,2%-ban nők töltötték ki a kérdőívet. Ebből az országonkénti nemi eloszlás a következőképpen alakult. A férfi válaszadók 60,7%-a volt szlovák, míg a nők esetében ez az arány 40,8% volt.

A születési év alapján a minta közel 86%-a 25 éves, vagy annál fiatalabb korosztályból került. A legidősebb megkérdezett 1969-es születésű volt, míg a legfiatalabb 1997-es.

A kutatás eredményei

A felmérés kérdései tematikusan járták körbe a fiatalok egészségtudatos magatartásával kapcsolatos területeket. Az első kérdéskörök az egészségi állapotra és a higiéniára vonatkoztak. A kérdések egyszerű nominális változókra támaszkodtak. A kérdésekből

kitűnt, hogy a válaszolók 8,3%-a szenved krónikus betegségben, és mint ahogy a Khi-négyzet próba eredménye mutatja a Pearson-féle Khi-négyzet: 5.39 df: 2 szign.: 0.068 $p>0.05$, a szlovák és a magyar fiatalok e tekintetben nem különböztek egymástól. Ezzel szemben a szlovák fiatalok 23,6%-a soha nem jár szűrővizsgálatra, míg a magyarok esetében ez a gyakoriság 12,3%, és a szlovákoknál hasonló a rendszeres arány 23,2%, míg a magyaroknál 17,3%. A Pearson-féle Khi-négyzet vizsgálat szignifikáns különbséget mutatott a szűrővizsgálatok gyakorisági látogatottsága tekintetében: Pearson-féle Khi-négyzet: 21.389 df: 3 szign.: 0.000 $p<0.05$.

Érdekessége volt ennek a kérdéskörnek, hogy a zuhanyzás gyakoriságánál a mindennapi fürdés, vagy az annál többszöri alkalom gyakorisága mindkét országban magasabb volt, mint 96%, ugyanakkor a mindennapi, vagy annál gyakoribb fogápolás a magyar fiatalok közel 87%-nál, míg a szlovák hallgatók 96%-nál volt jellemző.

A táplálkozással kapcsolatos kérdéskörből néhány eredmény összefoglalóját az 1. táblázat mutatja:

1. táblázat: Táplálkozással kapcsolatos szokások (%)

		Ritkábban, mint havonta	Havonta	Hetente 1-2-szer	Hetente 2-4-szer	Naponta
Milyen gyakran eszel gyümölcsöt?	Magyar	2,9%	7,7%	30,1%	30,5%	28,7%
	Szlovák	2,0%	8,0%	30,5%	36,1%	23,3%
Milyen gyakran eszel zöldséget?	Magyar	1,8%	3,3%	27,2%	40,2%	27,5%
	Szlovák	1,6%	2,8%	26,8%	38,4%	30,4%
Milyen gyakran eszel teljes kiőrlésű gabonakészítményeket?	Magyar	9,8%	21,4%	35,9%	15,2%	17,8%
	Szlovák	17,7%	22,6%	28,6%	14,9%	16,1%
Milyen gyakran iszol cukrozott üdítőket?	Magyar	27,3%	23,3%	31,6%	10,5%	7,3%
	Szlovák	22,1%	22,9%	32,9%	11,6%	10,4%
Milyen gyakran fogyasztasz light terméket?	Magyar	62,2%	18,5%	13,1%	3,6%	2,5%
	Szlovák	62,4%	19,2%	12,0%	4,0%	2,4%
Milyen gyakran jársz gyorsétteremben?	Magyar	64,4%	32,0%	2,9%	,0%	,7%
	Szlovák	56,8%	29,6%	11,2%	2,0%	,4%

Forrás: Saját szerkesztés

A táblázat adatai mutatják, hogy a két országban élő fiatalok étkezési szokásai jellemzően nem térnek el egymástól, és ezt a Khi-négyzet próbák is igazolták ($p<0.05$). Sajnálatos tény, hogy a diákok közel negyede-harmada eszik csak minden nap zöldséget és gyümölcsöt. Ugyanakkor szinte minden 10. hallgató rendszeresen iszik cukros

üdítőket. A gyorséttermek látogatottsága a diákok bevallása szerint általuk ritka, ám az a kutatásból nem derült ki, hogy ez az éttermek árainak, vagy a diákok tudatos életvezetési szokásainak köszönhető-e.

Egy kérdéskör a válaszadók fizikai aktivitására fókuszált. Így kérdéseket kaptak a rendszeres sportolással kapcsolatban, illetve az otthoni szórakozást illetően is. A válaszokból kitűnt, hogy míg a szlovák diákok mintegy negyede hetente egy-két alkalomnál is többet sportol hatvan percnél, addig a magyar diákok 16,6%-a. A kondizás esetében, amíg a magyarok 9,1%-a hetente két alkalomnál többet is kondizik, a szlovák válaszolók 13,9%-a vallotta ezt.

Az otthoni szórakozást és célzottan a napi nem mozgáshoz köthető tevékenységekre vonatkozó eredményeket a 2. táblázat mutatja:

2. táblázat: A napi nem mozgáshoz köthető tevékenységek (%)

		Semmit	1-2 órát	3-4 órát	5-6 órát	Ennél is többet
Naponta átlagosan hány órát töltesz tévé-, filmnézéssel a szabadidődben?	Hazai	15,3%	66,1%	16,4%	1,5%	,7%
	Külföldi	16,4%	60,4%	19,2%	2,8%	1,2%
Naponta átlagosan hány órát töltesz „punnyadással”?	Hazai	16,6%	59,9%	19,9%	1,8%	1,8%
	Külföldi	31,7%	51,0%	14,1%	2,8%	,4%
Naponta hány órát vagy aktív online?	Hazai	1,8%	28,6%	38,4%	16,7%	14,5%
	Külföldi	6,0%	36,8%	27,6%	18,8%	10,8%
Naponta hány órát játszol számítógépen vagy hasonló eszközön?	Hazai	50,5%	37,5%	7,3%	2,5%	2,2%
	Külföldi	49,6%	34,4%	10,4%	3,2%	2,4%

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgálat azt mutatta, hogy a szlovák és magyar fiatalok szignifikánsan nem különböznek a tévé- és filmnézéssel kapcsolatosan Pearson-féle Khi-négyzet: 2,744 df: 4 szign.: 0,601 $p>0,05$, míg a másik három szempont alapján igen. Látszik az adatokból, hogy igen aktívan vannak az interneten a fiatalok, és a számítógépes játékok napi több órás szintű használata is igen magas arányú.

A különböző szerek fogyasztására is rákérdezett a felmérés. A dohányzással kapcsolatban a diákok mintegy háromnegyede nem dohányzik, ami igen fontos üzenete a kutatásnak, azonban 12,3%-a a magyar és 16,4%-a a szlovák résztvevőknek naponta cigarettázik. Az alkoholfogyasztás tekintetében sem nagyon különbözött a két országban megkérdezett hallgatók szokása, a többség havi 1-2 alkalommal iszik szeszes italt (a magyarok 52,4%-a, a szlovákok 51,2%-a). Nyugtatókat jellemzően a válaszadók nem szednek (97,5%-a a magyaroknak, 95,6%-a a szlovákoknak). A könnyű drogok használata is igen ritka, kevesebb, mint 1%-a a válaszadóknak él velük havonta 1-2 alkalommal, vagy 4-5-ször egy

hónapban. A marihuána használata már gyakoribb, a szlovák válaszolók közel 5%-a legalább 1-szer egy hónapban hozzányúl a szerhez, ez a magyarok körében közel 1% volt, miközben napi rendszerességgel a szlovák hallgatók 1,2%-a, a magyarok 0,7%-a fogyasztja.

A kutatásban igen fontos szerepet játszott a fiatalok preferenciáinak megismerése az életben. Különböző változókat adtak meg a szerzők a kérdőív kitöltőinek, akiknek egy 10-es skálán kellett értékelniük, hogy az adott szempont mennyire fontos tényező az életükben. Az 1-es az egyáltalán nem fontosat jelentette, a 10-es a teljes mértékben fontosat. A 3. táblázat e szempontokra adott válaszok összesítéséből kapott átlagokat és szórásokat mutatja:

3. táblázat: A fiatalok életében fontos tényezők (átlag, szórás)

	N		Mean	Std. Deviation
	Valid	Missing		
Egészséges életmód	527	1	7.16	2.057
Testmozgás, fizikai aktivitás	525	3	7.06	2.303
Egészséges táplálkozás	525	3	6.78	2.134
Személyes kapcsolattartás fizikai térben	523	5	7.89	1.957
On-line közösségi jelenlét	525	3	5.87	2.160
Barátokkal való szórakozás	524	4	8.16	1.935
Családdal való együttlét	528	0	8.61	1.907
Szakmai tudás megszerzése	526	2	8.29	1.827
Függőségek elkerülése	526	2	7.72	2.648

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszok átlaga alapján a diákok számára a család, a barátokkal töltött idő a legfontosabb, valamint a szakmai tudás megszerzése, ez utóbbi nem véletlen, hiszen ezért tanulnak a felsőoktatási intézményekben. Legkevésbé nyer prioritást számukra az online kapcsolattartás, valószínűleg személytelensége miatt, és ami elgondolkodtató, az egészséges táplálkozás is alacsony fontossági értékeket kapott. A szórások értékeiből látható, hogy nem volt homogén véleményen a minta, különösen az alacsony prioritást nyert változók tekintetében.

A szerzők a további elemzések érdekében az adott változókat faktorokban tömörítették. A Barlett-teszt alapján a változók alkalmasak voltak a faktorelemzésre: hozzávetőleges: Khi-négyzet: 1787,791 dg: 36 szign.: ,000 KMO érték: 0,796. A változók kommunalitása magasabb volt, mint 0,25, ezért minden változó bekerült a vizsgálatba. A faktorok rotálása ortogonális forgatási módszerrel, és azon belül is Varimax-módszerrel történt, amely jól szétválasztja a faktorokat. 3 faktor került kialakításra. A magyarázott varianciahányad: 68,852%. A faktorsúlyokat az alábbi 4. táblázat mutatja:

4. táblázat: Rotált komponensek mátrixa

	Component		
	1	2	3
Családdal való együttlét	,828		
Barátokkal való szórakozás	,766		
Szakmai tudás megszerzése	,718		
Személyes kapcsolattartás fizikai térben	,622		
Függőségek elkerülése	,533		
Egészséges életmód		,915	
Egészséges táplálkozás		,890	
Testmozgás, fizikai aktivitás		,841	
Online közösségi jelenlét			,916

Forrás: Saját szerkesztés

Az így kialakításra került faktorok a következő elnevezést kapták:

1. Érzelmi kapcsolatépítés és fenntartás
2. Testi állapotépítés és fenntartás
3. Online közösségi kapcsolatépítés és fenntartás

Megvizsgálásra került továbbá, hogy az adott faktorok alapján, milyen homogén csoportok képezhetőek a mintából. Ennek elemzéséhez klaszteranalízist használtak a szerzők, amely során a K-közép eljárással, 3 klaszter került kialakításra, amelyek klaszter középpontjait az 5. táblázat mutatja be:

5. táblázat: Végső klaszter központok

	Cluster		
	1	2	3
REGR factor score 1 for analysis 1	-2,01927	,44291	,13534
REGR factor score 2 for analysis 1	-,41271	-1,01670	,66748
REGR factor score 3 for analysis 1	-,15086	-,08908	,08071

Forrás: Saját szerkesztés

A klaszter-középpontok alapján a következő klaszterek definiálhatóak:

1. klaszter: Azok a diákok tartoznak ide, akiknél az adott faktorok igen gyenge értéket képviselnek. Vagyis ez azt jelenti, hogy a fent felsorolt faktorok közül egyik sem igazán fontos számukra.

2. klaszter: Igen magas az érzelmi kapcsolatteremtési és fenntartási igényük, de nem igen figyelnek oda az egészségükre, és az online térben sem igen aktívak.
3. klaszter: Mindhárom faktor értéket képvisel, különösen az egészség-karbantartás, vagyis a fenti faktorok fontosak számukra.

A szerzők azt elemezték, hogy a klaszterbe sorolás és a között, hogy melyik ország tanulóiról van szó, található-e valamilyen összefüggés. A vizsgálat nem igazolt szignifikáns kapcsolatot: Pearson-féle Khi-négyzet: 2,536 df: 2 szign.: 0,281 $p>0.05$. Mind a szlovák, mind a magyar diákok többségében a harmadik klaszterbe tartoztak (magyar 59,6%, szlovák 52,9%), míg legkevésbé az elsőbe (magyar 9,6%, szlovák 12,4%).

Végezetül a szerzők azt is elemezték, hogy kikkel szoktak beszélgetni a fiatalok az egészségtudatossággal kapcsolatban. Néhány szempontot soroltak fel a kutatók és a megkérdezetteknek meg kellett jelölni, a megadott személytípusok közül, hogy kivel osztják meg a gondolataikat az adott témáról. Mint a válaszokból kiderült, a sportról leggyakrabban a barátaikkal beszélnek, ugyanígy a szórakozásról, vagy az alkoholfogyasztásról. Az egészségről, étkezésről viszont a szüleikkel beszélnek a leggyakrabban. A kutatásban megvizsgálásra került, hogy e szempontok alapján különböznek-e a szlovák és a magyar fiatalok, és egy esetben volt igazolható a szignifikáns eltérés, méghozzá az étkezéssel kapcsolatban (Pearson-féle Khi-négyzet 20,225 df:9 szign.: 0,017 $p<0,05$. Itt a magyar fiatalok esetében magas volt a szülői arány (42,2%), míg a szlovákok esetében a szülők mellett (28,3%), gyakori volt a barátokkal történő megbeszélés is (23,9%).

A bemutatott eredmények alapján a megfogalmazott hipotézis igazolást nyert.

(Diszkusszió) Matarazzo (1984) szerint az egészségmagatartásnak két elkülönülő megnyilvánulási formája van. Az első az ún. kockázati vagy egészségrizikó magatartás (pl. dohányzás, egészségtelen táplálkozás), a másik az ún. preventív egészségmagatartás (pl. sportolás, orvosi szűrővizsgálatokon való részvétel). Ez utóbbi öleli fel az egészségtudatos fogyasztói magatartás fogalmát. E szerint az egyéneknek azt a viselkedését jelenti, melyet az egészség iránti igényük kielégítését szolgáló egészségmegőrző vagy javító termékek, szolgáltatások keresésénél, kiválasztásánál, vásárlásánál és/vagy, fogyasztásánál tanúsítanak. A fiatalok egészségmagatartását jelentősen befolyásolja az otthoni minta, szüleik hozzáállása az egészséges életmódhoz. Azonban a fiatalok maguk is sokat tehetnek az egészségük megőrzéséért (Berke-Lukács, 2009; Berke et al. 2012).

A szerzők összevetették eredményeiket a fenti és további korábbi kutatások eredményeivel. A GFK és a Tárki közös 2011-es kutatásban (Bernát 2012) többválasztásos kérdéssel mérték fel, hogy mit jelent a fogyasztók számára az egészség. A válaszadók legnagyobb arányban a betegség nélküli állapotot jelölték meg, csupán 41% jelölte a testi-lelki-szellemi harmóniát, és 32% az egészséges életmódot. A kutatás alapján elmondható, hogy az egészség többdimenziós, pozitív fogalmakon alapuló értelmezése nem általánosan elterjedt. Ezen eredményeket támasztja alá saját kutatásunk is, ahol az egészséges életvitelhez kapcsolódó és az értékrenddel összefüggő prioritásokat kérdeztük a fiataloktól. Ezen kérdés esetében a fiatalok gondolkodását és viselkedését befolyásoló néhány jellemző esetében volt különbség tapasztalható a két vizsgált nemzet fiataljai között.

A táplálkozási szokásaikat tekintve a serdülőkorúakra jellemző, hogy harmaduk nem reggelizik a hétköznapokon. Hétvégén ez az arány 8% körüli értékre csökken (HBSC 2003, 2007, 2011). Az étkezéseket tekintve a lányok esetében magasabb az étkezéseket, főként a vacsorát kihagyók aránya. Dietetikusok ajánlása szerint a napi ötszöri étkezés lenne ideális a fejlődésben lévő szervezetek számára (Ágfalvi 1986). Ez összefüggésbe

hozható azzal a ténnyel, hogy többnyire a lányok esetében jellemző a testképzavarok kialakulása, mint például: anorexia, bulimia (HBSC, 2003, 2007, 2011). Bár jelen kutatás nem nevesítette a betegségeket, de az eredmények – melyek a jelen egészségi állapotra vonatkoztak – nem erősítik meg a fenti kutatások eredményeit.

Az egyik magyar egyetem kutatóinak 2007-es kérdőíves megkérdezése alapján a megkérdezett középiskolások átlagosan napi négyszer étkeznek és 15%-uk nem eszik naponta főtt ételt (Fülöp & Szakály 2007; Fülöp et al. 2009). Egy másik kutatásból kitűnik, hogy a 14–19 év közötti fiatalok napi szinten az alvás után az evésre fordítják a legtöbb időt, és ez a 2000-ben vizsgált adatokhoz képest 2010-re növekedést mutat. A megkérdezettek átlagosan napi 89 percet fordítanak étkezésre. (Bittner 2013)

Jelen kutatás eredményei az étkezéssel kapcsolatos korábbi kutatások negatív tendenciáit alátámasztják, és a szokásokat tekintve hasonlóak a két nemzet esetében. Nagyon sajnálatos képet mutat az a tény, hogy a diákok közel negyede-harmada eszik csak minden nap zöldséget és gyümölcsöt.

A gyümölcsfogyasztást tekintve a fent nevezett kutatások között nem figyelhető meg jelentős eltérés, a naponta gyümölcsöt fogyasztók aránya 30% körüli. Zöldséget ennél jóval kevesebben esznek napi rendszerességgel, de az arány növekvő tendenciát mutat. A 2011-ben kiadott jelentésben már szerepel az az adat is, miszerint a megkérdezett fiatalok 13%-a heti rendszerességgel sem eszik gyümölcsöt, valamint 17%-uk zöldséget (HBSC, 2011). Ezek az értékek jelentősen alatta vannak annak az eredménynek, amit jelen kutatás eredményei mutatnak. Ebből a szempontból a szlovák fiatalokról alkotott kép pozitív tendenciát mutat.

Ugyanakkor szinte minden 10. hallgató rendszeresen iszik cukros üdítőket. A korábbi vizsgálat jelentése szerint (Bernáth 2012) a cukrozott üdítők és édességek fogyasztása a felmérésben megkérdezettek harmadára jellemző, de a 2011-es jelentésben az arány már csökkent. Az életkor előrehaladtával az édesség fogyasztás csökkenő tendenciát mutat (HBSC, 2003, 2007, 2011). A nemzeti jelentések tartalmazzák azt a megállapítást is, miszerint a fizikai aktivitás befolyásolja a táplálkozási szokásokat (Németh 2011).

A táplálkozási ajánlások mind Európában, mind a vizsgált országokban folyamatosan változnak – talán elegendő csupán arra a közismert kérdésre utalni, hogy a vaj vagy a margarin egészségesebb-e? Ez a vita más-más formában gyakran visszatér, de a lényeg nemcsak a mennyiség, hanem inkább a minőség jellemzőiben rejlik. Mára már mindenki egyetért azzal a megállapítással, hogy az egészséges élet alapját a testi-lelki harmónia, a rendszeres testmozgás, és a táplálékok egymáshoz „illő aránya" adja meg (Rodler et al. 2005; Szakály 2011). Ezt a gondolkodást a jövőben minden szinten érdemes szem előtt tartani.

A válaszadók fizikai aktivitására vonatkozóan a mérleg a szlovák fiatalok felé billen. Esetükben ugyanis közel negyedére igaz, hogy rendszeresen végez valamilyen fizikai aktivitást jelentő tevékenységet, míg a magyar diákok esetében ez az érték 17% alatt maradt. A szlovák fiatalok esetében a testmozgás, fizikai aktivitás napi gyakorisággal inkább a férfiak esetében jellemző (ezt egy későbbi kérdés, ami kifejezetten a sportolásra fókuszált, megerősítette), míg a hölgyek inkább családi körben töltenek szívesen több időt.

Napi tevékenységeik tekintetében, mely nem kifejezetten aktív életmódot jelent, a tv- és filmnézés tekintetében nincs különbség, de ha a lustálkodásról beszélünk, a magyar fiatalok viszik a pálmát. Sokkal több időt töltenek összességében semmittevéssel, mint szlovák társaik. Az online jelenlét, a számítógépes játékok használata természetesen domináns mindkét nemzet fiataljai esetében, ami napi több órás elfoglaltságot jelent számukra.

Az egészségi állapotra és a higiéniára vonatkozó kérdések elemzése során lényeges eltérést tapasztaltunk pl. abban, hogy a szlovák fiatalok kétszer annyian nem járnak szűrővizsgálatokra az egészségük megőrzése, ellenőrzése érdekében. A tisztálkodás közel 100%-os arányban volt napi rendszerességgel jelen az életükben, míg a fogmosás tekintetében a szlovák fiatalok nagyobb odafigyeléssel élnek, és gyakrabban teszik ezt.

Az egészséges életmód és gondolkodás jelentős meghatározó tényezője a káros szerek fogyasztása. A dohányzás jelentősen háttérbe szorul, 12-17% dohányzik csak, de a károsabb drogfogyasztás (elsősorban marihuána) sajnos a szlovák fiatalok esetében viszonylag magas, 5%-ot ér el. Ez a leendő diplomás, értelmiségi társadalom életében elszomorító tény. Több más tanulmány is megállapítja, kutatva a káros szenvedélyek terjedését, hogy a fiatalok saját egészségükkel nem törődnek (Matarazzo 1984; Aszmann 2003; Uhl et al. 2011; Sleskova et al. 2005). Az eredmények alapján például minden ötödik 14 éves hetente fogyaszt alkoholt; a 18-19 évesek több mint fele rendszertelenül vagy egészségtelenül táplálkozik; a 15 éveseknek csupán 33%-a sportol rendszeresen. Ugyanakkor figyelemre méltó üzenete a kutatásnak, hogy bár számos káros szenvedély üti fel a fejét, az ezekre történő odafigyelés nemcsak a szűk családi körtől, de a barátoktól és a tágabb iskolai környezettől is elvárható, akár a prevenció, akár a gondozás körében.

Az egészséges életmód, személyes kapcsolattartás a fizikai térben, online jelenlét, barátokkal való szórakozás, szakmai tudás megszerzése, és a függőségek elkerülése (leszámítva az említett részét a fiataloknak), azonosan fontos a két nemzet fiataljai számára.

A kutatás eredményei alapján azt el lehet mondani, hogy a fiatalok tudatosan nem fogalmazzák meg, de azért odafigyelnek az egészségükre és a mentális jólétükre. Az iskolai terhek különösen a lányok jólét érzését befolyásolják, vagyis az iskolai gondok jobban nyomasztják a nőket. Ennek hátterében feltehetően az önbizalom hiánya vethető fel. Egyébként az esetek többségében azonosan fáradtak vagy magányosak a fiatalok nemtől függetlenül. A sportolás és a fizikai erőnlét megtartása általában fontos szerepet játszik a hallgatók életében.

Végezetül a válaszokból kiderült, hogy a kommunikációs lehetőségeket hogyan használják ki a fiatalok. A sportról leggyakrabban a barátaikkal beszélnek, ugyanígy a szórakozásról, vagy az alkoholfogyasztásról. (Megjegyzendő, hogy az egyéb káros szerekről is legfeljebb a barátoktól tájékozódnak, ami sok téves információt, ezzel együtt járó veszélyt jelent számukra. A bizalom építése feltehetően ezen a területen is segíthetne.) Az egészségről, étkezésről viszont a szüleikkel társalognak a leggyakrabban. Amerikában – ahol az egészségügy egy főre eső kiadásai a mai napig a legmagasabbak – már az 1960–70-es évek fordulójától programszerűen zajlik a prevenció társadalmi népszerűsítése. Ennek eredménye, hogy ott a lakosság 11,7%-a érdeklődik aktívan a saját egészsége iránt, míg a vizsgált országokban egy két évvel ezelőtti felmérés szerint az emberek kb. 0,6 százaléka. Sajnálatos az a szemlélet, hogy amíg dolgozni tudsz, azzal foglalkozz, fizesd a nyugdíjjárulékot, utána pedig az államnak nyereség, ha nem élsz hosszú nyugdíjas éveket. A kutatás eredményei sok hasznos információt és a nevelésben, a fiatalok jövőre orientáló gondolkodásában hasznosítható tapasztalatot jelentenek. Szélesebb körű, további nemzetek összehasonlító vizsgálata a közeli jövőbeli tervek között szerepel.

(Következtetések) A tanulmány egy olyan kutatás eredményeit összegzi, amelyben a szlovák és magyar fiatalok egészségtudatos magatartását vizsgálták a kutatók. A megfogalmazott hipotézis az eredmények függvényében megerősítést nyert, ugyanis a nemzetek közötti különbség több esetben szignifikáns eltérést mutatott.

A tanulmányban a szerzők egy 2016–17-es vizsgálat eredményeit publikálták, amely felmérés a szlovák és magyar fiatalok egészségtudatosságát vizsgálta. A kutatási eredmények tükrében elmondható, hogy a két ország tanulói hasonlóan közelítik meg a kérdést. Fontos számukra az érzelmi stabilitás, míg ugyanakkor odafigyelnek az egészségkultúrára is. Annak ellenére teszik ezt, hogy a virtuális térben is gyakran mozognak, amely elfoglaltság nem feltétlenül van pozitív hatással sem az egészségükre, sem emocionális fejlődésükre. A fenti eredmények figyelembe vételével a szerzők a megfogalmazott hipotézist elfogadják, miután számos kérdésben mutattak eltérést a megkérdezettek.

Összegezve a leírtakat, érdemes az illetékes döntéshozóknak azokra a problémákra fókuszálni, melyek különös figyelmet érdemelnek, és még nem a „veszett fejsze nyele" kategóriába tartoznak. Időt, pénzt, energiát kell szentelni arra, hogy a fiatalok már sokkal korábban megismerjék a lehetőségeket az egészséges életvitel tekintetében. Teremtsük meg a feltételeket a sportolásra, mozgásra, a szociális együttlétre, kommunikációra, őszinte, bizalomra épülő családi és iskolai közegre. A tudásmegosztás minden lehetőségét ki kell használni a felvilágosítás, ismeretterjesztés, oktatás érdekében, és olyan bizalmi háló kiépítésére kell az energiákat összpontosítani, ahol a fiatalok bármikor információt, odafigyelést és helyes iránymutatást vagy korrekt válaszokat kaphatnak. Ehhez érdemes szem előtt tartani a kutatásból is szembetűnő információkat, fókuszálva a fiatalok tudásszerzés, információ megosztásbeli szokásaikra.

A vizsgált országok gazdaságilag sajnos az egészségügy területén még ma nincsenek ott, ahol Amerika már a hatvanas években volt. Ezzel együtt a jelen körülmények között is élénkebben figyelhetnénk az egészséges életmód követelményeire. Ám ehhez egy államilag kidolgozott és támogatott, az emberek egyéni elhatározását ösztönző program szükséges. A lakosság önmaga iránti felelősségérzetét kell fokozni, átalakítani az emberek gondolkodásmódját az egész országban, a rövidebb élettartamot jelző régiókban pedig fokozottan.

IRODALOM

Bauer, B. & Szabó, A. (2005). (szerk.) Ifjúság 2004. *Gyorsjelentés*. Budapest: Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda.

Baum, A., Krantz, D., & Gatchel, R. (1997). *An introduction to health psychology*. New York: Mcgraw-Hill.

Bencsik, A. (2015). *A tudásmenedzsment elméletben és gyakorlatban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Berke, Sz., Laki Lukács, A. (2009). Fogyasztói magatartás a snack típusú funkcionális élelmiszerek piacán fiatalok körében. Élelmiszer, táplálkozás és marketing 6 (1–2), 39–44.

Berke, Sz., Huszka, P., Laki-Lukács, A. & Iglói, N. (2012). Az egészséges életmód és a testmozgás megítélése kaposvári fiatalok körében In Fejér-Király, G. & Lázár, E. (szerk.) *Vállalkozói és gazdas*ági trendek a kárpát-medencében I. kötet. Csíkszereda. 86–97: Státus Kiadó.

Bernát, A. (2012). Hazai egészségtudatosság, marketing, public relations és reklám az egészségügyben. Elhangzott: XV. Országos Konferencia. Budapest: [s. l.].

Bittner, Z. (2013). *A 15–29 éves korosztály tevékenységszerkezete az időmérleg-vizsgálatok tükrében.* Támop-4.2.3-12/1/konv-2012-0016 Tudománykommunikáció a Z generációnak http://www.zgeneracio.hu/tanulmanyok (Letöltve 2017.03.23.)

Böröndi-Fülöp, N. (2012). *A fiatalok táplálkozási szokásainak vizsgálata a D*él-*Dunántúlon*. PhD-disszertáció, Kaposvár: Kaposvári Egyetem.

Chircop, A., Shearer, C., Pitter, R., Sim, M. & Rehman, L. (2013). Privileging physical activity over healthy eating: 'time' to choose? *Health Promotion International, 30* (3), 418–426. http://heapro.oxfordjournals.org/ (Letöltve 2016.09.03.)

Demetrovics, Zs., Paksi, B. & Dúll, A. (2009). *Pláza, ifjúság, életmód, egészségmagatartás vizsgálatok a fiatalok körében.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Emotional Wellbeing and Mental Health Services (inc. Camhs), Position statement – report on Northamptonshire 2014. www.neneccg.nhs.uk/modules/downloads/download.php? (Letöltve 2016.12.11.)
Harris, D.M., & Guten, S. (1979). Health protecting behaviour: An exploratory study. *Journal of Health and Social Behaviour* 20, 17–29.
Hidvégi, P., Kopkáné Plachy, J. & Müller, A. (2015). Az egészséges életmód. http://oszkdk.oszk.hu/beszolgaltatas/index.php Eger: Eszterházy Károly Főiskola, Sporttudományi Intézet.
Központi Statisztikai Hivatal Jelentése 2010. Budapest.
Leduc, C. & Lariviere, M (2014). *Healthy Minds in Active Bodies, Canadian Active After School Partnership*, Edited by Andrea Grantham, Toronto: [s. l.]
Mihálova, J. (2015). Country Sheet on Youth Policy in Slovakia http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/8534762/country_sheet_slovakia_2015.pdf/828c43c5-85d7-483d-b653-1d22a4cf2b47 (Letöltve 2016.03.30.)
Ministry of labour, social affairs and family of the slovak republic 2014 national social report of the slovak republic 2014. http://www.ec.europa.eu/social/blobservlet?docid=11948&langid=en (Letöltve 2017.05.22.)
Mura, L. & Rózsa, Z. (2013). The Impact of Networking on the Innovation Performance of SMS In MSED The 7th International Days of Statistics and Economics 2013, Praha: VŠE, 1036–1042.
Németh, Á. (2011). *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja*. Prezentáció, Budapest.
NHS England Department of Health (2013). *Future in Mind – Promoting, Protecting and Improving our Children and Young People's Mental Health and Wellbeing*, NHS England: Publication Gateway.
Olsovska, A., Mura, L. & Svec, M. (2016). Personnel Management in Slovakia: Current Latent Issues. *Polish Journal of Management Studies 13* (2), 110–120.
Stoddard, S. & Pierce, J. (2016). The Role of Social Context and Future Orientation in Adolescent Alcohol and Marijuana Use and Intentions: Expanding the Reasoned Action Model *Journal of Adolescent Health* 58 (2) Supplement, S14 doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2016.10.043
Strategy of The Slovak Republic for Youth for the Years 2014 – 2020. http://www.youthpolicy.org/national/slovakia_2014_youth_strategy.pdf (Letöltve 2016.02.12.)
Törőcsik, M. (2013). Tudománykommunikáció a Z generációnak, TÁMOP-4.2.3-12/1/konv-2012-0016 Kutatási Jelentés. Pécs: [s. l.].
Youth Report (2014). In Iuventa – Slovak Youth Institute for the Purpose of Conference on Youth Held 18 to 19 March 2014 Bratislava: [s. l.].
http://www.oecd.org/slovakia (Letöltve 2017.04.11.)
http://www.oecd.org/hungary (Letöltve 2017.04.11.)

GULYÁS TIBOR – VÁMOSI PÉTER

Hallgatók beszélgetései a felsőoktatásról
A HÖOK Jövőkép Programja

A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (továbbiakban: HÖOK) átfogó szakpolitikai javaslatcsomagot készített 2017-ben Jövőkép Program (továbbiakban: Program[1]) címmel. A Programot hivatalosan 2017. július 5-én adta át a szervezet az Oktatásért Felelős Államtitkárságnak, melynek eredményeképpen tárgyalások indultak, és az egyeztetéseket egy Jelentés[2] zárta, amit az Emberi Erőforrások Minisztériumával (továbbiakban: Emmi) kötött megállapodás legitimált.

Jelen írás arra hivatott, hogy bemutassa a Program és Jelentés keletkezésének hátterét, célját, módját, tartalmát, főbb üzeneteit, valamint egy rövid értékelést adjon az Olvasó számára az időközben történtekről is – hozzájárulva a folyóirat hasábjain zajló beszélgetéshez.

A HÖOK 2017. április 28-án hirdette meg és indította el a Program előkészítését egy fórumsorozattal, azzal a kifejezett céllal, hogy a hallgatók szemüvegén keresztül tárja fel a döntéshozók előtt a magyar felsőoktatás problémáit, egyidejűleg azokra válaszokat és megoldási javaslatokat adjon, valamint megfogalmazza a hallgatók jövőképét hazánk felsőoktatásának kiemelt területein, melyek a felsőoktatás fiataljainak mindennapjait meghatározzák. A fórumsorozat 2017. május 9-én indult a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, és június 15-én Baján, az Eötvös József Főiskolán ért véget. A több mint egy hónapon keresztül tartó fórumsorozat során a vizsgaidőszak ellenére is nagy érdeklődés volt tapasztalható a 21 magyarországi, 3 külföldi és 2 külhoni állomáson.[3] A beszélgetéseken a felsőoktatás minden területéhez kapcsolódóan elhangoztak észrevételek, pontosan 163 beérkezett problémát, felvetést rögzítettünk. A problémákat feldolgozó összegzés a gyakran és általános egyetértés mellett elhangzott felvetéseket rögzítette. A felvetések a hallgatók életét közvetlenül és közvetetten is érintő, sokszínű problémák és javaslatok voltak. A kihívásokra adható válaszok, megoldások egy része gyorsan kezelhető, de sok felvetés hosszabb távon érhető csak el. A HÖOK elkötelezett a hosszú távon eredményt kiváltó intézkedések kezdeményezésében és támogatásban, hogy ezzel is segítséget nyújtson a jövő generációi jobb élethelyzetének kialakításában.

A Program egyes fejezetei a fórumsorozaton elhangzott felvetések alapján fogalmazódtak meg. A fejezeteket úgy dolgoztuk fel, hogy egy általános bevezetést, „helyzetképeket" állítottunk össze, majd általános visszajelzést adtunk az állomásokon megfogalmazott problémákról egy „állomásképpel". Az egyes témákat övező hallgatói hangulatot a „fórumkép"-ekben közölt szemelvények segítenek érzékletessé tenni, a „megoldási javaslataink" a kiutat, míg a „jövőképek" azt a víziót mutatják, melyet a beszélgetések tanúsága szerint szeretnének a hallgatók látni az adott területeken.

A Programról szóló tárgyalások 2017 júliusában indultak el. Az egyeztetésekbe bekapcsolódtak az ágazaton átívelő érintettségek miatt a Család- és Ifjúságügyért Felelős Államtitkárság, az Egészségügyi Államtitkárság, a Sportért Felelős Államtitkárság, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkársága, valamint a Kiemelt Kormányzati Beruházások Központjának képviselői is. A tárgyalások eredményeképpen létrejött Jelentés foglalja össze az egyeztetések eredményeképpen kidolgozásra került

akciókat és intézkedéseket, amelyek választ adhatnak a felsőoktatási hallgatók által feltárt problémákra.

Az egyes témakörök bevezetéseként e munkában is feltüntetjük a felsőoktatási hallgatók jövőképét röviden összefoglalni hivatott idézeteket, amelyek a Programban, majd a Jelentésben is szerepelnek. Az alábbi összefoglaló a Jelentés mentén elsősorban annak kiemelt témái követi, törekedve minden fontos terület feldolgozására.

Ösztöndíjak

„Az ösztöndíjrendszer a felsőoktatás hozzáférhetőségét érdemben segíti, a hallgatók élethelyzetét támogatja, a teljesítményeket elismeri, ösztönző és átlátható."

Az ösztöndíjak területén jelentős eredmény, hogy a tárgyalásokat követően a szociális ösztöndíjak tekintetében egy forrásbővítés történt, hiszen a most kezdődő tanévben 40 százalékkal emelkednek az erre eső források. Ugyanakkor fontos felidéznünk, hogy ezt megelőzően utoljára érdemi változás 2007-ben, a második Gyurcsány-kormány idején került sor, amikor történt ugyan forrásbevonás, de ennek hatása jelentősen eltörpült a részesülők arányának drasztikusan csökkentése mellett. Talán már-már túlzóan természetesnek tűnhet, hogy a felsőoktatási hallgatók ezt emelték ki és hangsúlyozták a legtöbbször és a legtöbb helyen, de érdemes látni ennek mögöttes összefüggéseit; az év elején nyilvánosságra kerülő EUROSTUDENT VI. felmérése is alátámasztja a terület megkerülhetetlen fontosságát. Elég csak az utóbbi felmérésből azt az eredményt látnunk, hogy jelenleg a hallgatók 37,7 százaléka[4] vallja azt, hogy a munkavégzés nélkül nem tudna a felsőoktatásban tanulni. A munkavégzés ezen formája egyértelműen a tanulásra fordított időt és az óralátogatást – így a minőségi (felső)oktatást – veszélyezteti. Tehát nagy eredmény, fontos beavatkozás, hogy megtörtént a szociális ösztöndíjak[5] emelése, de a felmérések és a tapasztalatok is azt mutatják, hogy a Programról szóló Jelentés további feladataival: (tanulmányi) ösztöndíjak rendszerének felülvizsgálatával, átalakításával, a további forrásbővítéssel foglalkozni kell a jövőben.

Bódis József írásában a fenti példához hasonlóan hívja fel a figyelmet az ösztöndíjrendszer területén a beavatkozás szükségességére, és tesz javaslatot egy minden hallgató[6] számára elérhető ösztöndíjrendszer kialakítására.[7] Mihályi Péter írásának sorai[8] is felhívják a figyelmet az óralátogatással kapcsolatos problémákra. A fórumsorozat során a résztvevő hallgatók felvállaltan adtak visszajelzést arról, hogy nem tudnak órára járni a munkavégzés miatt. Sokan éppen azért látogattak el, hogy ezt nyomatékosítsák a HÖOK által a döntéshozók irányába.

Központi ponthatár a 41 szakon

„A felsőoktatással kapcsolatos döntések szem előtt tartják a hozzáférhetőséget és a vidéki intézmények értelmiségképzéseinek jelentőségét."

A felsőoktatás hozzáférhetőségével a Program, majd a Jelentés nem csak a szociális ösztöndíjak kérdésén keresztül, hanem a bemeneti korlátozások kapcsán is foglalkozott. Főként a gazdasági, társadalomtudományi és jogi képzési területeken okozott komoly változást ugyanis az állami ösztöndíjas (térítésmentes) képzésre külön megállapított központi ponthatárok[9] 2013 óta élő rendszere.[10]

Az Emmi felsőoktatási stratégiájának aktualizált változata is úgy fogalmaz, hogy „[a] magyar felsőoktatás merítési bázisa így jórészt a középosztályra és a felső társadalmi rétegekre korlátozódik, emiatt tovább szükséges erősíteni a felsőoktatási intézményrendszer társadalmi mobilitásban betöltött funkcióját."[11] A közölt adatok[12] szerint a legrosszabb családi hátterű fiatalok továbbtanulási esélye kevesebb mint egyhatoda a

legjobb helyzetű egyharmadéhoz képest. A HÖOK felmérései is alátámasztják[13], hogy az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekei rosszabb eséllyel kerülnek a felsőoktatásba, a központi ponthatárok által jelentett bemeneti korlátozással érintett szakok esetén pedig ez a jelenség fokozottan jelentkezhet, amit a Program során elhangzott hallgatói megszólalások is megerősítettek. A hivatkozott felmérés – többek között – bemutatja, hogy a felsőoktatásban mindössze 2 százalék azon fiatalok aránya, akiknek édesapja legfeljebb 8 osztályt végzett.

A HÖOK célja a kezdetektől fogva a központi ponthatárok létének felülvizsgálata volt. Ez irányba jelentett jelentős előrelépését, hogy 2018-ban a Program felvetése eredményeképpen számos szakon csökkentette a miniszter a határozatban rögzített ponthatárokat (1. sz. táblázat), amelynek köszönhetően jelentősen nőtt a térítésmentes képzésre felvett hallgatók száma. Különösen a vidéki intézmények esetén számottevő a változás, amelynek eredményeképpen a vidéki egyetemekre felvettek aránya az összes, térítésmentes képzésre felvett jelentkezőn belül 2018-ra megduplázódott. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy abszolút értékben még így is alacsony a vidékre felvettek létszáma (2. sz. táblázat).

1. sz. táblázat
Központi ponthatárok és felvettek létszáma állami ösztöndíjas képzésben, a központi ponthatár változásával érintett szakokon, 2016–2018
Forrás: Oktatási Hivatal (felvi.hu)

	Ponthatár			Felvettek (áll. ösztöndíj)		
szak neve	2018	2017	2016	2018	2017	2016
alkalmazott közgazdaságtan	428	458	458	107	45	40
emberi erőforrások	428	443	443	156	88	101
gazdálkodási és menedzsment	428	440	448	695	509	398
gazdaság- és pénzügy-matematikai elemzés	440	465	465	68	56	30
kereskedelem és marketing	428	449	449	252	126	127
nemzetközi gazdálkodás	440	460	460	339	220	218
pénzügy és számvitel	425	450	450	457	196	201
turizmus-vendéglátás	400	420	428	618	417	343
Összesen				2692	1657	1458

2. sz. táblázat
A központi ponthatár változásával érintett szakokon állami ösztöndíjas képzésre felvett hallgatók száma a BCE, a BGF és a BME (2018-ban ELTE is) adatai nélkül, 2016–2018
Forrás: Oktatási Hivatal (felvi.hu)

	2018		2017		2016	
szak neve	létszám	arány	létszám	arány	létszám	arány
alkalmazott közgazdaságtan	23	21,5%	15	33,3%	18	45,0%
emberi erőforrások	42	26,9%	21	23,9%	19	18,8%
gazdálkodási és menedzsment	237	34,1%	127	25,0%	62	15,6%
gazdaság- és pénzügy-matematikai elemzés	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
kereskedelem és marketing	84	33,3%	16	12,7%	18	14,2%
nemzetközi gazdálkodás	60	17,7%	4	1,8%	8	3,7%
pénzügy és számvitel	170	37,2%	38	19,4%	28	13,9%
turizmus-vendéglátás	176	28,5%	86	20,6%	65	19,0%
Összesen	792	29,4%	307	18,5%	218	15,0%

A 2017. évi adatokra vetítve a 60 százalékos mértékű változás is jelentős, ugyanakkor még változatlan központi ponthatárok mellett is várható a pozitív hatás további növekedése, hiszen e változásról a 2018-ban a jelentkezők csak az év elején értesülhettek, míg a továbbtanulásra való felkészülési döntéseiket már gyakran 2 évvel korábban, a 11. évfolyam elején meghozzák a középfokú oktatásban részt vevő diákok.

Nyelvi kompetenciákkal kapcsolatos felvetések
„A köznevelésben részt vevő diákok nyelvoktatásának feltételei biztosítottak: ez a minőségi felsőoktatás záloga.”
„A felsőoktatási intézmények képesek biztosítani a nyelvi fejlődés lehetőségét a szaknyelv elsajátítása esetén éppúgy, mint az általános idegen nyelvi ismeretek felzárkóztatásában.”

A Kormány döntése[14] szerint a 2020. évi felvételi eljárástól kezdődően a felvételizők számára kötelező lesz legalább egy, B2 szintű, komplex nyelvvizsga megléte. A hallgatói képviselet számára ez – már a felvetéstől kezdődően ez volt a hallgatói álláspont – csak akkor fogadható el, ha a köznevelés a nyelvoktatás feltételeit biztosítani tudja. A HÖOK jelenleg várja, hogy megismerhesse a Kormány által elrendelt[15]

a köznevelés idegennyelv-oktatási feltételeire vonatkozó felmérés eredményeit, valamint a jelenlegi jelentkezők, felvettek vonatkozó adatainak (mind általánosságban, mint a hátrányos helyzetű csoportok tagjaira kiterjedő) elemzését, amely alapján megbecsülhető a várható hatás.[16]

Ugyanakkor a nyelvi kompetenciák fejlesztésére a bemeneti nyelvvizsga-követelmény élesedését követően is az intézmények fontos feladata marad.[17] A fórumsorozat során visszatérő jelzés volt, hogy sem a kimeneti követelményként előírt nyelvvizsgafelkészítésben, sem a tanult szakterület műveléséhez szükséges szaknyelv elsajátításában nem elegendőek a jelenlegi kapacitások. A Kormány központi forrásból (Nemzeti Foglalkoztatási Alap) több alkalommal is segítette a nyelvtanulást (közismert nevén: diplomamentő program), de ez intézményi kereteken kívül, és csak azok számára volt elérhető, akik nyelvvizsga hiányában nem kaphatták meg diplomájukat. E támogatás érdemeit elismerve sokkal célravezetőbb volna, ha minden intézményben megteremtésre kerülnének annak feltételei, hogy a képzési programja részeként kerüljön sor az idegen nyelv, valamint az idegen szaknyelv oktatására.

Tudományos életpálya

„A tudományos életpálya útja tervezhető, kiszámítható, megbecsült és vonzó; ez társadalmi érdek."

A fórumsorozat során nagyon hangsúlyosan jelent meg a hallgatói visszajelzések között a tudományos életpálya[18] kapcsán az általános csalódottság. Azok a fiatalok, akik a tudományos pályát választanák, úgy ítélik meg, hogy nem látható az életút, a fejlődéshez szükséges feltételrendszer, nem tartanak lépést az oktatói-kutatói fizetések a piaci szereplők ajánlataival. További problémákat is érzékeltet az a visszajelzésekben előkerülő jelenség, miszerint az órák az esti időszakra tolódnak át azért, hogy az oktatók más bevételszerzési tevékenységükkel foglalkozhassanak napközben.

Különösen érdekesek a fenti felvetések, ha arra gondolunk, hogy a fórumsorozatot megelőzően már elindult az oktatói bérrendezés, a fiatalok számára már elérhető volt az Új Nemzeti Kiválóság Program (továbbiakban: ÚNKP)[19], forrásbővítés történt a nemzeti felsőoktatási ösztöndíj (korábban: köztársasági ösztöndíj) terén, megemelt doktoranduszi ösztöndíjjal elindult a megújult doktori képzés, vagy lépések történtek a kontaktóraszám csökkentése érdekében. A teljesség igénye nélkül tett előbbi felsorolás célja, az arra történő utalás, hogy a beavatkozást igénylő rendszerszintű válaszok pedig érkeztek.

Éppen ezért, számos, a Programban tett észrevételünk közül e téren azt tartjuk a legfontosabbnak, hogy kerüljenek feldolgozásra a tudományos életpálya (oktatói-kutatói) lehetséges útjai, az egyes életutak feldolgozása, azok átgondolása, és ezek mentén kerüljön kialakításra egy stratégia. Ha az egyes szakterületeken ismerjük az utakat, a feltételrendszert, az erőforrásokat, a leterheltséget stb., akkor lényegesebben jobb feltételrendszert lehet kialakítani.[20] A 21. század oktatása új felfogást, új megközelítéseket követel, amire meglátásunk szerint akkor születhetnek a legjobb válaszok, ha felmérjük és megismerjük a jelenlegi utakat, ami alapján kialakításra kerül egy új feltételrendszer.

Külföldi hallgatók és mobilitás

„Hazánkban olyan, minden szempontból felkészült intézményrendszer fogadja a külföldi hallgatókat, mely elősegíti, támogatja és biztosítja a magyar felsőoktatás nemzetköziesítését. A hazánkban tanulók hallgatói mobilitása olyan nemzeti érdek, melyet az intézményrendszer jól szervezetten támogat."

A felsőoktatási stratégiával[21] összhangban egyre több intézmény fordít kiemelt figyelmet a külföldi hallgatók minél nagyobb számú részvételére. A stratégia által is kitűzött célok, így az idegen nyelvű képzések számának és a hallgatók létszámának növelése azonban csak akkor érhető el és tartható fent, ha az idegen nyelvű tanórák elindításán túl nagy hangsúlyt kapnak a minőségi követelmények, valamint az idegen nyelvű oktatást támogató feltételek: a beérkező hallgatók integrációs programjai, a hazánkkal való kapcsolatuk elmélyítése.

Az utóbbi két területen az intézményeket nagy mértékben támogatja a Program alapján a 2018/19-es tanévben elindított HÖOK Stipendium Hungaricum Mentorhálózat (továbbiakban: SH Mentorhálózat). Az SH Mentorhálózat az egyes intézményekben tanuló mentorokra – országosan jelenleg 297 főre – támaszkodva segíti a beérkező hallgatók eligazodását a magyarországi felsőoktatási rendszerben, valamint ismerteti meg velük hazánk kultúráját, amit a mentorálás mellett képzések és tanórán kívüli programok is szolgálnak. Az SH Mentorhálózat népszerűségét nagyon jól mutatja, hogy az indulásakor a jelentkezés megnyitását követő 36 órán belül 1211 fő jelentkezett.

A magyar hallgatók mobilitása az elmúlt időszak intézkedéseinek köszönhetően folyamatosan javult. Ennek egyik legjelentősebb gátját azonban a külföldi részképzés során megszerzett kreditek elismerésének nehézségei, valamint a részképzéssel járó terhek jelentik (számos intézményben szinte elkerülhetetlen, hogy a végzés éve későbbre csússzon). Ezzel összhangban a Jelentés rögzítette, hogy megoldást kell találni a külföldi tanulmányokhoz kapcsolódó adminisztratív terhek csökkentésére, a kreditelismerés rendezésére. Ennek érdekében valamennyi intézmény számára nyitott részvétellel 2018 tavaszán megalakult a Magyar Rektori Konferencia kreditelismerési munkacsoportja, amely célul tűzte ki ajánlások megfogalmazását az intézmények és az ágazatirányítás részére.[22]

Külhoni hallgatók

„A határon túli magyar területeken az oktatási rendszer képes megfelelő feltételeket, szolgáltatásokat és képzést teremteni a magyar hallgatók számára, hogy azok semmilyen hátrányba ne kerüljenek a többségi nemzethez tartozókkal szemben."

Egy, a külhoni felsőoktatás számára létrehozott tagsági státusszal már szavazati joggal rendelkezhetnek azok a határon túli hallgatói képviseletek a HÖOK-ban, amelyek egy adott intézményben a magyarországi modellhez hasonlóan látják el a hallgatók érdekképviseletét.[23] Az intézményesült szervezeti kapcsolatra támaszkodva a Program már rögzíti a külhoni hallgatói ügyeket, felvetéseket is. A válaszadók sok esetben az anyaországihoz hasonló véleményeket adtak (ösztöndíjak, oktatói felelősség, infrastruktúra, kollégiumok), viszont érthetően egyedi problémákat is jeleztek. Ezek közül kiemelkedik a nyelvhasználat ügye. Előrelépést látnak szükségesnek a többségi (szak)nyelv elsajátításához szükséges feltételek (óraszám, tananyagok) terén, párhuzamosan pedig az anyanyelv használatához fűződő jogaik (pl. felvételi vizsga, tanulmányi adminisztráció stb.) sem minden esetben biztosítottak. Ez utóbbi téren kiemelkedő eredmény volt tiszteletbeli tagszervezetünk a Vajdasági Magyar Diákszövetség elhúzódó jogi perének győzelme, melynek eredményeképpen magyar nyelven is biztosítani kell a felvételizést az újvidéki egyetem jogi karára jelentkezőknek.

A Jelentésben véglegesített ügyek, felvetések megoldásában egyelőre biztató számunkra az, hogy 2018. június 20-ától külön Kárpát-medence magyar oktatásának fejlesztéséért felelős helyettes államtitkár vesz részt az oktatásirányítási feladatok ellátásában.

Kollégiumok, lakhatás

„A kollégiumok modern, korszerű létesítmények, melyek elérhető áron jelentenek biztos lakhatást, ezáltal támogatják a felsőoktatás hozzáférhetőségét, kielégítik az igényeket, támogatják a tanulást, alkalmasak a közösségi élet szervezésére, a tehetséggondozás terén végzett feladatok ellátását segítik, és betöltik a felsőoktatási lét tekintetében megfogalmazható legfontosabb funkciókat. A rendszer fenntartható, a jogszabályok szerint működik, az üzemeltetés szemlélete – minden létesítmény esetében – hallgatóközpontú."

A lakhatás az ingatlanpiacon tapasztalható – a legtöbb egyetemi várost érintő áremelkedési – tendenciák miatt is a felsőoktatási hozzáférés egyik megkerülhetetlen kérdésévé vált. Jelenleg egyszerre jelent problémát a férőhelyhiány, a kollégiumok állapota és azok üzemeltetése is. A HÖOK 2016-os kutatása is rávilágított az általános férőhelyhiányra, mely Budapesten a legsúlyosabb, ahol átlagosan 32 százalékos a túljelentkezés mértéke, ami nem tartalmazza a korábbi tapasztalatok, a vélt sikertelenség miatt már nem is jelentkezőket[24], a térségben a hallgatók számának ugrásszerű növekedését és kifejezetten a felsőoktatás nemzetköziesítéséből eredő további férőhelyszükségletet. Egyes piaci elemzések arra hívták fel a figyelmet, hogy több 10 ezerre tehető a budapesti kollégiumi férőhelyszükséglet. Nagyon sok kollégiumunk állapota, azok építési éve és a rendelkezésre álló források szűkössége, nevezetesen az alacsony normatíva miatt jelentős mértékben leromlott. 2016-os adatok szerint a mintegy 44 000 állami fenntartásban lévő kollégiumi férőhely 85 százaléka a jogszabályi minimumfeltételeknek[25] sem felel meg. A HÖOK és a FEKOSZ által 2017-ben az intézmények körében végzett felmérés szerint az üzemeltetés a jelenlegi normatívából nem biztosítható további források bevonása nélkül. A szervezetek által létrehozott munkacsoport 40 százalékos emelésre, valamint a finanszírozás alternatív megoldásaira is tett javaslatot.[26]

A fentiekben leírtak is alátámasztják az Országos Felsőoktatási Kollégiumfejlesztési Stratégia (továbbiakban: OKS) kezdeményezésének, létrejöttének és elfogadásának[27] jelentőségét. A Program tárgyalásakor, részben a felülvizsgálat szükségességének hangsúlyozása miatt, elindult egy másik nagyon fontos kezdeményezés Budapest Diákváros[28] (továbbiakban: Diákváros) néven, ami kollégiumi, sport, rekreációs, egyéb kapcsolódó infrastrukturális, valamint kiegészítő funkciókat is foglal magában. A Diákváros előkészítése a volt Nagyvásártelep épületét is magába foglaló közel 45 hektáros területen zajlik, és az első ütemében mintegy 8000 új férőhelyet biztosít a diákok számára.

Jelenleg – a hallgatói önkormányzatok visszajelzései alapján – úgy látjuk, hogy az OKS előrehaladása, készültsége 15-20 százalékra tehető. A Jelentés nyomán kértük, hogy az OKS előrehaladását és felülvizsgálatát az Emmi is végezze el, hogy arról pontos információkat lássunk, és a szükséges beavatkozások egyértelművé válhassanak. A Diákváros biztatóan halad (személyes közlés) az előkészítésre biztosított forrás ütemezéséből is úgy tűnik, hogy ez legkorábban 2022-ben járulhat hozzá a diákok lakhatási helyzetének javításához. A szabályozásra (értsd: a minimumfeltételek szabályozása) és finanszírozásra vonatkozó HÖOK és FEKOSZ által kidolgozott javaslatokat megküldtük és jelenleg várjuk, hogy megkezdjük a részletekbe menő tárgyalásokat.[29]

A lakhatási helyzet rendezése terén tehát még fontos tennivalók vannak hátra annak érdekében, hogy a terület egészében, megnyugtatóan rendeződhessen, és jól funkcionáljon ez a felsőoktatási hozzáférhetőséget támogató juttatás.

Oktatói felelősség, oktatói munka

„Az oktatók munkájukat maradéktalanul ellátják, a tudományos életpályára koncentrálnak, feladataik elvégzésében pontosak, a környezeti visszajelzésekre nyitottak és befogadók, a folyamatos fejlődésben elkötelezettek – a mindennapokban motiváltak."

Az oktatói felelősséggel is hangsúlyosan foglalkozik a Program, hiszen számtalan visszajelzés érkezett ezzel kapcsolatosan. A program helyzetképe azt állapította meg, hogy az oktatói munka véleményezése terén a jogszabályi kötelezettség formális teljesítésén túl jelenleg nincs egy általánosan elfogadott alapelveken nyugvó, akár az egyes intézmények összehasonlítására is alkalmas véleményezési rendszer, ráadásul a legtöbb intézményben még a saját belső nyilvánosság számára is elérhetetlenek az egyes oktatók, tantárgyak eredményei. Ennek következménye, hogy a hallgatók jelentős része nem látja értelmét a kérdőívek kitöltésének, hiszen nem ismerhetik meg azok eredményeit, és nem látják, hogy véleményüknek bármilyen következménye volna.

Előrelépést a Kjt. új felsőoktatási végrehajtási rendelete jelenthetett volna, amely szerint a jövőben az oktatók közalkalmazotti minősítésében is szerepet játszik a hallgatói véleményezés eredménye[30], ez azonban (részben mert implementációja több helyen elmaradt) egyelőre nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Álláspontunk szerint előrelépést ezért az Emmi, az MRK és a HÖOK strukturált együttműködése jelenthet, amely teret biztosíthatna a hallgatói véleményezés és egyéb minőségbiztosítási elemek jó gyakorlatainak összegyűjtésére és disszeminációjára, valamint az esetlegesen szükséges központi beavatkozások megalapozására.

Képzések tartalma

„A képzési és kimeneti követelmények és a tantervek folyamatos, az érintett szereplők bevonásával történő felülvizsgálata és átgondoltan bevezetett fejlesztései biztosítják, hogy a képzések naprakész tudást adjanak. A tantervekben a kreditszámok igazodnak a befektetni szükséges munkamennyiséghez, a kötelező tantervi elemek kapcsán a hallgatót nem terheli többletfizetési kötelezettség."

Az intézményi tantervek kereteit meghatározó miniszteri rendeletben rögzített képzési és kimeneti követelmények felülvizsgálata a 2015/16-os tanév egyik fontos intézkedése volt, melynek során számtalan javaslatot fogalmazott meg a HÖOK is tagönkormányzatai segítségével. A munka során folyamatos egyeztetésekre került sor a Magyar Rektori Konferencia bizottságaival és az oktatási kormányzat vezetőivel. Az új képzési és kimeneti követelmények végül 2016 augusztusában jelentek meg[31], az intézményeknek 2017 szeptemberéig kellett átdolgozniuk tanterveiket az új keretszabályok figyelembevételével. A felülvizsgálat során előremutató változtatás, hogy a szakdolgozatok esetén minden esetben, míg a szakmai gyakorlatok esetén szinte teljes körűen biztosításra került, hogy kreditek kerüljenek hozzárendelésre a hallgatói teljesítésekhez is, a kreditrendszer alapelveivel és az Nftv. előírásaival összhangban.

Nyilvánvaló, hogy a képzések tartalmi felülvizsgálata nem lehet egyszeri alkalom. Ezért fontos eredménynek tartjuk, hogy a Program tárgyalása eredményeképpen az Emmi vállalta a képzési és kimeneti követelmények ütemezett, folyamatos felülvizsgálatának biztosítását. Ebben további előrelépést jelenthet, ha erre a jövőben ciklikusan, képzési területenként kerülhetne sor, ami segítené a munka tervezését és megalapozott kivitelezését.[32]

E területen további tennivalónak látszik a külső és belső minőségbiztosítás megerősítése. Már az Nftv. 2015. évi végrehajtási rendelete is magában foglalta[33], hogy a MAB akkreditációs szakvéleményének (a KKK-knak a tartalmi szabályozásról a kimeneti tanulási eredmények irányába történő hangsúlyeltolódásával összhangban) tartalmaznia kell azt, hogy az intézményi tanterv hogyan biztosítja, illetve segíti elő

a kimeneti kompetenciák hallgató általi elsajátítását, és e tekintetben új MAB-bírálati szempontrendszer kidolgozására van szükség. Ennek teljes megvalósítása még várat magára, ugyanakkor a tanulási eredményalapú szemlélet átültetéséhez mindez elengedhetetlennek látszik akkor is, ha esetlegesen ehhez többletforrás biztosítása is szükséges volna a MAB részére.

3. sz. táblázat
Az ütemezett felülvizsgálat egy lehetséges lebonyolítása
Forrás: saját gyűjtés és javaslat

	FOSZK-szakok száma	önálló végzettséget adó alapképzési szakok/szakirányok száma	mesterszakok száma	összesen	I. ciklus	II. ciklus
agrár	3	12	20	35	2020	2030
bölcsész	-	50	78	128	2023–24	2032–33
társtud.	-	7	16	23	2021	2031
informatika	3	3	4	10	2018	2028
jogi	1	2	6	9	2020	2031
gazdasági	4	8	15	27	2022	2032
műszaki	1	23	37	61	2017	2027
orvosi	1	10	13	24	2019	2029
pedagógiai		14	1	15	2016	2026
sport		3	4	7	2020	2030
természettudomány		7	18	25	2018	2028
művész	4	71	40	115	2025	2035
művészetközvetítő		6	0	6	2025	2035

Bazsa György írásában kitér a hallgatói önkormányzatok szerepvállalására ezen a téren. Egyetértünk abban, hogy nagy szerepet kell vállalnia a hallgatói képviseletnek, hiszen ahogy ő is írja: „ez is érdekvédelem – a megszerzendő diploma a hallgató elemi érdeke.”[34] Éppen ezért az MRK által koordinált szakterületi munkában a HÖOK részt vett, ahol az intézményi álláspontokat egy-egy választott delegált képviselte, majd a több

körös egyeztetést követően is nyitva maradó pontokat a két szervezet (MRK, HÖOK) külön testületi ülésen egyeztette[35]. Ezt követően aktívan részt vett a szervezet az Emmi által utolsó körben szervezett érdekegyeztetésekben is, hiszen fontosnak tartottuk a hallgatóság álláspontjának hangsúlyos megjelenítését.[36]

Török Imre írásában a Bologna-folyamat hazai implementációs[37] problémái kapcsán értekezik az alapszakok túlzsúfoltságával. Úgy véljük, hogy ennek alapos rendbetételére is az biztosíthat lehetőséget, ha a KKK-k felülvizsgálata folyamatos és minden terület kellő időt, megalapozást kap a problémák kijavítására.

A Programban külön fejezetben foglalkoztunk a tanárképzés helyzetével, hiszen a fórumsorozat során a tanárképzést folytató intézményekben is kiemelt szerepet kaptak az ezen szakra járó hallgatók problémái. Jövőképként megfogalmaztuk, hogy a tanári pályát újra vonzóvá kell tenni, mégpedig úgy, hogy a képzésben résztvevők megkapják azt a tudást és elsajátítják azon készségeket, amelyek segítik őket pályájuk során, és így a tanítás iránt elkötelezett pedagógussá válhatnak. A kitűzött cél érdekében felül kell vizsgálni a pályaalkalmassági vizsgálat rendszerét, megoldást kell találni az osztatlan képzésben részt vevők mobilitásának megkönnyítésére, és el kell érni a módszertani elemek mennyiségének növelését a tantervekben. A tanárképzés területe a HÖOK szerint túlmutat a felsőoktatás rendszerén, hiszen a jövő nemzedékét oktató pedagógusok magas színvonalú oktatása nemzetpolitikai kérdés, a magyar társadalom elemi érdeke.

Intézményi szolgáltatások és a bürokrácia

A Programban több fejezet is foglalkozott a felsőoktatási intézmények által nyújtott különböző szolgáltatásokkal, az ehhez szorosan kapcsolódó infrastrukturális helyzettel és a bürokrácia kérdésével. Elmondható, hogy a felsőoktatási intézmények infrastruktúrája még az Európai Unió és Magyarország Kormánya által biztosított források ellenére is vegyes képet mutat. Az infrastruktúra – meglátásunk szerint – a magyar felsőoktatás nemzetközi összehasonlításban az egyik legnagyobb lemaradásban a hallgatók számára az intézmények által nyújtott szolgáltatások tekintetében van. Ezt az összehasonlító elemzéseink és külügyi tevékenységünk során szerzett tapasztalataink is alátámasztják.[38]

A hallgatók általánosságban túlzottan bürokratikusnak tartják a felsőoktatást: az adminisztrációs ügyintézést egyfajta szolgáltatásként élik meg, legyen szó a diákigazolvánnyal kapcsolatos ügyintézésről vagy a tanulmányi ügyek bármilyen intézéséről. Éppen ezért célszerű, hogy a felsőoktatási intézmények megrendelőként tekintsenek hallgatóikra, akik el is várják, hogy a magas színvonalú oktatás feltételei mellett biztosítva legyen számukra a minőségi, fejlett környezet, az oktatást támogató eszközök. Az intézményeknek olyan szolgáltatásokat kell nyújtaniuk polgáraik számára, amelyek nem jóléti kiadási teherként, hanem az intézményi szemlélet természetes részeként vannak jelen, segítve a hallgatók mindennapi szükségleteinek kielégítését vagy ügyintézését.

A Jelentésben több olyan intézkedésre is javaslatot tettünk, amelyek jelentős mértékben segíthetnek. Többek közt a már létező Digitális Jólét Programmal összhangban, el lehet indítani a tananyagok, oktatási folyamatok modernizációját, a digitális eszközök minél mélyebb beépítését. Országos szinten tűnik szükségesnek egy felsőoktatási sportfejlesztési és ehhez kapcsolódóan egy egészségmegőrzési és -fejlesztési stratégia kidolgozása, ezzel szoros összefüggésben pedig a sportinfrastruktúra naprakész nyilvántartása és a felsőoktatáson kívül megvalósított sportberuházások összehangolása a felsőoktatási szükségletekkel. Egy minimum szolgáltatási portfóliót kellene kialakítani hallgatói igény- és állapotfelmérés alapján, és meg kell valósítani az életminőséget és az oktatáshoz való hozzáférést leginkább befolyásoló szolgáltatások[39] általános biztosítását.

Záró gondolatok

A Programból és a Jelentésből kiemelt részletek, bízunk benne felkeltették az érdeklődést a teljes anyag iránt is.

A fentiekben közvetlenül nem elemeztük rendszerszinten az (állami) felsőoktatás strukturális és finanszírozási okokra visszavezethető problémáit, ugyanakkor az ismertetett felvetésekből, jelenségekből, témaismertetésekből is egyértelmű, hogy a problémák egyedi kezelésén túl – hosszú távon – csak egy átfogó beavatkozás lehet eredményes. Nyitottak vagyunk a megoldások keresésére és a próbálkozásokra – mint ahogy eddig – is annak érdekében, hogy megfelelő válaszokat találjunk hazánk felsőoktatásának megerősítésére, megújítására.

A mára kiterjedten működő felsőoktatási információs rendszer közvetve, a kancellári rendszer pedig közvetlenül is képes biztosítani azokat az információkat, amelyek a megalapozott adatokon, tényeken alapuló döntéshozatalt elő tudják készíteni. Ez nem csak a kemény adatokra igaz, de ugyanígy ismertek pl. a meglévő és az átalakuláskor esetlegesen felmerülő konfliktusok is. A fenti információk mellett tudományos kutatások alapján is leírható a jelenleg érvényes külső és belső motivációs környezet, és meghatározható az elvárt célállapot. A minden átalakítással óhatatlanul is együtt járó nehézségek ellenére is a felsőoktatás véleményformáló szereplői késznek mutatkoznak a jelentős átalakításra is.

Egy esetleges, ilyen irányú átalakítás során a célok megvalósítása az irányok kijelölése mellett nagyban múlik a részletszabályok tartalmán is. Ezért is fontos, hogy a tervezés és a végrehajtás során megvizsgálásra és mérlegelésre kerüljön az átalakítás egyes elemeinek várható hatása a felsőoktatási rendszer működését meghatározó szereplők viselkedésére, hozzáállására, motivációs változására. Egy biztos: amikor az ezzel kapcsolatos részletes tervek kidolgozásra kerülnek, a HÖOK mindenkori vezetése, ahogy tették elődeink is, az alapján fogja kialakítani véleményét, és megfogalmazni javaslatait, hogy a tervezet a hallgatók szemüvegén keresztül mennyire segíti elő a hazai felsőoktatás jövőjét.

JEGYZETEK

1 Az Oktatásért Felelős Államtitkárságnak átadott Program itt érhető el: https://hook.hu/public/editor/jovokep_osszefoglalo.pdf

2 A Programot feldolgozó teljes Jelentés itt érhető el: https://hook.hu/public/editor/jovokep_jelentes.pdf

3 Többségében az állami intézmények fogadták és karolták fel a fórumsorozatot hazánkban, külhonban: Vajdaságban és Erdélyben jártunk, a többi intézményben online felmérést végeztünk, ezen túl külföldön 3 városban jártunk, ahol nagyon magas a magyar hallgatók száma: Cambridge-ben, Oxfordban és Londonban.

4 A felsőoktatás szociális dimenziója Magyarországon, EUROSTUDENT VI. gyorsjelentés, 2018. 21. o.

5 1157/2018. (III. 27.) Korm. határozat a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájával kötött megállapodás végrehajtásával kapcsolatos egyes feladatokról.

6 A felvetés kapcsán fontos megfogalmazni, hogy a minden hallgatóra kiterjesztett ösztöndíjrendszer lehetőségét meglátásunk szerint a központi ponthatárok léte eredményezi, ezért először annak részletes hatás vizsgálatával érdemes kezdeni az ezzel kapcsolatos gondolkodást. Azt követően érdemes meghatározni, hogy milyen közpolitikai célok mentén, hogyan érdemes átgondolni a juttatások hozzáférhetőségét.

7 „Mindannyian tudjuk, hogy az egyetemi hallgatók jelentős része azért nem jár órára, mert dolgozik. Azért dolgozik, hogy biztosítsa az egyetemi tanuláshoz szükséges körülményeket, a megélhetést, vagy éppen a tandíj fedezetét, ugyanakkor a helyzet paradox, hiszen éppen e miatt nem tud teljes energiájával a tanulmányaira koncentrálni. Ezt a paradoxont kizárólag egy új, országos, több tízmilliárd forint támogatással működő ösztöndíjrendszer tudja feloldani. Olyan ösztöndíjrendszer, amely a képzési és finanszírozási formától függetlenül elérhető minden hallgató számára, és amely alkalmas arra, hogy a tanuláshoz szükséges hátteret biztosítsa, nem beszélve az ösztöndíj motiváló erejéről. A jelenleg 30 Mrd forint éves keretű hallgatói támogatási rendszer

minimum megduplázása indokolható ezen célok mentén, jól teljesítő egyetemi hallgatók tízezreinek biztosítva ezzel az eddigiekhez képest magasabb ösztöndíjat, valamint olyanoknak is, akik eddig nem részesültek, vagy nem részesülhettek belőle." (Bódis József: Lehetséges kitörési pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején. Valóság, LXI. évf. 2. szám, 93. o.)

8 „Miután az egyetemek alapvető finanszírozási formája a fejkvóta, az egyetemek vezetésének nem érdeke, hogy kibuktassa azokat a hallgatókat, akik a szükségesnél lényegesen kevesebb energiát fektetnek be a tanulásba. Hangsúlyozni szeretném, nem az alkalmatlanságról van szó. Nem az az igazi probléma, hogy a hallgatók átlagos intellektuális képességei elégtelenek vagy lényegesen rosszabbak lennének, mint 15–20 évvel ezelőtt. A minőségi(bb) oktatásnak az a fő akadálya, hogy a hallgatók órában és percben mérve nem tanulnak eleget, nem járnak előadásra, sőt sokan szemináriumokra sem. E tekintetben nagyon sokat rontott a helyzeten az, hogy a Felsőoktatási törvény szerint a hallgatókat nem lehet kötelezni az előadások látogatására. Mint azt mindenki, aki közelebbről ismeri a mai egyetemi viszonyokat, pontosan tudja, a hallgatók részben azért töltenek kevesebb időt a tanulással, azért nem járnak órákra, mert a nappali képzés mellett munkát vállalnak – sokszor már alapszakon is. Mint a korábbi három pont esetében is, itt is érvényesül az önmagát erősítő hibás kör logikája: minél több hallgató dolgozik, és nem jár előadásra, annál inkább sikké válik ez a viselkedés, és annál inkább rákényszerülnek a szemináriumvezetők, hogy újra elmondják az előadás anyagát. Ha viszont ez történik, akkor a diák szempontjából nézve kifizetődő volt mellőzni az előadást, hiszen a szemináriumon még alkalom nyílik az alapismeretek meghallgatására." (Mihályi Péter: A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya. Valóság, LXI. évf. 2. szám, 97. o.)

9 Már ez a rendszer is jelentős hallgatói tiltakozások hatására került kialakításra a HÖOK és a kormányzat között kötött megállapodás alapján, kompromisszumként a Nemzetgazdasági Minisztérium által szorgalmazott, központi keretszám-megállapítási tervekhez képest.

10 Nftv. 46. § (4)

11 Emmi: Fokozatváltás a felsőoktatásban középtávú szakpolitikai stratégia 2016. Cselekvési Terv 2016–2020. 9–10. o.

12 Uo.

13 HÖOK: A magyar egyetemisták és főiskolások anyagi, jövedelmi körülményei, 2015.

14 A 335/2014. (XII.18.) Korm. rendeletben, amely a felsőoktatási felvételi eljárásról szóló 423/2012. (XII.29.) Korm. rendelet módosításáról szól.

15 1360/2017. (VI. 12.) Korm. határozat az idegennyelv-tanítás hatékonyságának fejlesztéséről.

16 A HÖOK általánosan fontosnak tartja az adatokon alapuló döntéshozatalt, továbbá a beavatkozásra is lehetőséget adó fokozatos bevezetést.

17 Ezt az Nftv. 11. § (2) bekezdése is az intézmények kötelezettségévé teszi, míg 2015. szeptember 1. óta az Nftv. 49. § (2a) bekezdés szerint biztosítaniuk kell minden hallgató részére az összes előírt kredit tíz százalékáig terjedően nem magyar nyelven oktatott tárgy felvételét is.

18 A fórumsorozat során a tehetséggondozás önállóan is nagy figyelmet kapott a hallgatók részéről. Két területtel foglalkoztunk kiemelten a Program mentén. Az egyik a tudományos diákköri munka, ahol az Országos Tudományos Diákköri Konferenciák kapcsán komoly előrelépések történtek már a Program tárgyalása során a finanszírozás területén. A másik pedig a szakkollégiumok rendszere, ahol a mai napig is tárgyalásokat folytatunk az érintett szereplőkkel (Interkoll, Emmi, OH, OTDT) annak érdekében, hogy a rendszer tartós, régóta fennálló legnagyobb kihívásaira (működés, finanszírozás, minősítési rendszer, intézményi lakhatás) megnyugtató válaszok szülessenek.

19 Az ÚNKP pályázati kerete az induláshoz képest majdnem kétszeresére emelkedett, ami mostanra nagyságrendileg 4 milliárd forint. A program népszerűségét jól mutatja, hogy 2016-os évben a 8700 aktív doktoranduszból 1115-en nyújtottak be pályázatot. Az ÚNKP önálló fejezetként jelenik meg a Programban, illetve a Jelentésben, hiszen nagyon sok hallgatói visszajelzés érkezett ezen a téren, melyek jellemzően a pályázati rendszer fejlesztésére irányultak, az érintettek folyamatos bevonására és a pályázók körének szélesítésére. Már a Program tárgyalási időszakában elindultak fejlesztések a pályázati rendszer tekintetében, ugyanakkor fontosnak tartjuk a Jelentésben szereplő további észrevételek feldolgozását, különösen a rendszer folyamatos felülvizsgálatát az érintettek visszajelzése alapján.

20 Ha egy oktató a tehetséggondozás területén jobb teljesítményre képes, motivált a munkájában, legyen támogatva.

21 Emmi: Fokozatváltás a Felsőoktatásban középtávú szakpolitikai stratégia 2016. Cselekvési Terv 2016–2020.

22 A tartósan vagy tanulmányaikat teljesen külföldön végző magyar fiatalokkal is felvettük a kapcsolatot, ami a Jelentésben külön fejezetként jelenik meg. E téren csak utalunk az ott részletesen kifejtettek közül a Magyarországgal való kapcsolatuk fenntartásának támogatására, és a hazai elitképzés megerősítésének szükségességére.

23 A 2016-os tiszteletbeli tagság biztosításán túl 2018 júniusában a HÖOK szervezetén belül (a hazai, földrajzi alapú regionális tagozódás mintájára) megszületett a HÖOK Külhoni Régiója is, amely tovább mélyíti a szervezetek

közötti együttműködés és a közös érdekérvényesítés lehetőségeit.

24 HÖOK: Kollégiumi lakhatás – kutatási eredmények és javaslatok, 2016.

25 87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról, 3. melléklet.

26 FEKOSZ–HÖOK: A HÖOK és FEKOSZ javaslatai a kollégiumok szabályozása és finanszírozása területén, 2018.

27 1722/2016. (XII. 29.) Korm. határozat az Országos Felsőoktatási Kollégiumfejlesztési Stratégiáról.

28 2016/2017. (XII. 22.) Korm. határozat a Kemény Ferenc Sportlétesítmény-fejlesztési Program, valamint egyéb dél-pesti és észak-csepeli beruházások előkészítése és megtervezése érdekében szükséges intézkedésekről.

29 A fentiekben nem esett szó a PPP konstrukciók kiváltásáról, melyek az intézmények tehermentesítése érdekében megkezdődtek.

30 395/2015. (XII. 12.) Korm. rendelet a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény felsőoktatásban való végrehajtásáról és a felsőoktatási intézményben való foglalkoztatás egyes kérdéseiről, 4. § (1) bekezdés i)-j) pontok.

31 18/2016 (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról.

32 A 3. sz. táblázat a HÖOK eredeti javaslatát mutatja be, amit az Emmi számára megküldött egy lehetséges megoldási javaslatként az ütemezésre.

33 87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról, 18. § (6a) bekezdés b) pont.

34 „A hallgatói önkormányzatok nagyobb szerepet vállalhat(ná)nak ezekben: ez is érdekvédelem – a megszerzendő diploma a hallgató elemi érdeke.” (Bazsa György: Beszélgessünk a felsőoktatásról! Valóság, LX. évf. 10. szám, 58. o.)

35 Több száz javaslatot tett a HÖOK, melyekből volt olyan általános kiemelt – több szakot is – érintő terület, ahol a két szervezet között további érdekegyeztetésre volt szükség. Ilyen volt többek között, hogy a szakdolgozat elkészítéséhez minden esetben kredit kerüljön hozzárendelésre.

36 A szakstruktúra érdekegyeztetése a nyilvánosságban is megjelent, így ott is megismerhetővé vált a HÖOK érdekegyeztetési jelenléte, szerepe; ellentétben a KKK-kal, mely kevésbé került általában véve a közérdeklődésbe.

37 „A bolognai célkitűzésekkel, a Bologna-folyamat hazai megvalósulásával kapcsolatban még ma is sok a tisztázatlan kérdés, esetenként a jogos kritika, a korrekció igénye, és találkozni lehet értetlenséggel is. Ezeket mihamarabb tisztázni, és ahol szükséges, korrigálni kell. A legtöbb kritika az alapképzések (BA/BSc) programjainak a bolognai céloktól jelentősen eltérő tartalma és zsúfoltsága miatt fogalmazódik meg. A kritika jogos, tekintve, hogy nem egységben szemlélve készültek az alap- és a mesterképzések programjai, az intézmények igyekeztek minden elsajátítandót az alapképzésbe belezsúfolni. Következésképpen az alapképzésben túlzott az elméleti orientáció, az elméleti tárgyak mélysége. Az oktatott alap, valamint alapozó (természet-, illetve társadalomtudományi) tantárgyak jelentős részének vannak a mesterképzéshez tartozó részei, azt – módszertani okokból is ott célszerű oktatni, amikor a hallgató már a tanulás folyamatában érzékeli a szükségességét – nem pedig az alapképzésben. Ezzel szemben jelentőségénél csekélyebb a gyakorlati képzés, és nem kap megfelelő teret a munkavállalásra történő felkészítés. (Ez az igény nem azonos azzal az irreális elvárással, hogy a hallgatókat a leendő – még nem is minden esetben ismert, és a végzésükig esetleg még többször is megváltozó – konkrét munkahelyeken reájuk váró feladatokra kellene felkészíteni. [Ez a munkáltatók feladata.] Valamint azzal sem, hogy a felsőoktatásnak, a graduális képzésben azonnal alkalmazható szakismerettel rendelkező diplomásokat kellene kibocsátania, ez a felsőfokú szakképzés feladata.) A fentiekből az is következik, hogy a mesterképzésben pedig sok esetben nincs mi »újat« tanítani. Az agrár, a műszaki, a természettudományi képzés iránti alacsony érdeklődés okai között (csakúgy, mint a magas lemorzsolódásban) valószínűleg a BSc fokozatok túlzott követelményei is jelentős szerepet játszanak.” (Török Imre: A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése. Valóság, LXI. évf. 4. szám, 14–15. o.)

38 A hallgatói létet támogató szolgáltatások, például: a könyvtárak, étkeztetés, hallgatói közösségi terek létrehozása, sportolási lehetőségek, e-learning stb.

39 A HÖOK erre vonatkozóan is egy átfogó javaslatcsomagot dolgozott a felsőoktatásirányítás számára.

A lapunkban indított *Beszélgetünk a felsőoktatásról* témakörben eddig megjelent írások időrendben:

Bazsa György: *Beszélgessünk a felsőoktatásról!* Valóság, 2017/10. 51–71. o.
Tőkéczki László – Bazsa György: *Beszélgetünk a felsőoktatásról*. Valóság, 2018/2. 88. o.
Bódis József: *Lehetséges kitörési pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején*. Valóság, 2018/2. 89–93. o.
Mihályi Péter: *A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya*. Valóság, 2018/2. 94–98. o.
Nagy Marianna: *Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje*. Valóság, 2018/2. 99–103. o.
Patkós András: *Felsőoktatás és tudomány*. Valóság, 2018/2. 104–110. o.
Dr. Prugberger Tamás: *Hozzászólás a magyar felsőoktatás helyzetéhez és jobbításának lehetőségéhez*. Valóság, 2018/3. 24–28. o.
Török Imre: *A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése.* Valóság, 2018/4. 10–20. o.
Tőzsér János – Magyar Ferenc – Mezei Tibor – Káposzta József: *Beszélgetés a felsőoktatás fejlesztéséről az agrár-, élelmiszer- és vidékgazdaság kihívásai tükrében.* Valóság, 2018/4. 21–39. o.
Kiss Károly: *Az egyetemek jövője.* Valóság, 2018/5. 81–92. o.
Inzelt Annamária: *A felsőoktatás harmadik missziója.* Valóság, 2018/5. 93–99. o.
Náray-Szabó Gábor: *Tömegképzés és elitképzés a felsőoktatásban.* Valóság, 2018/8. 104–108. o.

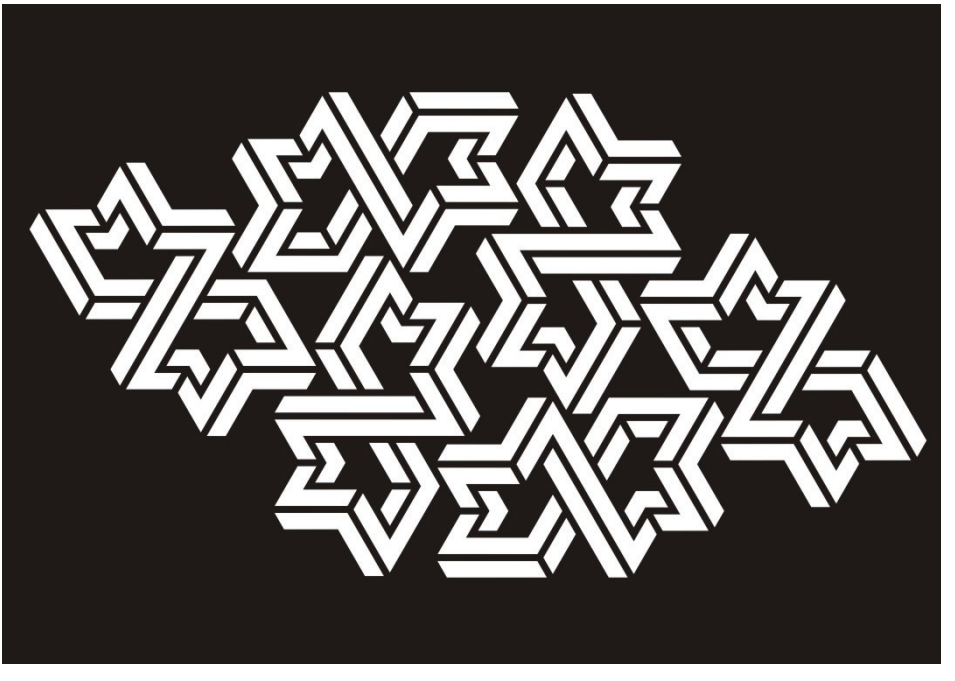

Irinyi János, a zajtalan, robbanásmentes gyufa feltalálója

Bő 180 évvel ezelőtt, 1836-ban találta fel a zajtalanul és robbanásmentesen gyulladó gyufát IRINYI JÁNOS, akinek tavaly ünnepelhettük évfordulóját, ugyanis 200 évvel ezelőtt, 1817-ben született. Ebben az írásban ezért rá emlékezünk. Jókai Mór így írt róla: *„Irinyi János egyike volt azoknak a múlt századi magyar értelmiségieknek, akik egyaránt kivették részüket a kor tudományos, technikai, sőt társadalmi-politikai küzdelmeiből, s akikről elmondhatjuk, hogy sokrétűen teljes életet éltek."*

Irinyi János egyike a XIX. század magyar reformereinek, akik megkísérelték magyar földön elültetni az ipari forradalom vívmányait. Azoknak a mostoha sorsú tudósoknak sorába tartozik, akinek munkásságát a mai napig nem összegezték teljes keresztmetszetében. Hitt abban, hogy a haladás útján a függetlenségét kivívó magyar nemzet is felemelkedhet Európához. A kor legfontosabb feladatának tartotta a természettudományos gondolkodás elterjesztését, annak alkalmazását a gazdasági struktúra korszerűsítésében. Egész életén át tanult. Eközben születtek ötletei, melyek mai fogalmaink szerint kimerítik a találmány fogalmát. Irinyi Jánosban együtt tisztelhetjük a tudóst, a hazafit, aki kivételes képességeit habozás nélkül állította a nemzeti függetlenség és haladás szolgálatába.

A nemrég megtalált anyakönyvi bejegyzés alapján 1817. május *18*-án született Bihar megyében, Albis-ban. A 16. sorszámú anyakönyvi bejegyzés szövege:

„1817. Esztendőben Május 18-án született Fiu Gyermek [Létai lehúzva] Albisi Lakos Irinyi János édes Attyától és Jánovits Roxanda édes Annyától és a fent írt Holnap 24-én János névre meg Kereszteltetett, és sz. Olajal meg kenettetett, a Diószegi Görög nem

Irinyi János arcképe

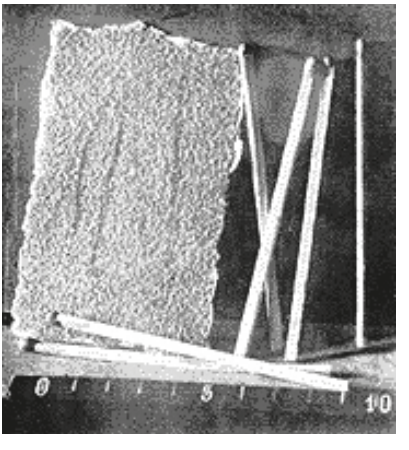

Irinyi-féle gyufa

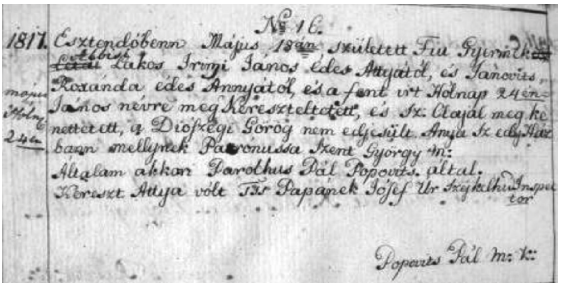

Albis, a Bihardiószegi görög nem egyesült anya-szentegyház [ortodox (görögkeleti)] anyakönyvi bejegyzése

edjesült Anya Sz edjHázban mellynek Patronussa Szent György m: Általam akkori Parokhus Pál Popovits által. Kereszt Attya vólt Tss Papánek Jósef Úr … Popovits Pál m: k: [8, 291. o.]"

(A baloldali margón május 24. a keresztelés dátuma.)

Hét gyermek közt harmadikként, első fiú volt. Apjának nagy tervei voltak Jánossal. Előkelő fényes állást kívánt részére biztosítani, és legcélravezetőbbnek tartotta a jogászi pályát. Jánost azonban jobban érdekelte a fúrás-faragás, és általában a műszaki kérdések. Elemi iskoláit Nagylétán végezte 1823-tól 1827-ig, majd Nagyváradra került, ahol 1834-ben fejezte be középiskolai tanulmányait. 1834 szeptemberében édesapja elvárásainak megfelelően a debreceni kollégiumban találjuk, ahol jogot tanul. 1836-ban jeles diplomát szerzett. Ezután sok fiatal társával együtt a bécsi Politechnikumba iratkozott, ahol a híres erdélyi Meissner Pál professzornál vegytant (kémiát) hallgatott. A bécsi évek jelentették számára a kiteljesedést, itt érték a kor haladó szellemi áramlatai, itt tanulta azt, ami igazán érdekelte. Itt született meg az a – maga által kevésbé értékelt – felfedezése, mely hírnevét legjobban megőrizte: a *zajtalan* (ún. „zajongás nélkül" fellobbanó) és *robbanásmentes gyufa*. A találmány megszületésének történetét, és annak körülményeit Irinyi maga 1863-ban barátai kérésére a Vasárnapi Ujság 59. számában megírta:

„A bécsi műegyetemen a vegytan tanára Meissner volt, akivel sok időt töltöttünk együtt. Többek között egyszer ként dörzsölgetett üvegmozsárban és előre megmondta nekünk, hogy a kén – a dörzsölés következtében fejlődő melegtől – meg fog gyulladni. Mikor ez nem történt meg, nekem az jutott eszembe, hogy ha kén helyett foszfort tett volna a mozsárba, az már régen égne." Ez volt Irinyi újítása. Még aznap, 1836. december 18-án, elkészítette az első zaj nélkül fellobbanó gyufát, a foszforos gyújtót. Bécsben német Zündholz neve alapján egy ideig „cündhölcli"-nek nevezték, maga Irinyi „vilany gyúszer" néven emlegette. Akkor még a „gyújtó" szót nem ismerték. Irinyi a robbanással való gyúlást eredményező veszedelmes káliumklorát helyett *ólom-szuperoxid*ot használt, így lett gyufája *robbanásmentes*. Másik nagy újítása, hogy a kén helyett, melytől a zaj és a büdös szag eredt, *fehérfoszfort* – régi nevén: vilany – használt, amitől gyufája *zajtalan* lett. Így terjedt el az a szólás, hogy az Irinyi-féle gyufa „kén'telen" meggyulladni. A foszfor alkalmazásával érte el azt, hogy a gyufát nem kellett üvegpapíros között húzni vagy vitriolba mártogatni, hanem bárhol igen könnyen meggyulladt, mert a foszfor nagyon kis melegtől azonnal ég. Magát a gyufát nem Irinyi János találta fel! Irinyi János nem sokra becsülte a maga találmányát, arról így vélekedett: *ha én a kémia teoriájának nem tudnám egyéb hasznát venni e haszontalanságnál* [mármint a gyufánál]*, még ma kitekerném a nyakamat. […] mindig untam, ha […] említette valaki a gyufát* [2, 34. o.].

Paul Traugott Meißner, von Josef Kriehuber
1845-ben készült litográfiája, részlet

el is végzett és *gazdász oklevelet szerzett*. 1838-ban Berlinben megjelentetett „Über die Theorie der Chemie im Allgemeinen und der Schwefelsäure insbesondere" című munkájában a kémia elméleti kérdéseivel, különösen a *savelmélettel foglalkozott*. Rámutatott arra, hogy vannak olyan savak, amelyekben nincs oxigén, viszont a lúgokban is van oxigén. Ezzel az értekezésével magára vonta a német kémikusok figyelmét és ezután már nyitva állott előtte az út a tudományos körökhöz. A következő évben München, Salzburg, Bécs útvonalon visszaérkezve fejezte be tanulmányútját, amelyen két diplomát és igen sok tapasztalatot szerzett. Mint kora legfelkészültebb vegyésze tért haza 1839 őszén. Ő maga 1839. december 19-én indította meg az „ELSŐ PESTI GYÚJTÓFÁK GYÁRÁT", az első magyar gyufagyárat, az akkori Ősz- és József-utca sarkán (ma: Budapest VIII. kerület, Mikszáth tér 1.). A gyár létrehozásában maga Kossuth Lajos is támogatta, a Pesti Hírlapban gyűjtésre szólított fel a gyár létrehozása érdekében. Legutolsó, Városház-téri gyújtógyárát 1844-ben volt

Műszaki, tudományos tevékenysége

Találmányát a bécsi egyetemen tanító tanárának, a magyar származású *Paul Traugott Meißner* (Meissner Pál; 1778–1864) híres szász gyógyszerész és kémikus tudósnak javaslatára 1836-ban szabadalmaztatta, de egyben el is adta egy szintén magyar származású, Bécsben működő gyógyszerész vállalkozónak, Rómer Istvánnak.

1837 decemberében indult egyéves tanulmányútra: Berlinben az *ágyú- és robbanóanyaggyárban* gyakornokként dolgozott, itt jelent meg első tudományos munkája is. 1838 februárjában már mint vegyésztechnikus kap egy évre szóló útlevelet. Járt Magdeburgban, Kölnben, Düsseldorfban, Frankfurt am Mainban, Stuttgartban. Hohenheimben beiratkozott a híres mezőgazdasági akadémiára, amit

Horvay János alkotása Irinyi egyik gyufagyára helyén, Budapesten

kénytelen eladni. Irinyi felhagyott a gyufagyártással és még ebben az évben hazaköltözött szüleihez, nagylétai tanyájukra. Egykori gyufagyára helyén emelt épület homlokzatán Horvay János szobrászművész bronz domborműves emléktáblája látható.

Irinyi kora egyik legképzettebb vegyészeként Magyarországon egyik *első terjesztője volt a korszerű, új szemléletű kémiának*. Tökéletesen elsajátította az A. L. Lavoisier szellemében fejlődő új kémiát.

Az *Országos Középiskolai Kémiaverseny* az ő nevét viseli. Sokat tett a magyar ipar fejlődéséért. Tagja lett az Iparegyesületnek, melynek Kossuth Lajos volt az aligazgatója. Kossuthtal együtt szervezte meg a magyar ipar első seregszemléjét: „Az Első Magyar Iparmű kiállítást ". Valószínűleg az ő javaslatára vették be az országgyűléshez intézett iparfejlesztési javaslatba a *szabadalmi törvény* megalkotásának szükségességét. Irinyi az Ipartestület részére tagokat szervezett Létán, Vértesen. Igen fontos szerepe volt a *Természettudományi Társulat* 1841. június 23-án valóra vált megalakulásában, később a vegyi és természettani szakosztályok minden ülésén részt vett. Alapító tagjai között van Irinyi János mellett *Jedlik Ányos*, Petényi Salamon, *Entz Ferenc* (Kossuth háziorvosa), Pólya József is. 1846 őszén külföldre ment, bejárta a Rajna-vidéket és Franciaország keleti részét, ahol a *szőlőkultúrát tanulmányozta*. Majd Karlsruheban tartózkodik, és cikket küld a hazai „Hetilap"-nak a *lőgyapot*ról, mellyel ő is foglalkozik későbbi munkáiban. 1846–47 telén Hohenheimben beiratkozott a mezőgazdasági akadémia *erdészet*i karára. 1847 tavaszán hazatért, s nagylétai tanyáján megírta „A vegytan elemei" című könyvét, amely magyar nyelven az *első színvonalas kémiakönyv.* Az 1848-as forradalmi események miatt a három kötetre tervezett könyvből csak az első kötet jelenhetett meg 1847-ben Nagyváradon, saját kiadásban. (Egy-egy példánya a Debreceni Református Kollégiumban, és az Országos Széchényi Könyvtárban található.) A Pesti Hírlap hasábjain az előző évben „előfizetési felszólítást" jelentet meg a sajtó alatt lévő első füzetről. Ez az írás nemcsak egy könyv beharangozó, hanem szenvedélyes vallomás a szerző céljairól, a kémiáról, a vágyott olvasókról. „Nem a könyvbeli nézeteimet akarom én ajánlani, hanem magát a' vegytant. […] – És már a szántásnak is oka nem a' chemiában van-e? […] Engem ki nem elégittek, ha az egész kiadást megveszitek is, […] nekem olly olvasó kell, ki szenvedélyesen ragadja meg e' mennyei tudományt, és igyekezzék azt hazánk' java' előmozditására felhasználni. Hiába urak, Magyarország korunkban másként már nagy nem lehet, csak chemia és mechanica által. Chemia tehát és mechanica minden honfi' figyelmét igényli. – És mennyi kincseink vannak, mellyekre azokat alkalmazva a' hont virágzásba hozhatjátok! […] igyekeztem élénk szinnel festeni a' tárgyakat, hogy azokban is felizgassam ez olvasási vágyat, kik komolynak tartván, elmellőzik e' gyönyörü tudományt, hogy ők is kedvet nyerjenek a' vegytanhoz." Könyvismertetőjét így fejezi be: „Én ha tudom, hogy találkoztak, kikben erős gyökeret vert elszórt magom, meg leszek jutalmazva is, mert honom iránti adómat tehetségemhezi arány- és körülményeimhez képest lefizetém. Majd mások több szerencsével, kényelmesb 's háládatosb körülmények közt, többre vihetik." [13]

1849-ben Kossuth Lajos személyes üzenettel kereste fel vértesi magányában. Azt tervezték, hogy az ország keleti részén egy vegyianyag-gyárat létesítenek. Így kapta Irinyi a kormánytól feladatul a *Nagyváradi Salétromgyár felállítását*, mely megteremtette a lehetőséget a *lőpor és ágyú gyártására* is. Az üzemben üvegáruk gyártása is beindul. Az ágyúgyártáshoz kevés volt az országban a bronz, ezért sor került a környék harangjainak beolvasztására. Pillanatnyilag nem áll rendelkezésünkre statisztikai adat, de nem kizárt, hogy több ágyút öntött, mint Gábor Áron, aki részt vett ugyan az ágyúkezelők kiképezésében, de asztalosmester lévén nem sokat értett az

ágyú öntéshez. Görgey Artúr sürgetésére *újfajta röppentyűket* is kellett gyártania. Az ágyúgyárban dolgozó szakemberek és tisztek is ámultak Irinyi sokoldalúságán és szervezőkészségén. Beosztása szerint „*hadmérnöki*" címet viselt. Hadnagyként kezdte szolgálatát, majd mikor Kossuth Nagyváradra irányította, százados lett, később Görgey javaslatára őrnagyi rangot kapott. A szabadságharc leverése után 1850. január 8-án Debrecenben elfogták. Tárgyalása után 6 év börtönbüntetést kapott, amelyet két hónap elteltével egy amnesztiarendelet alapján elengednek.

A mezőgazdasági gép- és vegytan területein is említésre méltó tevékenységet fejtett ki. Ő *tervezett és készített először több funkciós mezőgazdasági gépeket*. Meghonosította *a géppel való szántást, vetést, boronálást*, először alkalmazta az ezeket *együttesen végző gépszerelvényt*. Feltalálta a *kombájn* ősét is. Konyári tó című dolgozata az Atheneum című tudományos folyóiratban 1839 decemberében jelent meg. Ebben a tanyájától pár kilométerre lévő Konyári-tavak vidékén végzett szikkutatásairól írt. A dolgozat új megoldásokat is tartalmaz, melyek csak sok évtizeddel később kerültek be a köztudatba. Részletesen ismerteti a szikső felhasználását, vagyis a szódából történő szappangyártás folyamatát és technológiáját. Ő kalcium sókkal (kalcium-klorid, kalcium-nitrát, mészkő, gipsz) akarta megkötni a sziket. Ezek közül különösen ez utóbbit ajánlotta, amelyre egyébként Tessedik Sámuel is rámutatott. A magyar *szódás szikesek gipsszel történő javítását* tehát először Irinyi javasolta. A talajt hamuval és mészsóval műtrágyázta, így a *műtrágyázás* feltalálójának is tekinthetjük. A gaznövényeket összegyűjtötte, egy gödörben elégette, s a keletkezett hamut a talajon szétszóratta. Nagyléta mellet a környékbeli településeken *geológiai kutatások*at is végzett. Belefogott a *dohánytermesztés*be is, de mezőgazdasági kísérletei anyagilag tönkretették. Télen a kamrában lévő almákba vasszeget szúrt, három napig benne hagyta és ezzel *gyógyított*a a vérszegényeket.

Irodalmi, családi kapcsolatai

Irinyi János *aktív nyelvújító* volt, tevékenyen részt vett a Schuster-féle „vegytani műnyelv" (a magyar kémiai szaknyelv) megreformálásában is. 1840-ben ő írta le először a máig használatos *gyufa* szót. A kémiához kapcsolódó, Irinyi által alkotott szavak közül máig használatos a *fém*, az *oldat* és a *huzal*.

Eötvös József *A falu jegyzője* c. művét apjáról, id. Irinyi Jánosról, a konok tiszttartóról írta meg. Műfordítóként öccse, József ültette át először magyarra Beecher Stowe: *Tamás bátya kunyhója* című regényét.(A Biblia után a második legtöbb példányban eladott művé vált.)

Testvére Irinyi Viktória révén unokaöccse volt Josif Vulcan (1841–1907), a román szellemi élet kimagasló alakja, a magyar kultúra jó ismerője, író, költő, műfordító, újságíró, népeink testvéri együttélésének híve és hirdetője, aki 1865-ben Pesten jelentette meg az általa alapított FAMILIA c. „illusztrált művelődési és szépirodalmi irodalmi" folyóiratot, melynek hosszú ideig szerkesztője is volt. Vulcan nagybátyja, Irinyi János segítségével kapcsolódott be a magyar szellemi életbe. Ebben a folyóiratban jelent meg egy *Eminovici* nevű, rendkívül tehetséges román költő első verse, aki a nevét Vulcan javaslatára *Eminescu*-ra románosította és így vált ismertté a világirodalom nagyjai között. (A *Nagyváradi Napló* márc. 4-i számában Ady ezt írta: „Vulcan József derék író […] érdemese a magyar irodalomnak is. Örülünk, hogy az ő irodalmi működése csinálta meg az első nyílt kulturális közeledést és egyesülést […] a magyarság és a románság között […] Dákó-románia őrültség. Fantom a Nagymagyarország is. Az azonban valóság, hogy itt élnünk kellene. Csináljunk egy tűrhető Magyarországot, ez közös érdek. És ez volna ám egy premier!"

Irinyi János édesanyja Janovits Roxanda (másként: Jánossy Róza) volt. Így kapcsolódik a családhoz női ágon *Jánossy Lajos* világhírű fizikus, a XX. századi magyar fizika történetének egyik legsokoldalúbb, iskolateremtő egyénisége, a Központi Fizikai Kutató Intézet (KFKI) egyik megszervezője, és egy darabig igazgatója, aki kidolgozta egy az einsteinitől eltérő, de azonos fizikai eredményekre jutó relativitáselmélet alapjait. Irinyi 1865-ban feleségül vette özvegy Dobay Ádámnét, Baranyi Herminát, gyermekkori szerelmét. Két gyermekük született. 1868-ban Janka, aki gyermekkorában, 5 évesen elhunyt; valamint Lajos János (1870, Vértes – 1933, ?). Az ő gyereke dr. Irinyi János Jenő (1897, Debrecen – 1977, Győr) okl. *kutató vegyészmérnök* lett, 1929-ben végzett a József Műszaki Egyetemen.

Politikai tevékenysége

1848-ban az ifjúság vezetői közé tartozott, többek között ő és József nevű öccse – aki a márciusi ifjak egyike volt – is részt vett a *„Mit kíván a magyar nemzet?”* című, *12 pont*ból álló röpirat megszerkesztésében [1, 13. o.]. „A híres 12 pontot ő szövegezte Vértesen, és küldte fel Pest-Budára öccsének [4]”. Tehát a 12 pont az Irinyiek, és nem Petőfi alkotása! Egyre közelebb került *Kossuth Lajos* köréhez, aki támogatta gyufagyára létrehozását, majd 1849-ben *kinevezte az állami gyárak főfelügyelőjévé*. A szabadságharc idején a forradalmi hadsereg őrnagyaként Kossuth megbízásából *Nagyváradon lőpor- és ágyúgyárat hozott létre* és annak biztosa lett [3, 97. o.]. (Neki, s Lukács Dénesnek köszönhette Nagyvárad a „magyar Birmingham” nevet.)

Mit kíván a
magyar nemzet.

Legyen béke, szabadság és egyetértés.

1. Kívánjuk a' sajtó szabadságát, censura eltörlését.
2. Felelős ministeriumot Buda-Pesten.
3. Évenkinti országgyűlést Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Urbéri viszonyok megszüntetése.
8. Esküdtszék. képviselet egyenlőség alapján.
9. Nemzeti Bank.
10. A' katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A' politikai statusfoglyok szabadon bocsáttassanak.
12. Unio.

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

A szabadságharc után nem politizált, 1895. december 17-én hunyt el Vértesen. (A település ma *Létavértes* város része, amely 1970-ben a korábban önálló *Nagyléta* és *Vértes* községek egyesítésével jött létre.**)**

Miben különbözik a mai gyufa Irinyiétől?

Mint minden találmányt, természetesen Irinyiét is továbbfejlesztették, tökéletesítették. Ennek egyik oka az volt, hogy magas fehérfoszfor tartalma miatt még az Irinyi-gyufa is rendkívül mérgező volt. A fehérfoszfortól a gyufagyárakban dolgozó munkások többnyire nagyon súlyos, sőt gyógyíthatatlan betegséget kaptak, amely az ember csontjait támadja meg, de gőze belélegezve egyébként is nagyon ártalmas. A betegséget foszfornekrosisnak (foszfor csontfene) nevezték el. Amellett nagy volt a tűzveszély, s mind a gyártás, mind a szállítás során gyakoriak voltak a robbanások, tűzesetek. Egy másik baj is jelentkezett, az életuntak gyufaoldattal mérgezték meg magukat. 1854-től 1894-ig csak Bécsben 6522 öngyilkos halt meg úgy, hogy gyufaoldatot ivott. Nem is csoda, mert ebben az időben igen sok foszfort használtak, kezdetben 30-50%-ot is elért a foszfortartalom. Mindezen okok miatt a magyar országgyűlés a többi európai parlamentek példájára 1912-ben törvényt hozott, hogy tilos fehérfoszfort tartalmazó gyújtót gyártani.

A *biztonsági gyufát* Rudolph Christian Boettger (1806–1881) frankfurti vegyészprofesszor találta fel 1848-ban [7, 6. o.]. Ő az 1845-ben Anton von Schrötter (1802–1875) osztrák kémikus által felfedezett *vörösfoszforral* váltotta ki a mérgező fehérfoszfort, azt különlegesen prepapált dörzsfelületre vitte fel. De Németországban senki sem tartott igényt erre a találmányra, amelyet végül Svédország vett meg és fejlesztett tovább.

(Más források szerint a fehér- és sárga-foszfor helyettesítésére a vörös-foszfort egy svéd egyetemi tanár, Fasch Gustav Erik találta alkalmasnak, aki megalkotta a ma is használatos gyújtófejet. Svédországban Lundström, svéd gyufagyáros ezt úgy tökéletesítette, hogy a gyúelegy egy részét a gyufafejről a skatulya oldalán kiképzett dörzsfelületre vitte át, így került a skatulya oldalára az őrölt üvegszemekkel kevert vörösfoszfor, ezzel csökkentve a gyufaszál gyulladási dinamikáját. A gyufafej ezt követően immár csak antimonszulfid és kálium-klorát elegyéből állott. Az ilyen gyufa, amelyet mi „svédgyufának" nevezünk, éppen ezért kevésbé tűzveszélyes, tehát biztonságos. A biztonsági gyufát *kizárólag a gyufásdoboz oldalán végighúzva lehet meggyújtani*. Ha a gyufa fejére rácsapnak egy kalapáccsal, semmi sem történik. A dörzsgyufa viszont bármilyen érdes felületen végighúzva meggyullad. Már a gyufafejet rágcsáló egér fogainak súrlódása is elegendő a lángra lobbantásához. Ha kalapáccsal rácsapnak, egyszerűen felrobban. A biztonsági gyufa a gyufa fején és a doboz oldalán lévő vegyi anyagok kölcsönhatása következtében gyullad meg, de csak akkor, ha ehhez a súrlódás elegendő hőt termel, amikor a gyufaszálat a gyújtófelületen végighúzzák. Ha a gyufa feje és a gyújtófelület nem érintkezik, a gyufa nem gyullad meg. A svédgyufát tehát tulajdonképpen a németek biztonsági gyújtójából tökéletesítették. A biztonságot még tovább növeli az az eljárás, melynek során a gyufaszálakat ammónium-foszfát-oldatban áztatják. Ez a vegyület égésgátló hatású, így az eloltott gyufa már biztosan nem ég tovább.

Hogyan készül a mai gyufa?

1899-ben 18 gyufagyárunk működött. Ma egyetlen gyufagyár van Magyarországon, Szegeden, amely a németországi székhelyű Europe Match GmbH, Európa legnagyobb reklámgyufa-gyártójának magyarországi fióktelepeként működik. Ma gépek végzik el a gyufagyártás munkálatainak minden részletét, a ledöntött fatörzsek feldarabolásától kezdve mindaddig, amíg a gyufaszálak dobozokba rakva, a dobozok pedig tízével, százával nagyobb csomagokban a kereskedelembe kerülnek. A gyufagyártás bár könnyű folyamatnak tűnik, mégis hosszú és bonyolult. Ez a faanyag beszerzésével kezdődik. Csak nedves, friss fát lehet felhasználni, elsősorban nyárfát. A hatalmas fatörzseket a gyalulógépek héjuktól megszabadítják, azután gőzfűrésszel vékony lapokra szeletelik. A falemezeket egy több, éles hengerből álló gép hosszú szálakra hasítja, majd egy másik gép aprítja az ismert hosszúságúra. Továbbá egy gép sorba gereblyézi a gyufaszálakat, és egy reszelőkkel ellátott hengeres gépben még simábbra csiszolódnak. Ha a gyár színes gyufát akar gyártani, akkor egy fürösztésen esnek át a szálak, ahol pillanatok alatt megkapják piros, zöld vagy bármilyen más színüket. A rendre rakott szálakat egy másik gépszerkezet szélesre szorítja, oly módon, hogy minden szál külön álljon. Ezután kapják meg a gyufaszálak a „fejet", mely egyenletes nagyságú. A pépanyagot, melybe mártják a gyufaszálakat, zárt üstökben főzik, nehogy veszélyeztessék a felszabaduló gázok és gőzök az üst közelében foglalatoskodó munkások egészségét. A mártogatás után szárítóhelyiségbe kerül a gyufa, s amint megszárad, egy újabb gép rakja be a dobozokba, melyeken már rajta van a dörzsfelület és a papírburkolat (címke) is. Ezzel készen is van a gyufa.

Mire használják a gyufát?

A gyufa azon kevés találmányok egyike, amit eredeti funkcióján kívül még nagyon sok mindenre használnak. Egyik fontos felhasználási területe a *gyufajátékok*, melyeknél matematikai, fizikai fejtörőket kell megoldani. Ennek a területnek külön szakirodalma van. Olvasóink figyelmébe különösen ajánljuk az irodalomjegyzék 7. tételét. A gyufaszálak

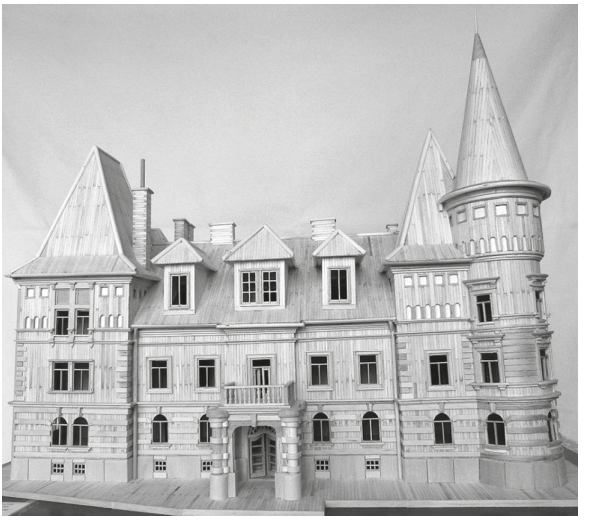

tárolására a XX. század második felétől papír gyufásdobozokat használtak, melyeket különféle motívumokkal, ábrázolásokkal, címkékkel láttak el. Az 1960-as-as években örvendett nagy népszerűségnek a *gyufásdoboz- és gyufacímkegyűjtés*.

A *miniatűr maketts*készítés egyik fontos alkatrésze lett. Az egyik leghíresebb magyar gyufamakett-készítő a Pécsett élő *Szűcs Pál*, nyugalmazott rendőr alezredes, aki több mint négy évtized során számos remekművet alkotott meg gyufaszálakból: az elmúlt években többek között a ladi, a tiszadobi, a turai és a képen is látható *rumi kastély* kicsinyített mását is elkészítette.

Epilógus

Irinyi számára a haza, az anyanyelv jelentette életének értelmet adó keretét. Állandóan hangoztatta, és büszkén vallotta magát magyarnak. Ellentmondás nélkül tűrte a magyarságáért szenvedett mellőzéseket s a börtönt, amelyet magyar politikai hitvallásáért rá kiszabtak [6]. Igaz, nem volt költő, irodalmár, nyelvtudós, de *nyelvújítóként* mégis dolgozott a magyar nyelv, különösen a kémiai szaknyelv megreformálásán. Bár tudásának nagy részét külföldön szerezte, de azt a nemzet szolgálatába állította. Korának legképzettebb vegyészeként, magyar földön próbálta elterjeszteni az ipari forradalom vívmányait, soha sem gondolt arra, hogy külföldön érvényesüljön, mert Vörösmartyval együtt vallotta, hogy: *Itt élned, halnod kell.* Hasznos életet élt, mindig a köz javáért dolgozott.

Irinyi János sorsa nagyon hasonlít *Bolyai János*éra abban, hogy mindketten „hadmérnökök" voltak, leghíresebb munkáját ő is saját pénzén jelentette meg, élete jelentős részét szintén magányosan, tudományos kapcsolatok nélkül élte le, de ennek ellenére ő is jelentős életművet hagyott hátra, mégis szegénységben, ismeretlenségben halt meg. Munkásságát a gyufán kívül nem ismerték. (Micsoda véletlen egybeesés, hogy ugyanabban az évben [1836], amikor Irinyi felfedezi a zajtalan gyufát, Vállas Antal akadémikus összefoglaló cikket közölt a magyar matematikai eredményekről, és abban Bolyai János nevét meg sem említi.) Irinyi János büszke nemes magyar úr volt, akit a szókimondás jellemzett.

Bolyaihoz hasonlóan *az igazságot határtalanul szerette*. Nyílt és őszinte beszéde – mint Bolyai Jánosnak is –, sok kellemetlenséget szerzett neki életében. Személyesen nem ismerték egymást, de tudtak egymásról. Oláh-Gál Róbert neves Bolyai-kutató szerzőnek küldött magánközlésében ezt írta: „Most olvastam a Bolyai-kéziratok között, hogy Bolyai János feljegyezte magának, hogy mikor legközelebb megy az apjához, akkor meg kell kérdezze az apjától, hogy »*kicsoda Iriny*«. Tehát személyesen nem találkozhattak, de valahol hallott, illetve olvasott Irinyi Jánosról! [12]" A magyar orvosok és természetvizsgálók 1844-ben Kolozsváron tartott, ötödik vándorgyűlésén találkozhattak volna, amelyre mindketten hivatalosak voltak, de csak Irinyi vett részt a gyűlésén, Bolyai János nem ment el. Magyarországi romániai – főleg a nagyváradi – levéltárban lappangó tudományos hagyatéka még olyan szinten sincs feldolgozva, mint Bolyai Jánosé. Ez a feladat még egy kémiához és tudománytörténethez egyaránt értő tudós szakemberre vár. Csak remélhetjük, hogy előbb-utóbb magyar honban akad majd ilyen szaktudós, aki ehhez a feltáró munkához megfelelő támogatást is kap [5].

A szerző Irinyi János síremléke mellett Vértesen

Irinyi és a Szózat

Micsoda véletlen, hogy ugyanabban az évben, 1836-ban, amikor Irinyi kezében lángra lobbant a gyufa, abban a válságos történelmi pillanatban, amikor nyílt szakításra került sor a bécsi udvar és a magyarság között, nagy költőnk Vörösmarty Mihály (1800–1855) a nemzet lelkét lobbantotta lángra a magyar nemzethez szóló kiáltványával, Szózat c. versével. Vörösmarty Irinyinek személyes ismerőse volt, versének első két sorát mintha magához Irinyihez írta volna: *Hazádnak rendületlenűl Légy híve, oh magyar.* Érdekesség még Irinyi Jánosról, hogy a *fröccs* az Vörösmarty és Irinyi János egyik poharazása közben született meg. A nevet maga Vörösmarty adta. Addig spiccernek hívták, németesen. Milyen érdekes, hogy a szabadságharc után az orvosi praxistól eltíltott Entz Ferenc, a közszerepléstől visszavonult Vörösmarty Mihály és Irinyi János, valamint a betegsége miatt nyugdíjba kényszerült Bolyai János egyaránt a mezőgazdasággal kezdett foglalkozni, hogy biztosítsa megélhetését.

Fennmaradt mondásai

Az általa folytatott tevékenységet így írja le: „Olly gyujtófácskák készitését illető találmányomat, mellyek fellobbanásukkor nem zajonganak s kén nélkül is készíthetők, mi által semmi szagot nem csinálnak". „Ha én a kémia teoriájának nem tudnám egyéb hasznát venni e haszontalanságnál [mármint a gyufánál], még ma kitekerném a nyakamat. […] mindig untam, ha […] említette valaki a gyufát [2, 34. o.]. " „Igaz ugyan, hogy találmányom mellett császári és királyi kizárólagos szabadalommal kis milliomossá lehettem volna, de inkább megnyugtat engem az öntudat: hogy czélszerüt, közhasznut előállitni képes voltam…" „1848-ban a szellemi világosság nagyobb vonzerővel birván, a gyufa gyufának maradt…[2]"

„Egyenesen hazajöttem ide ősi fészkembe Vértesre, hol azóta távol a világ zajától exercirozom az apai szántókat."

„Egyedül csak az igazság győzhet, s azt csak kutatás útján lehet megtalálni… A természet felett úgy szerezheted meg az uralmat, hogy megismered."

„Nem tagadhatom meg magamat; szeretem századunkat. Végre is mindenek felett a jelent szeretem leginkább… Szeretem századunkat nemcsak nagyszerűségeiben, mivel az osztályfalakat óriási erővel döngeti, az összes emberiséget nagyban és komolyan vezeti az egyenlőség felé, a gépekkel teljesen a szellem urasága alá helyezi az anyagot; az észt, a filozófiát, a gyakorlati politikai élet által elterjeszti a kunyhókig; az előítéleteknek folyamatosan harcot áll; az értelmiséget korlátoló ködöt mindinkább oszlatja… mindinkább közelebb hozza az embert embertársához…"

„Magyarország korunkban másként már nagy nem lehet, csak kémia [műtrágyázás] és mechanika [gépesítés] által. [2, 48. o.]"

IRODALOM

1. Turóczi Barnabás: *Irinyi János és családja.* /LÉTAVÉRTESI HELYTÖRTÉNETI KIADVÁNY 1./ Létavértes, 2000.
2. Síró András: *Irinyi János*. Magánkiadás, 1970.
3. Szabó Gyula: *Vértesi krónika*. Létavértes, 1993, Polgármesteri Hivatal.
4. Szathmáry László (1880–1944): Irinyi János (1817–1895) és a zajtalanul gyúló foszforos gyufa. In Szathmáry László: *A gyúfa története a XIX-ik század végéig*. Bp., 1935, 68–93.
5. Varga János: *IRINYI JÁNOS gyufán kívüli tevékenysége*; Előadás a Múzeumok éjszakája program keretében, (Léta)Vértes, 2016. június 25., https://www.youtube.com/watch?v=AYVDQTS8IiQ
6. Szegedi gyufagyár – YouTube
7. Gilbert Obermair: *Játékok gyufaszálakkal*. Budapest, 2002, Tinta Könyvkiadó.
8. Irinyi István: *Az Irinyiek* (7.7. A létavértesi Irinyi-család), 291. o.
9. Világhíres feltalálóink / Irinyi János: www.feltalaloink.hu Biztonsági gyufa
10. *Létavértes* honlapja: www.letavertes.hu
11. *Irinyi család* honlapja: www.irinyi.eu
12. Oláh-Gál Róbert Bolyai-kutató magánközlése (e-mail), Csíkszereda, 2014. július 31.
13. Irinyi János: *Előfizetési felszólitás* illy czimű munkára „*A vegytan elemei*". Pesti Hírlap, 1846. március 21. 646. szám, 203. o.

TEFNER ZOLTÁN

A „forint atyjának” külföldi kapcsolatai Varga István és a lengyelek

Lehet, hogy talán valamikor 1916-ban kezdődött. Lehet, hogy csak az 1920-as években, amikor a Magyar Gazdaságkutató Intézet[1] igazgatójaként működött az Alkotmány utcában. Hogy volt-e Varga István professzorban egy morzsányi abból a kötődésből, amely a magyarok és a lengyelek között évszázadok óta fennáll? Momentán nincsenek erről megbízható értesülések. Varga István, mint I. világháborús hős a galíciai fronton, ahol kitüntetéseit is szerezte[2], bizonyára kapcsolatban állhatott lengyelekkel. Más esetekben hallunk történeteket, hogy a régi frontkatonák és a helyi lakosság között évtizedes barátságok szövődtek. Lehet, hogy neki is lehettek ilyen kapcsolatai? Bár az is ismert, hogy a galíciai fronton, valamint a megszállt orosz területeken a lakosság nem mindenütt és nem egyformán szimpatizált a magyar kiegészítésű ezredekkel.[3] De bárhogy is lehetett ezekben a régi időkben, annyi bizonyos, hogy már mint tekintélyes professzor az akkori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen jó néhány lengyellel állt rendszeres levelezésben, s gyakori külföldi konferencia-részvételei alatt személyesen is létrejöttek ezek a kapcsolatok. Naplót nem vezetett, leveleire vagyunk hagyatkozva.

(Életrajz dióhéjban) A „forint atyja” kitüntető elnevezést manapság már csak néhány régi sajtótermékben lehet olvasni, valamint az egykori tanítványok és kollégák elbeszéléseiben lehet hallani. De az elnevezéssel azonos értékűek szakmai tevékenységét tágabb rendszerbe állító dolgozatok, tanulmányok. Olyan megállapítások, mint „Varga Istvánnak az 1946. évi stabilizációhoz kapcsolódó tevékenysége nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közgazdasági gondolkodás történetének is jelentős momentuma.”,[4] vagy: „Ő ugyanis szilárd elméleti alapon olyan konzisztens rendszert dolgozott ki a hazai ár- és bérrendezésre vonatkozóan, amely sikeres megoldást jelentett Magyarországon a rendkívül súlyos 1945–46. évi hiperinflációs helyzet felszámolására.”[5] Arra mutatnak rá, hogy a folyamat lényegét ő ragadta meg, s az általa született. Kiemelkedő érdemét a szakma abban látja, hogy nem elvont spekuláció útján jutott el a reform lényegének megfogalmazásáig, hanem a valós gazdasági folyamatokat elemezte, és ezekből vonta le a tanulságokat. Az elméleti rendszert, amit bevezetett a stabilizációs elméletek körében addig nem ismerték. Elszakadt minden korábban ezen a téren elfogadott alapelvtől és új alapokra helyezte a sikeres stabilizáció megvalósításának programját. Az intézkedési sort nem is stabilizációnak, hanem „szanálásnak” nevezte. „Varga István egyrészt a forint 1946. augusztus 1-i bevezetését és az egyidejűleg elindított szanálási folyamatot rendhagyó jelentőségűnek ítélte az ország életében, másrészt a szanálás általa különlegesnek és egyedülállónak ítélt vonásai alapján újrafogalmazta a valutareform, a valutastabilizálás és a szanálás fogalmát.”[6]

Varga István 1897. július 5-én született Budapesten. Édesapja Varga Emil jómódú kereskedő volt, akit 1902-ben bekövetkezett halálával, kora gyermekkorában vesztett el. Édesanyja az apa elhunyta után részben varrással tartotta fenn magát és gyermekeit. Középiskolai tanulmányait Budapesten végezte; a Vas utcai kereskedelmi iskolában. 1916-ban felsőkereskedelmi érettségi vizsgát tett, majd 1918-ban a Markó utcai gimnáziumban. 1915-ben, amikor elérte 18. életévét, katonai szolgálatra kellett bevonulnia. A háború folyamán 1917-ben tartalékos hadnagy lett.[7] Sebesülése miatt leszerelték.[8] A katonakönyvét

bevonták, ugyanakkor egy emléklapot kapott, melyen a következő kitűntetések szerepeltek: Signum Laudis; I. osztályú vitézségi érem; csapatkereszt; sebesülési érem és rokkantjelvény.[9]

Következett a Műegyetem, ahol 1919-ben közgazdász diplomát, és a Pázmány Péter Tudományegyetem, ahol 1920-ban jogi doktorátust szerzett. 1928-ban megalapítja a Magyar Gazdaságkutató Intézetet, amely komoly szellemi műhellyé válik. A Statisztikai Hivataltól kapott adatokat kiértékelik, s Navratil Ákossal, Fellner Frigyessel, Heller Farkassal rendszeres jelentéseket adnak ki az ország gazdasági helyzetéről. Az intézet egyik legjelentősebb, és talán máig is a legismertebb műve, amely 1936-ban jelent meg és a nemzetijövedelem-számítással foglalkozik, Varga István és Matolcsy Mátyás nevéhez fűződik. A harmincas évektől tanít a budapesti egyetemen. 1944-ben a Gestapo letartóztatja. A vád szerint 1943-ban Bethlen István felkérésére az intézetben egy olyan gazdasági koncepción dolgoztak, amely a németek vereségével számolt. Több mint egy év után szabadult a berlini Moabitból. Hazatérését követően főcsoportvezető az Újjáépítésügyi Minisztériumban, 1946-ban államtitkár, közben nyilvános rendes egyetemi tanárrá nevezik ki a Pázmány Péter Tudományegyetemre. 1945-ben az MTA levelező, 1946-ban rendes tagja. Ugyanebben az évben az Anyag- és Árhivatal elnöke (ekkor hajtja végre nagy jelentőségű reformját), majd 1948-ban eltávolítják az egyetemről.[10] Az ötvenes években nehéz körülmények között él (60-70 álláspályázatát utasítják vissza[11]), fordításokból tartja fenn magát, lakáskörülményei a háborúban kapott belövés miatt nem jók.[12]

Elszigeteltsége – bár Varga erősen a margóra lett szorítva – egyáltalán nem látszik hermetikusnak. Ehhez persze bizonyos merészség és elszántság is kellett. Egy példa még ebben a veszélyes korszakban is működő nyugati irányú kapcsolataira: Max K. Adler, a londoni közgazdászprofesszor az ESOMAR[13] nevében folytatott levelezést Vargával. „Megkaptam szeptember 19-i érdekes levelét. Közlései figyelemre méltóak. Tájékoztatása céljából elküldök Önnek egy listát cikkekkel és tanulmányokkal, amelyek a Szovjetunióban és a népi demokráciákban a piackutatás kérdéseivel foglalkoznak. Sajnos nincs lehetőségem arra, hogy ezeket elküldjem Önnek. Azt is megjegyezném, hogy a cikkek – természetes módon – legkülönbözőbb értéket képviselnek, kezdve egészen rövid jegyzetekkel, amelyek épphogy csak rámutatnak a piackutatás jelentőségére, egészen azokig a cikkekig, amelyek a jövő módszereit kimerítően tárgyalják. Mindenesetre a piackutatás gyakorlata a Szovjetunióban és a népi demokráciákban fejlettebb, mint annak problémáit tárgyaló irodalom."[14] Varga – nyugodtan mondhatni – „ellenzéki", de legalábbis kívülálló habitusát jól mutatja ez a megállapítás: piackutatással a szocialista táborban foglalkozni lehet, de beszélni róla nem.

Majd egy egészen meglepő információ a Szovjetunió gazdaságpolitikájából valahol már indulásra kész, de még rejtőzködő reformszándékokról. Ilyen levelekért pár évvel korábban akár internálást is lehetett kapni: „Mint ahogy azt korábbi levelemben tettem, most is hangsúlyoznám, hogy a korábbi kereskedelmi miniszter, Mikoján, aki most a miniszterelnök első helyettese, különböző beszédeiben nyomatékosan hangsúlyozta a piackutatás, ill. fogyasztáskutatás vagy keresletkutatás (különbözőképpen használt fogalmak) jelentőségét. Ugyanazt tették a népi demokráciák különböző kereskedelmi miniszterei is, így a magyar Bognár István belkereskedelmi miniszter is. Piackutatással – ha jól tudom – csak akkor foglalkoznak a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban, ha azok valamilyen piackutatás jellegű célkitűzésekkel vannak összefüggésben; Magyarországon 1945 és 1949 között volt egy Közvélemény-kutató Intézet, amely politikai közvéleménnyel is foglalkozott, s kutatási eredményeit rendszeresen publikálta."[15]

Aztán jött 1956, s a kádári terror első időszakában – Moszkva engedélyével – megindult a tényleges reformok előkészítése, ami Varga rehabilitációját is előmozdította. Mellőzöttsége 1957-ben a Közgazdasági Szakértő Bizottság vezetői pozíciójának elvállalásával ért véget. Az egyetemen gazdaságtant és reklámot tanít. Megjelent a „A reklám" című munkája. Több, a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó intézet, illetve bizottság kéri fel tudományos szakértőnek, tagnak. Külföldi kapcsolatai lengyel, osztrák, és német egyetemek felkéréseit fogadja el. 1962-ben Luxemburgban tartott előadássorozatot angol nyelven.[16]

(Képben a lengyelek) Varga István tehát 1915-ben bevonult katonának. Több életrajzírója azt rögzítette, hogy abba kellett hagynia középiskolai tanulmányait. Valóban. Sok mindenkivel előfordult ez, de olyanok is akadtak, akik az elején még patrióta lelkesedésből hagyták abba a tanulmányaikat, hogy aztán valamelyik „fenti" oktatási intézményben folytassák. A frontokon zajló gigászi gépi háború egész évjáratokat falt fel, s mind az osztrák–magyar, mind a német hadvezetőség élőerő-utánpótlási gondokkal küzdött. 18 évre szállították le a katonakötelezettség határát, s ez őt is érintette. Mint említettük, Varga István a galíciai frontra, lengyelek közé került. Nem tudjuk, mi történt. A Magyar Gazdaságkutató Intézet megmaradt iratai között – jelen ismereteink szerint – nincsenek lengyel vonatkozásúak.

Nem valószínű, hogy pusztán érzelmi, tehát szimpátia alapon válogatott volna a lengyelekből. A szakmaiság, amely egész életét alkotói feszültségben tartotta, részben kizárja ezt a feltételezést. Másrészt pedig mindenkivel kapcsolatban állt, aki a világ közgazdaság-tudományában számított. Levelezett későbbi Nobel-díjasokkal, és majdnem Nobel-díjasokkal. Levelezései azt mutatják, hogy a kapcsolatokat nem ő, hanem a lengyelek vették fel vele. S az is, hogy ez a válasz–viszontválasz kapcsolat inkább az 1950-es évek végén, az 1956-os forradalmat követően zajlott, amikor Magyarországon már a 60-as, 70-es években megkísérelt gazdasági reformok, az „új gazdasági mechanizmus" néven híressé vált program fent már futólag említett előkészítése folyt.

A lengyelek – többségükben fiatal, feltehetően az egyetem padjait épp hogy elhagyó közgazdászok – ezek iránt a reformok iránt érdeklődtek, felkeltette érdeklődésüket az, hogy Magyarországon *valami készül*, s ők is készültek valamire. A párhuzamosságon aligha lehet csodálkozni, hiszen a sztálini terrorra a két országban közel azonos válaszokat adtak. Közismert történelmi tény, hogy az 1956-os októberi események Magyarországon a poznańi tüntetések közvetlen hatására kezdődtek, ezeknek folytatásai voltak. Nem kell hozzá különösebb képzelőerő, hogy megállapítsuk: e két országban reagáltak a terrorra a leghevesebben, itt kellett tehát a társadalom békéjét reformokkal megteremteni. Szovjet asszisztencia mellett – természetesen.

Vargának ezekben a késői ötvenes években komoly nemzetközi elismertsége volt már. 1928-ban, igen nehéz körülmények között alapította meg a Magyar Gazdaságkutató Intézetet, majd 1946-ban tanulmányaival, s „Valutacsoda" című munkájával meghatározó szakértője lett a forint bevezetésének. Fáradozásait Rákosiék azzal honorálták, hogy partvonalon kívülre rakták. „A második világháborút követő években az akadémiai közgazdaságtan merőben új feltételek között, új eszmei alapon és új célokkal indult. A politikai hatalom kiszorította a polgári irányzatokat a tudományos életből, a nem marxista elméletek eltűntek hagyományos intézményi, szervezeti kereteikkel együtt és rangos, vagy kevésbé rangos képviselői a szellemi és fizikai lét szélére kerültek. A közgazdasági gondolkodás a szocialista ideológia sodrásában haladt […]." – olvassuk Csató Klára előszavában, amit Majoros Krisztina Varga Istvánról szóló tanulmányához írt. Polgári közgazdasági nézeteit 1956 után sem tagadta meg, nem volt hajlandó belépni a pártba, tudására azonban a

reformok kidolgozásához szükség volt. A munkálatokat az ugyancsak kiváló szakember, Csikós Nagy Béla irányította. Tipikus történet a kádári időkből: szürke eminenciás („helyettes") lehetett, első számú vezető nem. A fiatal lengyelek itt léptek be a képbe.

(Marian Krzak és Jerzy Toeplitz) Az első levélváltás két doktorandusszal, Marian Krzakkal és Jerzy Toeplitzcel indult el 1958. március 18-án az alábbi szöveggel: „Mellékelten elküldünk Önnek egy cikket, amely a lengyel gazdasági hetilapban, a »Życie Gospodarczében« [Gazdasági Élet] jelent meg – 11. szám, 1958. március 16. – azokról a fejtegetésekről, amelyeket Ön a »Weltwirtschaftliches Archiv« 1978/75. számában jelentetett meg. A lap korlátozott keretei csak részben engedték meg, hogy az Ön valóban érdekes nézetei a lengyel olvasók számára ismertté váljanak, de nekünk ez jó alkalom volt arra, hogy Lengyelországban vitát indítsunk el a »pénzelmélet a szocializmusban« témában. Meg vagyunk győződve arról, hogy egy ilyen esetleges vita az Ön gondolatait feltétlenül aktualizálni fogja." – írják nagy lelkesedéssel.

Az ügy pikantériája, hogy a két fiú marxista. A Lengyel Egyesült Munkáspárt mellett működő Társadalomtudományi Intézet aspiránsai. Krzak éppenséggel ugyanannak a területnek a kutatásával foglalkozik doktori értekezésének megírásához, mint a címzett: a pénz vásárlóerejének megőrzése. Angolul tud, németül nem, az oda-vissza fordítói szolgálatot – német nevéből ítélve minden bizonnyal Toeplitz látja el.[17] S ha Varga professzorban kétségek merülnének fel az ügy komolyságát illetően, Toeplitz kijelenti, hogy Lengyelországban a továbbiakra nézve teljesen lehetővé vált az *ilyen* viták folytatása. (Merthogy az a bierut-i időkben egyáltalán nem volt lehetséges.)

Varga István két választ is ír a levélre, amit a két lengyel hálásan megköszön. S ezután egy érdekes bejelentés következik: „Ma ezzel szemben felhívnánk szíves figyelmét A. Zwaas cikkére [Adam Zwaas: lembergi születésű, Amerikába kivándorolt közgazdász], amely a lengyel gazdasági folyóiratban, a »Gospodarka Planowában« a 4. számban jelent meg, s amely részben kritikusan áll szemben az Ön fejtegetéseivel. Örülnénk, ha Ön elküldené ezzel a cikkel kapcsolatos állásfoglalását, és mi, mint a »Życie Gospodarcze« munkatársai nem sajnálnánk a fáradságot, hogy lehozzuk ezt a cikket a lapban. A fordítást németből lengyelre vállaljuk."[18]

Ezen a ponton egy új név jelenik meg a levélváltásban. Włodzimierz Brus neve, aki a fiúk doktori vezető tanára, s Varga korábbi ismerőse: „Brus professzor, aki vezető tanára doktori dolgozatainknak, mint ígérte, az Ön által neki küldött értekezését betekintésre odaadja."[19] S lejjebb újabb nevek: „Ha sikerül Oskar Lange cikkének fordítását megkapnunk (a cikk mindeközben nyugaton nagy feltűnést keltett), azt is átküldjük Önnek. Egyik fordítása megjelent többek között a Cahiers Internationaux [Nemzetközi füzetek] 95. számában. Örülünk, hogy cikkünk megnyerte a tetszését. (Sajnos becsúszott néhány apró nyomdai hiba, de ezek nem érintik azokat a problémákat, amelyekről ír.)"[20]

Oscar Lange neve az akkori Lengyelországban (s Magyarországon is) nagyon népszerűvé vált: a marxi munkaérték-elméletet próbálta összhangba hozni a saját maga által preferált neoklasszikus értékelmélettel.[21] Lange igyekezete bizonyos fokig még a szovjeteket is zsákutcába vihette. Maga Sztálin is balodali, proszovjet közgazdásznak vélte, személyesen kérlelte, hogy vállaljon szerepet a lengyel kormányban. Nyilvánvaló, hogy ez az összeházasítási kísérlet mindkét országban valamilyen perspektívát nyitott volna, ha ez a perspektíva a tervgazdaság megtartása mellett megnyitható lett *volna*. De Varga István számára – aki soha sem negligálta „polgári közgazdász" mivoltát –, ez a letérés lehetetlennek tűnt, mert a számításai száznyolcvan fokos eltérést mutattak a két rendszer között.

Mindenesetre szimpátiával kezelte a fiatalok elszánt kísérleteit. Vergilius: „Mens agitat molem." Az elme mozgatja az anyagot. A fiúk újabb és újabb tervekkel állnak elő. Általuk kibontakozik egy érdekes, pezsgésben lévő világ, amelyben a progresszív reformerek, a fontolva haladók és a „maradi marxisták" vitákat folytatnak egymással. Idézet a két doktorandusz-aspiráns egy későbbi leveléből: „Lapunk többek között azt a feladatot állította maga elé, hogy leküzdi a közgazdasági tanok dogmatizmusát, s hogy hozzájárul – megfelelve a szocialista építésnek – e tanok fejlődéséhez. Mivel a lap még rövid működési ciklust tud maga mögött, röviden tud elméleti problémákat kibontani, és hozzájárulni olyan tudományos vitákhoz, amelyek gazdaságunk aktuális és perspektivikus szükségleteihez igazodnak. Hasábjain a modellvita kap helyet, momentán az árképzést tárgyalja. (Vajon az áraknak az üzemek határköltségei, vagy az ipari ágazatok átlagköltségei mentén kell alakulniuk?)" írják július 8-án.

Nem nehéz kitalálni, hogy ők a három közül melyik vonulathoz tartoznak. S az is kiderül, hogy a „Życie Gospodarcze" a reformisták, a „Gospodarka Planowa" – nevéből ítélve is – a konzervatívok sajtóforuma. S itt kapcsolódik egy másik kapcsolat a két doktorandusz ügybuzgalmához, bizonyítva, hogy Lengyelországban a reformokat nemcsak a fiatalok, hanem az idősebbek is akarják, mégpedig fontos állami és pártfunkcióban. Nevezetesen Włodzimierz Brus, az Állami Gazdasági Tervező Bizottság Gazdaságkutatási Osztályának vezetője. Aki a két fiú témavezető tanára, s mellesleg kettőjükkel párhuzamosan szintén kapcsolatot tart Varga Istvánnal.

Krzak és Toeplitz közben felbátorodnak, s valódi lényegüket is adják – önállósodási kísérleteket tesznek. Június 21-i keltezésű az a rövid levél, amelyben Varga arról beszél, hogy mégis a konzervatív orgánumot, a Gospodarka Planowát választaná. „Köszönöm május 21-én hozzám írt kedves soraikat. Voltak olyan szívesek, hogy felhívták figyelmemet A. Zwass cikkére. A Gospodarka Planowa [Tervgazdaság] úgyszintén volt olyan szíves, hogy elküldte a dolgozatot, s május 22-i levelében felajánlotta a lehetőséget, hogy leközli az erre adandó válaszomat. Ezért elfogadom ajánlatukat, s kérem Önöket, hogy az általam megírtakat fordítsák le. Mellékelve elküldök Önöknek egy rövid cikket, és nagyon le lennék kötelezve, ha a Gospodarka Planowa szerkesztőségével megállapodnának, hogy az leközölné ezt, s Önök magukra vennék a fáradságot, lefordítanák lengyelre. Remélem, hogy cikkem végig elég érdekes lesz ahhoz, hogy érdemesnek tartják majd a közlésre."[22]

A fiúk nem tágítanak. Elszántságuk, mint személyiséglélektani elem később mindkettejük számára jól jön. Krzak később komoly karriert futott be, 1978-tól a Kereskedelmi Bank elnöke, 1980-ban pénzügyminiszter, 1983-tól bécsi nagykövet (a reformok megtorpanása után parkolópálya), a rendszerváltás éveiben a Lengyel Takarékpénztár elnöke.[23] Július 8-án írják: „Megköszönjük 21-i levelét. Ezzel nyugtázzuk a cikk kézhezvételét, melyet a Gospodarska Planowának szánt. Elnézést kérünk, hogy a cikket mindezidáig nem annak a címzettnek adtuk át, akit Ön megjelölt, mert elhatároztuk, hogy ismételten azzal a javaslatunkkal fordulunk Önhöz, hogy a cikket a mi folyóiratunkban, azaz a »Życie Gospodarczében« jelentesse meg. Reméljük, hogy megérti a szándékunkat."[24]

A következő sorokból az derül ki, hogy többről van szó, mint puszta tudományos kíváncsiság. Ami a húszévesek sajátja, az elhivatottság, a saját pálya bemérésének kényszere hajtja őket abba az irányba, hogy a konzervatívokkal szemben kockázatot vállaljanak. „Javaslatunkat nemcsak azért tesszük, mivel (rövid idő óta) a »Życie Gospodarcze« szerkesztőségi munkatársai lettünk, hanem főleg a miatt a szerep miatt, amit ez a lap a lengyel közgazdasági körökben magára vállal. A »Życie Gospodarcze« a »lengyel október« forró vitái óta hetilapja a társadalmi és gazdasági kérdéseknek (korábban olyan formában jelent meg, amely a »Gospodarka Planowához« hasonlított)."[25]

S ami ez után következik, az már a kor lehetőségeihez mérve valóságos gazdaságpolitikai forradalom. „Lapunk többek között azt a feladatot állította maga elé, hogy leküzdi a közgazdasági tanok dogmatizmusát, s hogy hozzájárul – megfelelve a szocialista építésnek – e tanok fejlődéséhez. Mivel a lap még rövid működési ciklust tud maga mögött, röviden tud elméleti problémákat kibontani, és hozzájárulni olyan tudományos vitákhoz, amelyek gazdaságunk aktuális és perspektivikus szükségleteihez igazodnak. Hasábjain a modellvita kap helyet, momentán az árképzést tárgyalja. (Vajon az áraknak az üzemek határköltségei, vagy az ipari ágazatok átlagköltségei mentén kell alakulniuk.) Folyóiratunkban a Gazdasági Tanács – melyben kiemelkedő lengyel közgazdászok foglalnak helyet – publikálja téziseit a modellváltozásokról Lengyelországban és az árképzésről. Megjelenteti Lange, Kalecki, Brus és Lipiński professzorok cikkeit. A példányszám magas, mivel a »Życie Gospodarcze« a legnépszerűbb gazdasági lap Lengyelországban."[26]

Az önbizalom ebben az életkorban természetes sajátosság, mint ahogy a naivitás is, ami megmagyarázza a hitet abban, hogy a dogmatikus tanok a szocialista építés keretei között majd „fejlődni" fognak. De más is. Határköltségek: ma már természetes, hogy a vállalatnak meg kell állnia, amikor a költségek túllépik azt a pontot, amikor már nem érdemes a termelést újabb és újabb egységekkel növelni. 1958-ban ez még vitat tárgya. „Véleményünk szerint javaslatunk mellett szól az a tény is, hogy az Ön cikkére elsőként a mi cikkünk reagált kritikusan, elsőként téve közzé az Ön gondolatait. Az Ön által hozzánk küldött dolgozat – amely a lengyel közgazdások körében érdeklődésre tart számot – új állásfoglalásra kényszerít bennünket a »Życie Gospodarcze« hasábjain. Tehát a lap olvasói miatt is kívánatos lenne, hogy itt jelenjen meg."[27]

Varga „polgári nézetei" nyilván ezt hirdetik, s a varsói reformistáknak természetes, hogy Vargának igaza van, afféle sztenderdnek tekintik azokat. „Tervezett írásunkban ismételten vissza kívánunk térni Tooke és Marx elméleteihez. Véleményünkben, amely mindezidáig nem változott, megerősít bennünket Alvin Hansen[28] (Fiscal Policy and Monetary Theory) valamint A. Marget[29] (The Theory of Price) című munkája. De mélyre hatoló tanulmányokat is szeretnénk készíteni és ezeket a cikkeket Önnek elküldeni. Még egyszer szeretnénk aláhúzni, hogy mi fiatal közgazdász tanulók vagyunk, s minden eszmecsere Önnel – még akkor is, ha annak kritikai éle van – tudományos munkánkban csak segítségünkre lehet."

A levél ezen a ponton éri el a protokolláris minimum határát, amikor a fiúk az elhamarkodott lépést kompenzálni igyekszenek: „Amennyiben Ön a »Gospodarka Planowának« bejelentette már cikkének érkezését, akkor természetesen ejtjük javaslatainkat. Reméljük, elnézi nekünk, hogy vártunk a cikk átadásával. Egyidejűleg biztosítjuk Önt, hogy óhaja szerint cselekszünk." De a sorok között olvasva az is előtűnik, hogy ugyanakkor tudták, Varga zöld utat fog nekik adni. S jött is a kompromisszum: „Köszönet 8-i levelükért. Az érdeklődés, amelyet cikkem iránt tanúsítanak, nagy örömömre szolgál. Személy szerint semmi kifogásom nem lenne a cikk leközlése ellen, ha Önök azt a Życie Gospodarczében szeretnék leközölni, mivel javaslatuk azt mutatja, hogy cikkemet nem találják túl hosszúnak, ha erre a célra megfelel. Az egyetlen nehézség csupán az, hogy a Gospodarska Planowa éppúgy javasolta a közlést és én beleegyezésemet adtam. Arra kérem Önöket, hogy a Gospodarska Planowa szerkesztőségével kölcsönösen beszéljék meg, és együtt állapodjanak meg arról, hogy melyik lapot érdekli jobban a cikkem. Én előre hozzájárulásomat adom bármilyen döntéshez."[30]

S ezután következnek a módszertani intelmek, az idősebb és tapasztaltabb kolléga útbaigazítása: mit, hogyan kellene, mi hogyan nem jó. „Írják, hogy akarnak még foglalkozni Tooke és Marx elméleteivel. Ezt természetesen szabadon megtehetik. De engedjék

meg, hogy felhívjam a figyelmüket az alábbi szempontra: az, hogy a Weltwirtschaftliches Archivban megjelent cikkemet félreértették, ennek valószínűleg nem az az oka, hogy Marx bizonyos tanait helyesen, vagy helytelenül interpretálom. Esetenként szeretek dogmatörténeti hibákat kimutatni, mint ahogy azt az Önöknek küldött cikkekben hangsúlyoztam. Mindamellett az a nézetem, hogy minden Marxnak tulajdonított nézetet az ő műveiből vett idézetekkel bizonyítottam. Mindenesetre könnyen előfordulhat, hogy életművében más helyeken az általam idézettektől eltérő nézetek vannak."[31]

Ennél a problémánál Varga maga is belegabalyodik a marxi értelmezés fonalába. Túl sok lesz a „ha". Miután a tervgazdálkodás szintjén a pénz is voluntarisztikus döntések áldozata, ezért azt javasolja, hogy nézzék meg, mit mond erről Marx és Tooke (miközben sejti, hogy semmit olyant, amit a népi demokráciákban csináltak,). „A pénz szocializmusbeli szerepéről folytatott vitát nem mérvadó nézetem szerint csak akkor lehet továbbvinni, amennyiben Önök állást foglalnak arról a kérdésről, hogy állításom, miszerint a pénzjelenségek a szocializmusban a modern pénzbevétel-elméletekkel magyarázandók, helyes, vagy helytelen. A kérdés, hogy hogy ezek a pénzbevétel-elméletek alapgondolatok szintjén Tooke-nál ott vannak-e, vagy sem, jelen esetben egészen elhanyagolható kérdés."[32]

Közben gőzerőre kapcsolt 1958 nyara, s a probléma megoldására írt válasz csak szeptemberre érkezett meg. „Levelére visszatérve szeretnénk hangsúlyozni, hogy teljesen egy véleményen vagyunk Önnel, hogy a vitatott kérdések legfontosabbikja az, hogy hogyan használjuk fel a pénzbevétel-elméletet a szocializmusban, s hogy hogyan oldjuk meg a pénzelmélet problémáit. A marxista elmélethez való viszonya itt nem a legfontosabb probléma, de azért van bizonyos jelentősége. Azon a véleményen vagyunk, hogy még a marxista irodalomban sincs a marxista pénzelmélet kielégítően kezelve. Az olvasható ki ebből, hogy a papírpénz esetében ez a mennyiségi elmélettel azonos, ami a mi meggyőződésünk szerint nem helyes és a marxi elmélet szellemével áll ellentétben."[33]

Közben a cikk is megjelent a „Życie Gospodarcze" 38. számában. Azért csak szeptemberben, mert megvárták a vakáció végét, amikor az egyetemi társadalom már összejött, s megfelelő közeg állt rendelkezésre a kérdések taglalásához. A cikk tehát lejött, miután megegyeztek a „Gospodarka Planowa" szerkesztőségével. „Ismert előttünk, hogy a »Gospodarka Planowa« levelet küldött Önnek, amelyben közölte, hogy cikkét ő maga akarja lehozni. De közben arra a megegyezésre jutottunk, hogy cikkét a mi lapunkban hozzuk le. Egyidejűleg két fordítás állt rendelkezésre: az egyik nálunk készült, a másik a »Gospodarka Planowánál«, amely azt előzékenyen a rendelkezésünkre bocsátotta. Egy konfrontáció biztosította számunkra, hogy egy lehetőség szerint tökéletes szöveget készítsünk elő."[34]

De ezzel a sorozat nem ért véget, újabb kérések születtek. Varga másik cikke, a szocialista gazdasági irányítás modelljéről Magyarországon olvasott termékké vált, s Lengyelországba is eljutott a híre. A fiúk a „Doktorvater" Brus professzorral meg is beszélték annak publikálását. Alternatív kérés született. „Nemrég beszéltünk Brus professzorral a dolgozatáról a szocialista gazdaság irányítási modelljének témájában. Brus professzor azon a véleményen van, hogy előnyös volna Lengyelországban egy töredéket megjelentetni. Ezzel egy időben a »Gospodarka Planowa« szerkesztősége a mi közvetítésünk nyomán azt a javaslatot tette Önnek, hogy adja beleegyezését, hogy náluk jelenjen meg a cikk, és hogy Ön válasza ki, hogy hol jelenjen meg. A téma a »Gospodarka Planowa« profiljának felel meg. Válaszát vagy nekünk, vagy »Gospodarka Planowa« címére küldje."[35]

A végén a két szerkesztőség valószínűleg „megosztozhatott" a kéziraton, legalábbis ez derül ki Varga válaszából. „A közlemény, hogy a »Gospodarka Planowa« a másik cikkem egy részét is le fogja közölni – a szocialista gazdaságirányítás megváltoztatása – szintén megörvendeztetett. Csak azt szeretném megtudakolni, hogy a lap mennyi helyet szán nekem, hogy egy megfelelő kiválasztás küldjek nekik, vagy pedig magát az írást át is alakítsam."[36]

Aztán jó idő telt el a válaszig, a fiúk a Szovjetunióban voltak (!). „Értekeztünk a »Gospodarka Planowa« szerkesztőségével. Azt tudtuk meg, hogy egy 20-25 oldalas cikket rendeltek meg Önnél, de megkértek, hogy közöljük Önnel, hogy kívánatos lenne a cikket 15-20 oldalra korlátozni. Szeretnénk Önt biztosítani arról, hogy a »Życie Gospodarcza« hasábjai a továbbiakban is az Ön rendelkezésére állnak."[37]

De a szálak ekkor már a technikai kérdések, sőt személyes ügyek irányában vezetnek. Mindenek előtt a tiszteletdíj, mennyi, hova, kinek? „Végezetül kérdeznénk, hogy hogyan óhajtja a tiszteletdíját megkapni, magyar, vagy lengyel valutában. Az utóbbi megoldás előnyösebb a szerkesztőségnek; ebben az esetben az összeget itt adnánk át Önnek. De az is lehet, hogy átutaljuk egy magyar banknak."[38] Válasz: „A tiszteletdíjat illetően, amiről értesítettek, azt szeretném tudni először is, hogy mekkora összeg ez, s csak aztán nyilatkozom. Nagyon lekötelezne, ha megmondanák mekkora összeg ez."[39] Válasz: „Szeretnénk közölni Önnel, hogy a honorárium 1000 zloty. Ez egy ipari munkás kb. egy havi átlagbérének a kétharmada. Egy teljes hetet lehet belőle jól élni egy varsói szállodában. De a honoráriumot magyar pénzben is kifizethetjük."[40] Aztán a kör bezárulni látszik, Varga az átutalás mellett dönt. „Miután nem tudom, vajon van-e lehetőség arra, hogy egykor Varsóba menjek, szeretném kérni, hogy az engem illető tiszteletdíjat, az 1000 zlotyt utalják Magyarországra."[41]

És akkor hirtelen változás áll be a lengyel kapcsolatokban, mégpedig magas szinten. „Röviddel ezelőtt írtam Önöknek, hogy ha Önök alkalomadtán nem jönnének Magyarországra, jómagam kevés esélyt látok arra, hogy személyesen is megismerkedjünk. Most ebben az ügyben hirtelen változás állt be. A lengyel állami ellenőrzési miniszter látogatásra hívta a magyar Népi Ellenőrzési Központi Bizottságot. A Magyar Központi Bizottság, amelynek én vagyok az egyetlen pártonkívüli munkatársa, örömmel elfogadta ezt a meghívást és egy három tagú delegációt küld Lengyelországba, ez a bizottság elnökéből, Oczel Jánosból[42], a bizottság egyik osztályvezetőjéből, Győri Fekete Lászlóból és csekélységemből fog állni. A jelenlegi terveknek megfelelően június 15-én utazunk Varsóba és kb. 8-10 napot leszünk ott. Többet erről az utazásról most még nem tudok. De azt gondoltam, hogy én Önöket innen értesíteni fogom, mivel ottani tartózkodásomat arra is fel szándékozom használni, hogy Önökkel személyesen megismerkedjek."[43] És akkor az utazás lebonyolódott, az ismerkedés megtörtént.

Itt a kapcsolat dokumentálásának alapjai eltűnnek. Nyilván nem azért, mert a kapcsolat nem folytatódott, ennek egy oka van, mégpedig az, hogy az irattár nem tartalmaz Krzakra és Toeplitzre vonatkozó több levelet (más irattárak bizonyára igen). 1961-ből van még egy előzmény és folytatás nélküli pár sor. Tartalmából, s az 1000 złotyból arra lehet következtetni, hogy újabb cikkek mentek Varsóba, ugyanazon szerzői díjazás mellett. A viszonyok nyilván Varsóban is konszolidálódtak, ez a levél már elegáns, fejléces papírra íródott. „Mint ahogy Ön arról a két példány érkezésével értesülhetett, a cikk a 10. számban, március 5-én megjelent. Önnek rendelkezésére áll 1000 zloty. Kérem, értesítsen bennünket, hogy a pénzt Magyarországra küldjük-e, vagy hogy itt a szerkesztőségben tartalékoljuk. Kifejezzük reményünket, hogy az elkezdett együttműködés továbbra is fennmarad."[44]

(Włodzimierz Brus, Bolesław Baliński, Zbigniew Pawlowski) A két fiatal kutatóval folytatott levélváltás mellett természetesen más kapcsolatok is szépen fejlődtek a lengyelekkel. A fentiekben Krzak és Toeplitz vonalát tekintettük át, az alábbiakban megkíséreljük a vele egyes vonatkozásban összefüggő Brus–Baliński–Pawlowski-vonalat áttekinteni. Brus[45] a Varsói Egyetemre került, ahol 1956 után a reformista közgazdászok mozgalmát erősítette. Az Állami Gazdasági Tervező Bizottság Gazdaságkutatási Osztálya vezetőjének nevezték ki. 1961-es nagy hatású írásában, „A szocialista gazdaság működésének fő problémái" című munkában a lengyel ellenzék oldaláról bírálta a szocialista gazdasági gyakorlatot, s ezzel a nem kívánatos személyek listájára került Lengyelországban. 1968-ban megunva a sok szakmai vegzálást és az antiszemitizmust, Angliába emigrált, ahol karrierje az Oxfordi Egyetemen teljesedett ki.

Levélváltásuk első darabja 1958. április 8-i keltezésű: „Barátom, Erdős Péter tájékoztatott Varsóból való visszatérése után, hogy »A pénz a szocializmusban« című munkám felkeltette az érdeklődését. Erre való hivatkozással elküldök Önnek mellékletben egy dolgozatot »Tervgazdasági reformgondolatok Magyarországon« címmel. A dolgozat bevezető megjegyzései bemutatják azok keletkezésének hátterét. A német szöveg egy bizottsági jelentés magyar nyelvű rövidített kivonatát ismerteti, amelyet egy a magyar kormány által 1957-ben felállított bizottság terjesztett a kormány elé. Feltételezem, és remélem, hogy ez a jelentés az Ön és más lengyel közgazdász számára érdekes lehet."[46]

Brus angolul válaszolt. Nem lehet tudni pontosan, mi zajlott a háttérben, erősen valószínűsíthető, hogy a „Gospodarka Planowa" hangjában módosulás következett be, s reformista cikkeknek is helyet adtak. De az is lehet, hogy a két lap versengeni kezdett, melyik közölje le Varga István cikkeit. „Hálás vagyok Önnek a leveléért és az értekezésért, amely érdekes, s egyúttal tanulságos is lesz számomra. Remélem, hogy a következő héten át tudom tanulmányozni. Engedje meg, hogy azután még írjak Önnek. »A pénz a szocializmusban« című cikke élénk érdeklődést váltott ki nálunk. A »Życie Gospodarczeban« lefolyt vitán kívül a »Gospodarka Planowa« 4. száma, 1958, megjelentette Adam Zwassnak egy nagyobb írását »Megjegyzések a pénzről és a hitelről« címmel. Értekezésének margóján a szerző kísérletet tett az egész vitával kapcsolatos állásfoglalásra, amely a pénz- és hitelkérdésekről a lengyel és a szovjet irodalomban zajlott. Hiszem, hogy hozzájut ehhez a folyóirathoz Budapesten. Ha nem, írjon, s elküldöm."[47]

Az ügyek ezután átkerültek a „Gospodarka" főszerkesztőjéhez, Bolesław Balińskihez, akivel Varga haláláig folyt a levélváltás. Erre a versengésre utal, hogy maga Baliński írja meg Vargának, hogy Krzak és Toeplitz urak közlése alapján, „A pénz a szocializmusban" mégsem a „Gospodarka Planowában", hanem a „Życie Gospodarczéban" fog megjelenni. Baliński végül ellküldi Zwass cikkét Vargának (Pesten nem kapható), s felkéri, hogy nyilvánítson róla véleményt. „Válaszolva május 9-i levelére elküldjük Önnek lapunk azon számát, amely a »Megjegyzések a pénzről és a hitelről« című cikket tartalmazza, s amely felkeltette az Ön érdeklődését. Hálásak lennénk, ha elküldené az ezzel kapcsolatos megjegyzésit, melyeket a Gospodarka Planowa leközölne." A kapcsolat ezzel dialógussá alakul. Varga angolul írja: „Megköszönjük május 22-i levelét. Örömmel teszek eleget ajánlatának, hogy leközölné megjegyzéseimet A. Zwass cikkéhez. Kollégáim, Marian Krzak és Jerzy Toeplitz egyetértésükről írtak ezzel kapcsolatosan nekem, és felajánlották, hogy le is fordítják a kéziratot. Mellékelve elküldöm a kéziratot. Mister Krzaknak és Toeplitznek egy másolatot küldök, kérve, hogy fordítsák le."[48]

Ahogy azt Krzak és Toeplitz elintézte, Baliński elhatározza, hogy Varga Istvánt népszerűsíti a lengyelországi szakma köreiben, tekintettel a feladatok azonosságára. „Szíves tudomására hozzuk, hogy »A pénz a szocializmusban« című munkáját ez év-

ben (októberi kiadás) leközöljük a »Gospodarska Planowa" hasábjain. A professzor úr cikkét tartalmazó számot haladéktalanul eljuttatjuk, mihelyst az megjelent."[49] De aztán mégsem … . A cikk a „Życie Gospodarczében" jelent meg a fent is említett megegyezés nyomán. Varga köszönetet mond, és kifejezi hozzájárulását a pénz és szocializmus cikk kiadásához. „Megkaptam szeptember 6-i levelét, rögtön utána Krzak és Toeplitz urak közlését, miszerint megállapodtak, hogy a cikk a pénz a szocializmusban témájában nem a Gospodarka Planowában, hanem a Życie Gospodarczében fog megjelenni. Azóta a nevezett lap megfelelő száma már el is jutott hozzám."[50]

Közben – pontosabban még szeptember elején – a kapcsolat elkezdett több irányúvá válni. Mindenki együttműködik mindenkivel. Baliński írja 1958. október 8-án, hogy a fordításban együttműködnek Krzakkal és Toeplitzcel. Varga szövegeket kér a lengyelektől, amiket aztán Pesten lefordíttat. Az információéhség pedig a lengyelekben – újítókban és konzervatívokban egyaránt – kezd felerősödni. Varga Balińskinek 1958. október 3-án megírja, hogy szívesen átadná a szocialista gazdaság átalakításáról írt kéziratát, ha a lapnak az kell. A válasz természetesen igenlő. „Készséggel vettük tudomásul javaslatát, hogy a magyar gazdaságirányítás átalakításáról írt cikkének részét folyóiratunkban közöljük. Készek vagyunk arra, hogy ezt a kivonatot 25 gépírásos oldalban lehozzuk a »Gospodarska Planowában«. Folyóiratunk tárgykörét nézve különösképpen az V. és a VI. fejezetek érdekesek számunkra. Köszönetre kötelezne minket, ha ennek a két fejezetnek alapján elkészítene egy cikket számunkra a gazdaságpolitikai változásokról és a népgazdaság-irányítás módszereiről Magyarországon 1956 után. Kívánatos lenne, ha a cikk nézeteit is tartalmazná ezekről a változásokról. Egy ilyen tartalmú cikk értékes anyag lenne ehhez a lengyel olvasókat érdeklő problémához"[51]

Később új szál is befut a rendszerbe, Zbigniew Pawlowski („Ökonometria" című munkáját Magyarországon 1970-től tankönyvként is használták), aki a keresletrugalmasság problémájával foglalkozott abban az időben. Varga már 1960-ban: „Jelenleg ezt a keresletrugalmassági problémát számításokkal tisztázzák a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaságkutató Intézetében, azon kívül foglalkozik vele a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Belkereskedelmi Tanszéke is, valamint a Tervhivatal is érdekelt benne. A második ötéves terv (1961–1965) és a tizenöt éves terv (1961–1975) előkészületeinél ezeket a számításokat a legteljesebb mértékig figyelembe veszik. . Eltekintve az elméleti kísérletektől, alapjaiban véve itt elvi előkészítésről van szó. Remélem segítség lesz az Önök számára ez a fejtegetés, de természetesen nagy örömmel nyújtunk részletes magyarázatot, amennyiben óhajtják."[52]

(Aleksander Ivánka) Az összes között a legszemélyesebb kapcsolat. Varga: „Ismét Pesten vagyok, és sietek Önt innen üdvözölni, s örömömnek kifejezést adni, hogy megismerhettem a szép Lengyelországot, Varsó nagyszerű városát, valamint a lengyel tengerpartot, s hogy egyúttal Önnel is ismeretséget köthettem."[53] Egyszerű, udvariassági gesztus, de a későbbi levelekből kiderül, hogy itt már többről is szó van. A köszönőlevelekből 1959 után mindig kiviláglik, hogy a találkozások sok esetben „államiak" és protokollárisak, de nagyon oldottak és barátiak. Varga István a „Najwyższej Izby Kontroli" – korabeli magyar megfelelője megközelítően: Népi Ellenőrzési Bizottság – vendége volt. Aleksander Konstanty Ivánka tulajdonképpen ellengyelesedett magyar volt. Nyitrán született 1904-ben, apja magyar katonatiszt őrnagyi rangban a „közösöknél", anyja lengyel. Tudott magyarul, s minden bizonnyal ezért lett éppen ő Varga kísérője Lengyelországban. Amiből aztán barátság jött létre.

„Ez úton szeretném megköszönni az Ön, Szlozak alelnök és a NIK-ből a többi kolléga fáradságát, hogy ottani tartózkodásom tanulságos, és kellemes lehetett. Mindannyiunkat leköteleztek ezzel. Átutazása alatt a pályaudvaron megkeresem Önt, hogy feleségét és lányát üdvözöljem és kifejezzem irántuk tiszteletemet. Szeretném még arra kérni, hogy adja át köszönetemet vendéglátóimnak, Dabrowski elnök úrnak, Szlozak alelnök úrnak, Burski alalnök úrnak, Dominiewski és Kula uraknak, valamint mindenkinek."[54]

S hogy miről lehetett szó a hivatali bőrfotelekben, s a Keleti-tenger homokján? A tervgazdaságból kilábalni akaró két szerencsétlen ország a pénz megnövekedett szerepéről gondolkodott abban az időben, látva, hogy a voluntarista eszközökkel folytatott monetáris politika milyen történelmi zsákutcába tud terelni egy országot. Pénzpolitikában pedig – hic et nunc anno 1959 – valamennyiüknél nagyobb vátesz lehetett Varga István, a „forint atyja". Hogyan lehet a pénz valódi funkcióját visszaállítani, amely eredeti formájában évekig nem létezett? „Engedje meg, hogy ugyanezzel a postával elküldjem Önnek az utóbbi időben németül, franciául megjelent munkáimat. Tanulmányom az 1946-os valutareformról azért is érdekes lehet az Ön számára, mert ennek a dolgozatnak a végén ott van egy rész a pénz szerepéről a szocializmusban, ami iránt Ön érdeklődést mutatott."[55]

S amikor a vonat befutott a Keleti pályaudvarra, Varga István tényleg ott várta Ivánkát és családját. Átadott néhány ajándékot és elbeszélgettek. A Keletiben fényképek is készültek. Egy ötvenes éveiben járó nyúlánk, snájdig, elegáns urat ábrázolnak hollywoodi szépségű feleségével. Pár héttel később köszönőlevél, terjedelmes, lelkes, lírai. „A szabadságunknak vége, ismét Varsóban vagyunk két hete. De mint ahogy ez ilyenkor lenni szokott a visszatérés után, sok mindent kell csinálni, az ember nem tudja, hol áll a feje. Ma Mária Menybemenetele van, ünnep, ezért eleget teszek kedves kötelességemnek, hogy levelet írjak. Először is feleségem s én szeretnénk köszönetet mondani Önnek a kedves budapesti fogadtatásért. A budapesti időzésünk után újjászületve sajnos másodosztályú román kocsikban mentünk tovább. Kellemetlen helyzet, előttünk a második vonaton töltendő éjszaka, a kupéban aludni nem lehet, s bár most üres, Romániában bizonyára sokan fognak beszállni. Borús gondolataim közepette kinyitottam azt a tokajit, amit Öntől kaptam. Csodás, príma, utoljára a háború előtt ittam ilyent."[56]

Ezt követően a levél átcsap szépírói minőségbe. Ivánka csupa komoly dologról ír, de csak úgy „per vonatablak", feloldódva a nyári hangulatok hullámzásában „A vonat átszelte az Alföldet, a nap már lement, s leszállt a szürkület, de én tovább élveztem a napot, amely a tokajiban volt benne. És én ott a másodosztályon az elsőrangú tokajit mind megittam. Éljen az Amphitrion."

Talán nem pocsékolás a hellyel és a virtuális nyomdafestékkel, ha ezt a friss és mozgalmas beszámolót teljes terjedelemben közöljük. „A román határon a második lengyel hálókocsi felmondta a szolgálatot, az éjszaka kellős közepén át kellett szállni egy normál kocsiba. A szociológiai törvényeknek megfelelően ez erkölcsi egyensúlyt hozott létre a társaságban. De aztán a kedvezőtlen eseteknek ezzel vége is lett. Továbbiakban az élvezet és az öröm jött. Első osztályú szállodákban laktunk, az ellátás csodálatos volt. Talán érdekli az uraságotokat, hogy milyenek voltak a körülmények. Az Orbis[57] nagyon gondosan megszervez mindent. Egy ilyen út, mint a miénk 4000 zlotyba kerül személyenként, és ebben benne van az útlevélköltség, hálókocsijegy, étkezés az étkezőkocsiban az egész román szakasz alatt, 2 nap Bukarestben, 12 Mamaiában a Fekete-tenger partján. 18 nap összesen, mivel az út oda-vissza 4 napig tart. A színvonal Romániában – komfort."[58]

A közgazdász szeme mindent átfog, mindent meglát, ami felett mások tekintete szórakozottan átsiklik. Mindenekelőtt az egyenetlenséget, amelyet a tervgazdasági állapotok idéznek elő az áruellátást illetően: a fővárosban minden, másutt semmi. Ahol külföldiek

vannak minden, ahol nincsenek, semmi. „Nagy a különbség a román és a magyar mezőgazdaság között a magyar javára. A vonatablakból gyenge fejlődésű gabonát látni, ez látványszerűen sejteti a statisztikai adatok milyenségét a hektáronkénti mennyiséget illetően, kevés gyümölcsös, kicsiny lovaskocsik. Gyakran látni azonban új mezőgazdasági építményeket, dolgozó traktorokat a földeken, néha kombájnokat is. Az iparcikk-ellátás változó. Bukarestben vannak elegáns üzletek ahol szép pulóvereket, bőrárukat, és csinos textilcikkeket is lehet kapni. De Constanzában – és hát ez mégiscsak egy kikötő – a minőség annyira rossz, hogy jóformán semmit sem lehet kapni.

Aminek magas a színvonala, az az idegenforgalom, tehát a hotelek és az éttermek. Románia gyorsan fejleszti idegenforgalmát. Sok szálloda épül a Fekete-tengernél, éspedig nagy tempóban: egy év, 10 hónap és a szálloda kész. Szép, nagyvonalú az architektúra. A legmodernebb szállodák falai üvegből vannak. És az idegenforgalom köre tágul. Túlnyomórészt németek (DDR), és csehek. Ezek direkt általuk lefoglalt komplett szerelvényekkel érkeznek Berlinből, vagy Prágából Mamaiába. Ami Constanzát illeti, beszélgetéseim tükrében úgy lehet, hogy minden, amit egy ilyen kikötőváros kínálhat, állami kézben van. De sajnos nem tudtam ezt a kérdést teljesen tisztázni. A kocsmák mind le vannak államosítva."[59]

S hogy a nemzetközi szakmában a valutacsodának mekkora az ázsiója, az még egy ilyen könnyed nyári beszámoló belsejében is ott rejtőzködik. Nem tömjénezés, nem ajnározás, csupán a teljesítmény nagyra értékelése: erről árulkodnak a levél befejező sorai, egy kolléga elismeri egy másik teljesítményét. A mai tudományban ez a gesztus fehér holló. Emígyen: „Tisztelt Professzor Úr. Köszönet az anyagokért. Elsőnek az 1946-os valutareformról szólót olvastam el nagy szorgalommal. Kérem, fogadja csodálatomat, hogy Ön az ilyen nagyon nehéz bonyolult dolgokat is milyen könnyedén tudja ábrázolni. S hogy spórol a szavakkal, nincs sehol egy fölösleges mondat a szövegben. Az Ön által javasolt két új monetáris mérőszám miatt még bátorkodom majd Önhöz fordulni. Ez a probléma az állami kasszatervekre vonatkozik, amelyek megpróbálják a pénzforgalom jövőbeli alakulását kiszámítani. Ezzel a kérdéssel az elmúlt években jómagam is többször találkoztam."

Megcsinálni – ez egy súlyos kifejezés – írja, rátérve a prózai dolgokra. „Most éppen sok mindent csinálok. A hivatalban az 1958-as állami költségvetés végrehajtásáról szóló jegyzetek előkészítése. Munkahelyen kívül két könyvre írtam alá szerződést. Egy 100 oldalas könyv, vagy könyvecske a kapitalizmus pénzügyeiről és pénzügyi politikájáról, a második könyvecske egy második »javított« kiadása egyik előadásomnak a szocialista gazdaságról. És sajnos a szabadság bár szép volt, a nagy meleg miatt nem sokat segített."[60] A levél végén kézírással ugyancsak privát ügyek Madame Vargával kapcsolatban, ajándékok, viszontlátogatás stb.

Aztán a köszönet Varga István részéről. „Köszönet a nyári élmények leírásáért. S bár kikapcsolódni ment Romániába, mégsem tudta magában elfojtani a közgazdászt. A mezőgazdaságról, kereskedelemről és az iparról írt benyomásai nagyon érdekesek, különösképpen a miatt, hogy magam még nem jártam Romániában.[61] Majd tanulmányi ügyek, új kutatási téma, a reklám, amely kisebb szentségtörésnek számított még néhány éve. És vége a nyárnak. „Miután 8-án itt is megkezdődnek az egyetemen az előadások (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem), ezért nekem is sokkal nagyobb lesz az elfoglaltságom, mint a nyár folyamán. Megint »kínálati rugalmasság« lesz az előadásaim témája, s elköteleztem magam egy kiadónál, hogy erről a témáról írok egy könyvet. A könyv előkészítésével intenzíven foglalkozom, és úgy tervezem, hogy 1960 júniusáig kész is leszek vele. A reklám gazdaságtanáról írt munkám sajnos csak 1960 júniusában jön ki, mivel a nyomdának egy teljes évre van ehhez szüksége."[62]

Még az Oczel Sándor által vezetett tárgyalások is hozzá vannak rakva a magánügyekhez: „A lengyel kikötők magyar használatának kérdésével a magyar NIK-ben intenzíven foglalkozunk. Biztos vagyok benne, hogy Oczel elnök úr belátható időn belül levélben hivatalosan megkeresi Dabrowski urat, és tájékoztatja arról, hogy milyen nehézségek előtt állunk, s ezeket hogy lehetne kiküszöbölni. Milyen hibákat követtünk el a múltban, s hogy bizottságaik ezeket hogyan tudnák kijavítani."[63] Nagy tiszteletkör, szép lengyel kézimunkák, feleségem örül stb.

Közben eltelt egy év, s a lengyel delegáció viszonozta a látogatást, benne természetesen Aleksander Ivánkával. A reklámmal egyre intenzívebben foglalkoznak mindkét oldalon. Kirajzolódni látszik egy racionálisabb, élhetőbb világ. A reklám, amely felturbósítja a gazdaságot. Varga úttörő munkát végez, olyan dolgokat erőltet, amelyek nem biztos, hogy elnyerik a fontolva haladók és a maradiak tömegeit (a szocialista országokban ilyen munka még nem készült). „Remélem, nem veszi rossz néven, ha egy szívességre szeretném megkérni Önt. Látta az én magyar nyelvű, a reklámról szóló munkámat. A magyar kiadó elküldött egy példányt a Lengyel Gazdasági Kiadónak Varsóba, Poznanska ul. 15., és megbízta, hogy lengyel fordításban adja ki azt. Természetesen öröm lenne számomra, ha ez a kiadás sikerülne. Ezt a kiadást lényegesen meg lehetne könnyíteni az által, hogy mivel a magyar kiadó a nagyszámú kép kliséjét megőrizte, ezeket újra fel lehetne használni, s így csökkenteni a lefordított munka kiadási költségeit."[64]

Majd: „Az ember néha elfogult a saját munkáival szemben. Ez az én esetemben is előfordulhat, ezért az Ön tetszésére bízom, hogy megjegyzéseket tegyen azokon a helyeken, ahol úgy gondolja, hogy azok öndicséretnek minősülnek. Úgy gondolom, hogy ismerem a német és angol nyelvű reklámirodalom nagy részét. Könyvem felépítésében és tartalmában mégis eltér az általam ismertektől bizonyos vonatkozásokban. Ugyanis arra törekedtem, hogy ne csak közgazdasági, hanem reklámpszichológiai értékelést is adjak. Újszerű az, hogy összehasonlítom a szocialista és a kapitalista reklám lényegi jegyeit. Fokozott hangsúlyt kap nálam az eddigi irodalommal szemben annak a szükségszerűsége, hogy reklámhadjáratot piackutatással együtt kell folytatni, különösen azon okból, hogy amint azt kimutatom, a reklámhadjáratot megelőzően már meg kell határozni, hogy a reklámpszichológiai hogyan alakul a propagálni szándékozott áruval kapcsolatban. A reklám ugyanis elégtelen kínálati rugalmasság esetében nem lehet kifizetődő, miközben magas keresleti rugalmasság esetén tekintélyes gazdasági sikert eredményezhet. A reklámlélektan gyakorlati problémáival úgyszintén kimerítően foglalkoztam és majdnem 600 hirdetés esetében külön-külön kimutattam, hogy mit hirdettek helyesen, s mit helytelenül."[65] A tudománytörténetileg is jelentős, magvas indoklás után nagy tiszteletkör.

Ivánka: „Ahogy helyesen gondolja, valóban »szerencsésen megérkeztünk Varsóba«, megtelve szép emlékekkel arról az időről, amit Magyarországon töltöttünk, és a köszönet jegyében emlékezünk vissza a magyar vendégszeretetre. Hajnali 3-ig tartott a családi élménybeszámoló, de ez csak az első benyomások elmesélése volt. Feleségem nagyon örült a szép szalvétáknak, amiket az Ön felesége [Raffai Erzsébet operaénekes] küldött."[66]

Ismét költői besugárzás Friedrich Schillertől: „No, de »véget értek az aranjuezi szép napok« és időközben szépen összegyűlt egy csomó munka. Nappal nekilátok a hivatali teendőknek, este és éjszaka pedig az előadásaimmal és a kiadói kötelességeimmel foglalkozom. Két hét elmúltával ez a nagy csomó munka leapad, mikor is jönnek vendégségbe az NDK-ból az Ellenőrzési Bizottság emberei, és a főnököm, Dąbrowski úr engem bíz meg a kísérgetésükkel, mint ahogy szokta mondani: Ivánka igazgató úr jól

tud németül és főzni is jól tud. Tehát amitől én a vendégeket november 10-én a varsói repülőtéren fogadtam, egészen addig, amíg november 21-én el nem mentek, megint egy szép nagy halom munka gyűlt össze, mivel ez idő alatt keveset voltam mind otthon, mind a hivatalban."

Fáradtság, jóleső elgyötörtség: „Az NDK-s vendégek nagyon szimpatikusak voltak. A társalgás velük érdekes volt, s valóban élvezetes. Szellemi téren sokat nyertem, de most a pszichika terén nyernem kell, hogy a sok munkát le tudjam küzdeni."[67] De a munka még a betegségre sincs tekintettel. „[…] E hét végén, de legkésőbb a jövő hét elején elmegyek a Polskie Wydawnictwo Gospodarcze szerkesztőségébe. Most influenzás vagyok, ágyban fekszem, de lassan kezd elmúlni, s éppen ez a kiadó az, amelyik az én könyvemet is nyomja a kapitalizmus pénzügyeiről. A szerkesztőségi munkának vége, és a kiadó türelmetlenül várja, hogy mikor teszem náluk tiszteletemet. Tehát látogatásom a kiadónál sürgős, és természetesen utána érdeklődök az Ön könyvének is. Ön azt írja, hogy »Mivel a szocialista országokban korábban tudtommal nem jelent meg hasonló könyv«. Ezzel kapcsolatban mondom, hogy itt Lengyelországban megjelent egy nagyobb munka. Mégpedig: Jastrzębowski W. – Zasady reklamy (Grundsätze der Reklame). 331 oldal. A Belkereskedelmi Intézet adta ki 1956-ban Varsóban. Nem kinyomtatott könyv, hanem egy gépírásos változat. A szerző, egy professzor a fenti intézményben, kollégám, és ha nem tévedek, amikor a könyvet befejezte, éppen a Polskie Wydawnictwo Gospodarczénél akarta kiadni, de egyik fél sem – sem a szerző, sem a kiadó – nem tudott megegyezni, és így aztán a könyv úgy jelent meg, ahogy a fentiekben említettem. Természetesen a gépírásos változatban nem lehetnek képek, így aztán Jastrzębowski könyvében nincsenek ábrák, amelyek egyébként a reklámproblémák estében fontosak."[68] De nincs baj, a Belkereskedelmi Minisztériumban, ahol Ivánka oktatási konzulens, el lehetne intézni Varga könyvének kiadását.

És egy december 16-i levéllel, amit Ivánka írt, vége szakad az irattár forráskészletének (valahol bizonyára akad még belőlük). Jó hír, a lengyel Belkereskedelmi Minisztérium érdeklődik a reklámról szóló könyv iránt. Aztán még nagyobb tiszteletkörök, karácsony, újév, ajándékok mennek mindenkinek, boldogság, 1961.[69]

*

S aztán az életnek is vége szakadt. Kinek előbb, kinek később. Ivánka 1975-ben hunyt el, Varga István hamarosan. Pár nappal halála előtt még azt írta egyik német partnerének, hogy be kell vonulni az Uzsokiba, mert kis rendellenességet találtak a szívénél. A tüdőembólia kiismerhetetlen, nem látszik, hogy mi a kis, és mi a nagy rendellenesség. Halála hirtelen jött, nem számított rá.[70] Az ötvenes évek mellőzöttsége után jól esett neki, hogy újra számítottak rá. Tervei voltak. 1962-ben Luxemburgban tartott előadássorozatot angol nyelven. Az Uzsokiban bekövetkezett tragikus esemény miatt már nem értesülhetett róla, hogy a luxemburgi egyetem (Université Internationale des Sciences Comparées) díszdoktorává avatta.

JEGYZETEK

1 Magyar Gazdaságkutató Intézet: alapítója Varga István 1928-ban. 1949-ig működött az Alkotmány u. 8. szám alatti épületben (jelenleg a Nemzeti Választási Iroda épülete).

2 Dr. Raffai Zsuzsa szóbeli közlése, 2017.

3 Tefner Zoltán: A lengyelkérdés az Osztrák–Magyar Monarchia mértékadó politikusainak szemével (1914–1918). Kézirat kiadás alatt. 8. oldal. A lakosság elégedetlensége főleg a gyakori rekvirálások miatt volt nagy.

4 Majoros Krisztina: Varga István (1897–1962). PhD-értekezés a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karán. A Doktori Iskola vezetője: Dr. Nagy Aladár, a közgazdaságtudomány doktora. Tudományos vezető: Dr. Mihalik István a közgazdaságtudomány kandidátusa. Miskolc, 2001, 135. o. [Az idézetekben lévő kurzív kiemeléseket a kéziratban megszüntettük.]
5 Uo.
6 Uo.
7 Uo. 11. o.
8 https://hu.wikipedia.org/wiki/Varga_Istv%C3%A1n_(k%C3%B6zgazd%C3%A1sz). Letöltés: 2018. június 25.
9 Mányó-Váróczi Violetta: dr. Varga István életrajza (Budapest, 1897. július 5 – 1962. december 30.). In: http://www.viszki.sulinet.hu/dokumentumok/vargaeletrajz.pdf. Letöltés: 2018. június 25.
10 Uo.
11 Uo.
12 Dr. Raffai Zsuzsa szóbeli közlése.
13 European Society for Opinion and Marketing Research.
14 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Max K. Adlernek, 1955. október 17. A „Valutacsoda” Alapítvány dr. Varga István tiszteletére 2015-ben alakult meg. Az iratok – amelyek dr. Raffai Zsuzsa személyes tulajdonát képezik – részeinek közlése dr. Raffai Zsuzsa kuratóriumi elnök engedélyével történik.
15 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Max K. Adlernek, 1955. október 17.
16 Mányó-Váróczi [i. m.]
17 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. március 18. „Mi a Lengyel Egyesült Munkáspárt mellett működő Társadalomtudományi Intézet aspiránsai vagyunk. Egyikünk foglalkozik különösképpen a pénz vásárló erejének problémáival (egy doktori értekezés előkészületeként).”
18 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. május 21.
19 Uo.
20 Uo.
21 „The bulk of Lange’s contributions to economics came during his American interlude of 1933–45. Despite being an ardent socialist, Lange deplored the Marxian labor theory of value because he was very much a believer in the neoclassical theory of price. In the history of economics, he is probably best known for his work *On the Economic Theory of Socialism* published in 1936, where he famously put Marxian economics and neoclassical economics together.” In: https://en.wikipedia.org/wiki/Oskar_R._Lange. Letöltés: 2018. július 3.
22 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István Marian Krzaknak és Jerzy Toeplitznek, 1958. június 21.
23 Krzak, Marian (1931–1996): „Od 1958 pracował w Ministerstwie Finansów, w latach 1963–1966 wicedyrektor, a do 1968 dyrektor departamentu. W 1969 został podsekretarzem stanu (I zastępca ministra w latach 1973–1980), stanowisko pełnił do chwili objęcia urzędu ministra w 1980. W 1982 odszedł ze składu rządu. W latach 1978-1980 był prezesem Banku Handlowego, w okresie 1983–1988 był ambasadorem PRL w Austrii, zaś od 1988 do 1991 prezesem Powszechnej Kasy Oszczędności Banku Polskiego.” In: https://pl.wikipedia.org/wiki/Marian_Krzak. Letöltés: 2018. július 4.
24 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. július 8.
25 Uo.
26 Uo.
27 Uo.
28 Hansen, Alvin Harvey (1887–1975): keynesiánus harvardi professzor, nagy szerepet játszott az amerikai kormányzat 1930-as években folytatott gazdaságpolitikájában.
29 Marget, Arthur William (1899–1962): U.S. economist. Born in Chelsea, Massachusetts, after serving with the U.S. army during World War II he taught at Harvard and at the University of Minnesota. In World War II he again joined the armed forces and rose to the rank of lieutenant colonel. After the war he was chief of the finance and economic division of the USA element of the Allied Commission for Austria and during 1947–48 was chief of the USA finance division in Paris. [Joachim O. Ronall]. In: https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/marget-arthur-w. Letöltés: 2018. július 11.
30 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. július 8.
31 Uo.
32 Uo.
33 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. szeptember 20.
34 Uo.
35 Uo.
36 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Marian Krzaknak és Jerzy Toeplitznek, 1958. október 3.
37 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. november 2.

38 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. szeptember 20.
39 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István és Marian Krzaknak és Jerzy Toeplitznek, 1958. október 3.
40 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1958. november 12.
41 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Marian Krzaknak és Jerzy Toeplitznek, 1958. november 18.
42 Oczel János (1911–2004): salgótarjáni születésű kommunista pártmunkás, a két háború között többször letartóztatták. 1946 októberétől az MKP vezetőségének tagja. Az 1950-es években leváltják tisztségeiről. 1956-ban a salgótarjáni karhatalmat szervezi. 1959. január 29-én az akkor életre hívott Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnökévé választották. In: https://www.neb.hu/asset/phpjRCQVJ.pdf. Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Letöltés: 2018. július 11.
43 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Marian Krzaknak és Jerzy Toeplitznek, 1958. november 18.
44 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Marian Krzak és Jerzy Toeplitz – Varga Istvánnak, 1961. április 6.
45 Brus, Włodzimierz (1921–2007): zsidó származású lengyel közgazdász (eredeti nevén Beniamin Zylberberg(er). 1941 és 1944 között a Leningrádi Egyetemen doktorált. 1944-ben a szovjet Berling-hadsereg politikai tisztjeként szolgált. 1949-től a varsói Tervezési és Statisztikai Főiskolán, majd a Varsói Egyetemen tanított. 1968-ban Oxfordba emigrált.
46 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Włodzimierz Brusnak, az Állami Gazdasági Tervező Bizottság Gazdaságkutatási Osztálya vezetőjének, 1958. április 7.
47 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Włodzimierz Brus, az Állami Gazdasági Tervező Bizottság Gazdaságkutatási Osztálya vezetője – Varga Istvánnak, 1958. április 30.
48 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Bolesław Balińskinek, a „Gospodarska Planowa” főszerkesztőjének, 1958. június 20.
49 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Bolesław Baliński – Varga Istvánnak, 1958. szeptember 6.
50 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Bolesław Balińskinek, 1958. október 3. [Lásd fenti lábjegyzet.]
51 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Bolesław Baliński – Varga Istvánnak, 1958. szeptember 6.
52 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Zbigniew Pawlowskinak, 1960. január 22.
53 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Aleksander Ivánkának, Varsóba, 1959. június 25.
54 Uo.
55 Uo.
56 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Aleksander Ivánka – Varga Istvánnak, 1959. augusztus 15.
57 Korabeli lengyel utazási iroda.
58 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Aleksander Ivánka – Varga Istvánnak, 1959. augusztus 15.
59 Uo.
60 Uo.
61 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Varga István – Aleksander Ivánkának, 1959. augusztus 31.
62 Uo.
63 Uo.
64 Uo.
65 Uo.
66 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Aleksander Ivánka – Varga Istvánnak, 1960. november 30.
67 Uo.
68 Uo.
69 „Valutacsoda” Alapítvány, irattár. Aleksander Ivánka – Varga Istvánnak, 1960. december 16.
70 Dr. Raffai Zsuzsa szóbeli közlése.

BOTOS KATALIN

A Kádár-korszak külkereskedelme
Tények és anekdoták

Az 1956-ban függetlenséget követelő Magyarország a forradalom leverése után visszakényszerült a szovjet érdekszférába. A megszállás és a hatalom megtorló gépezete egyaránt garantálta a régi-új politikai rendszert. A szovjet katonai jelenlét biztosította a bennmaradást a Varsói Szerződésben. A szocialista relációjú külkereskedelmi kapcsolatok ily módon a KGST kereteiben bonyolódtak továbbra is. Annál is inkább, mert szovjet (és kínai) segítséggel fizettük a forradalom után jelentkező, külfölddel szemben fennálló tartozásainkat. Segítettek súlyos áruhiányok megoldásában is, noha maguk sem voltak éppen a bőség társadalma. Ezer szál kötött tehát minket gazdaságilag is a blokkhoz.

A politika nagy figyelmet irányított ekkor a szakosított külkereskedelmi vállalatok, az „impexek" káderállományára. Pontosan azért, mert a rendszer konszolidálása után sokszor közvetettebb, „piaci" módszerekkel kellett a korábban is megkövetelt célt, a lojalitást a „nagy Szovjetunióhoz" elérni. Ebben a titkosszolgálatoknak is bonyolult feladatai adódtak. 1962-ben a Technoimpex Közgazdasági Osztályának vezetője Csillag Mátyás volt.[1] Frissen végzett közgazdászként ezen a főosztályon dolgozott kiváló francia és orosz nyelvtudásával, német, angol nyelvismeretével Botos József.[2] Közvetlen tapasztalatai alapján számolhatott be ezen idők külgazdasági folyamatairól. A Technoimpex szerszámgépek kereskedelmével foglalkozott, keleti és nyugati relációban egyaránt. De erről majd valamivel később.

(A KGST-külkereskedelem) Az ötvenes években szovjet rubelben, klíringben kereskedtünk, meglehetős egyoldalú alku-árakon, a szocialista partnereinkkel.[3] 1958-ban elfogadták a KGST-ben az ún. bukaresti árelvet. Ennek értelmében a tartós világpiaci ártendenciákat követtük a KGST-kereskedelemben, mesterséges világpiaci (elszámoló) árakon kereskedtünk. Tőzsdei árakat, vagy a nyugati szerződéses ár-információkat alakítottuk át az Rb/$ árfolyammal szocialista nemzetközi kereskedelmi árakká. (Az árfolyam mesterségesen megállapítva, 1:0,9 volt, a rubel javára…) Voltak olyan kísérletek, hogy saját árbázist alakítsunk ki (vö. Ausch 1969)[4], saját régiónk külkereskedelmi árait, de végül is maradt a világpiaci árelv. Némi változást csak az olajárrobbanás után eszközöltek rajta. Addig ugyanis az előző ötéves terv ideje alatti *átlagárak* alapján kalkuláltak a következő öt évre. Az árak, amelyek egy piacgazdaságban a legérzékenyebb befolyásoló eszközök, rugalmatlanok voltak, öt évre. Erre aztán lehetett középtávra együttműködést tervezni! Magyar beruházási bankos tapasztalat, hogy a világpiac árai ennél sokkal gyorsabban változnak… Nemcsak a kereslet-kínálat ingadozása, de az utóbbit befolyásoló fejlesztések miatt is. A B_{12}-vitamin gyártása például roppant kedvező beruházásnak tűnt hazánkban, a döntés időszakában érvényes árak alapján. Mivel a kivitelezés elhúzódott három évre, a gyártás beindulásának idejére a világpiaci árak már hatalmasat estek. Mások ugyanis sokkal gyorsabban megcsinálták a szükséges fejlesztéseket, s elárasztották a piacot. Így még a bukaresti árelv alapján megállapított árak is kedvezőtlenné váltak számunkra, ami a beruházás megtérülését természetesen nagyban befolyásolta. Ennyit az akkor lehetséges gazdaságossági számítások pontosságáról… A szocialista tábor árinformáltsága mindenképpen hat-nyolc évvel a világpiac mögött kullogott. Informáltságon itt azt értem, hogy az árimpulzusok hogyan befolyásolják

a tervezőket, termelőket, beruházókat. Így a termékstruktúra korszerűtlenné válása be volt kódolva. (Csoda-e, ha napjaink fiatal közgazdász generációja csak az elavult termelési szerkezetet látta a szocialista iparban, és lényegében egyetértett azzal, hogy a rendszerváltozás azt a földig rombolta? Pedig lehetett volna az alapokra építeni… Persze, egy más, magántulajdonosi szemléleten és profitérdekeltségen alapuló mechanizmusra kellett volna alapozni. Csakhogy egy ilyen változáshoz tőke, szabad tőke kellett volna az országban, ami nálunk sem volt 1990-ben, volt viszont hatalmas nemzetközi adósságállomány… De ne ugorjunk olyan gyorsan előre az időben!)

Az akkori rendszerben a tervhivatalok egyeztették az ötéves tervszámokat, s a külkereskedelmi vállalatok megkötötték a hosszú lejáratú *államközi* (!) megállapodásokat. Ezeket évenként pontosítva születtek meg az éves államközi szerződések. Csak ezt követően lehetett megkötni a vállalati szintű megállapodásokat, vagyis a valódi *magánjogi* szállítási szerződéseket, amelyeket gyakorlatilag a szakosított külkereskedelmi vállalatok kötöttek meg egymással. Ezeket viszont mindenképpen *meg kellett kötni*, hiszen mindkét fél országa már beépítette terveibe, *naturális mértékegységekben*, a szállításokat. Ennyi és ennyi darab mozdony, szerszámgép, ennyi tonna gabona vagy hús, ennyi ezer pár cipő… Aztán az egyes országok külkereskedelmi vállalatai szerződtek a belföldi termelőkkel. Sok alkura nem nyílt lehetőség. (Nyilván a kiindulópont azért a tervezés során maga az ipari, pontosabban *termelő vállalattól* indult ki, hiszen valakinek azért csak meg kellett mondania, *mire*, milyen termék előállítására képes, vagy lesz *képes x idő múlva* az adott termelő vállalat. Ez a mechanizmus volt aztán az alapja a tervalkunak, amelynek során a vállalatok kicsikarták a szükséges fejlesztési forrásokat a központi hatalomtól, majd bizonyos értelemben kedvező helyzetbe kerültek, biztos piacot tudva annak, amit termeltek. Ez az elkényelmesedés nem használt a minőség fejlesztésének. Lehetett nyomással, ösztönzéssel késztetni a vállalatokat, s azok dolgozóit, mérnökeit és munkásait, hogy a nemzetközi szerződések teljesítéséhez szükséges szállításokat megvalósítsák, de ez sose volt olyan hatékony, mint a gyakorlat, amely a piaci gazdaságokban él. Ahol a szerződések nem teljesítése a vállalat halálát jelentheti, a munkásnak munkanélküliséget, a tulajdonosnak csődöt…) Ez bizony valóban korszerűtlen termékstruktúrát jelentett, holott a képesség elvileg többre meglett volna, különösen a Kádár-korszak virágkorában, amikor már egy eléggé képzett technokrata réteg vette a kezébe a vállalatvezetést.

A forgalom elszámolása a KGST-ben, 1964-től már az ún. transzferábilis rubelben, a meghatalmazott bankokon keresztül történt. Elvileg a rendszer az 1964-től működő Nemzetközi Gazdasági Együttműködés Bank számlarendszerén keresztül, prompt inkasszóval, multilaterális rendszerben működött. A kereskedelem árai is ebben a valutában voltak meghatározva, s az minden ország saját ügye volt, hogyan, milyen szorzókkal, árfolyamokkal „fordítja le" a transzferábilis rubel árakat hazai valutára. A multilaterális elszámolások azonban csak formálisak voltak, hiszen minden a kétoldalú külkereskedelmi megállapodásokon nyugodott. A banknál vezetett országszámlák is bilaterális alszámlákra bomlottak, azok egyenlege számított a valóságban. Nem vesztette érvényét egy kötelezettség azáltal, hogy nem teljesítése esetén azt formálisan egy másik kétoldalú kapcsolatban egy pozitív egyenleg kompenzálta (amely pozitív egyenleg túlteljesítésből, vagy éppen abban a relációban az ellenoldali partner szállításának elmaradásából eredt). Hiszen ilyen esetekben éppen az aktívumba került ország gazdaságában hiányzott, amit a partner nem szállított. A prompt inkasszó rendszerében azt nyomban jóváírták, így a belföldi vállalatok a maguk részéről 8 napon belül teljesítettnek tekinthették az ügyet, s joggal várták a hazai jegybanktól a hazai valutában számított ellenértéket. A kialakult aktívum-összegért ugyanakkor sehol nem lehetett a KGST-ben

hiányzó terméket beszerezni, hiszen valószínűleg sehol nem tervezték be annak gyártását… Többnyire a tőkés relációból lehetett pótolni, *azt viszont nem lehetett transzferábilis rubellel kifizetni…*Az aktívum inflációs hatású lett, vagy eladósodást generált a konvertibilis relációban.

Némi változást ebben a rendszerben csak az olajárrobbanás okozott 1973-ban, amikor is bevezették a *csúszó árbázis* elvét. Ekkor az ötéves bázisból évenként elhagyták a legrégebbit, és beillesztették a legfrissebbet. Így lassan felzárkóztunk a világpiacon ugrásszerűen megnövekedett energiaárakhoz. Természetesen, még mindig a szocialista relációjú külkereskedelem volt a legvonzóbb a vállalatoknak, a piac biztonsága és a nem tőzsdei termékeknél lehetséges árügyeskedések miatt. A gépiparra például az volt a jellemző, hogy a magyar fél erőteljesen küzdött a jobb, számára magasabb árak elérésért, hiszen ebben az 1968-as ún. „Új gazdasági mechanizmus" érdekeltté tette. El is ért relatív árelőnyöket. A magyar tőkés relációjú cserearány volt *a legkedvezőbb* a hetvenes években a KGST-országok között. Ez sokat elmond a magyar gazdaság szereplőinek élelmességéről. Tanulságos ugyanakkor, hogy Rb relációban hátul kullogtunk. Ebben a magyar agrártermékek nyomott tőzsdei árai mellett a magyar minisztériumi ártárgyaló delegáció vezetőjének közömbössége is szerepet játszhatott. A szovjetbarát vezető (fiait a Gorkij iskolába járatta, felesége jelentéseket adott a belügynek a munkatársairól) Moszkvában a hosszas árvitákat megunva, inkább elfogadta a szovjet fél érvelését, s hazajött. Itthon ügyesen szerkesztett jelentéssel sikernek könyvelte el útját, mondván, hogy a szovjet fél „még sokkal rosszabb árakat" javasolt…

(Anekdotákon[5] *keresztül a valóság: a külkereskedelmi vállalatok tőkés üzletei)* A külkereskedelem a kezdetektől fogva törekedett konvertibilis deviza szerzésére is. Hiszen még a legsötétebb diktatúra idején is szükség volt bizonyos beszerzésekre nyugatról. Ehhez pedig konvertibilis deviza kellett. A gépgyártás terén a „nyugati relációjú export" ritkán jelentett értékesítést fejlett tőkés országok számára, inkább a *fejlődő piacokra* irányuló eladást takart. Itt azonban a nemzetközileg szokásos elszámolási rendszer volt érvényben, konvertibilis vagy klíring valutákkal. A magyar gépipar, melynek a foglalkoztatásban óriási szerepe volt, főleg a szocialista piacra termelt. De volt azért értékesítése konvertibilis relációban is. Korszerű forgácsoló esztergáinkat azonban nem a gyártósorokba, hanem csak a tanműhelyekbe vette meg, például Brazília. Annyira már volt korszerű, hogy tanulhassanak rajta az ifjú szakemberek, s viszont annyira volt olcsó is, hogy ne féltsék a tapasztalatlan kezek okozta károktól…

A Technoimpex külkereskedelmi vállalat, amely a Dorottya utca 6. szám alatti előkelő épületben székelt (az egykori Capitaly játék legdrágább játék-házai a Váci utca és a Dorottya utca figurái voltak), egy a szocializmus előtt gép-külkereskedelemmel foglalkozó magáncégből jött létre. Dugár Árpád volt a tulajdonos neve. A Technoimpex az államosítás után is megtartotta állományában Dugár Árpádot, hiszen kapcsolatrendszere, ismeretei nélkülözhetetlenné tették, főképp a „tőkés relációban". Íróasztala mindig sima volt, fiókjai üresek. Szinte semmi dokumentumot nem őrzött az irodájában. A fejében voltak a nevek, a telefonszámok, a nemzetközi kapcsolatok. Számtalan anekdota keringett a cégnél róla. Tény, hogy amikor a tervteljesítés veszélyben látszott forogni a tőkés relációban, a vezetés megkörnyékezte: „Dugár elvtárs, nincs valami ötleted?" És Dugár elvtárs – némi rábeszélés után – vállalta, hogy kiutazik Indiába, egykori partneréhez, egy jómódú maharadzsához, aki gépvásárlást illetően szóba jöhetett. Szerény napidíjából nem futotta volna első osztályú szállodára, de mégis ilyet keresett fel. Ott aztán a portással vagy valamelyik alkalmazottal megbeszélte, hogy nincsen-e a személyzet részére fenntartott szerény helyiség valahol a padlástérben, vagy más

eldugott helyen. Oda valami szerény összeg fejében beköltözött, ám ügyfeleit a szálloda halljában, lounge-ában fogadta, azt a látszatot keltve, hogy egy első osztályú szállóban lakik. Irigykedtek is rá más szocialista üzletkötők! Indiai partnere – bár nem igazán volt hajlandósága vásárolni –, azért egy kerti partira meghívta. Dugár Árpád elegánsan felöltözve elment, s a vendégekkel koccintgató, már kicsit jó kedvre hangolt gazdag indiainak még egyszer felvetette: nem gondolta-e meg magát a vásárlásról? Az jókedvűen azt válaszolta, hogy nem, de ha most Árpád így ahogy van, a vendégek szeme láttára átússza ruhástól a parkban lévő kis tavat, mégis vásárol a magyaroktól… „Hallották?" – mondta Dugár úr, s elküldetett a szállodájába egy váltás ruháért. Majd beleugrott a tavacskába, és a társaság harsány derültsége közepette átúszta. Az üzlet megköttetett…

Később, édesanyja halála után – akit addig nem hagyott magára –, egy külföldi útján „kint felejtette" magát valamelyik északi országban. Kapcsolatait azonban Magyarországgal megtartotta, és valójában mindig segítette a magyar külkereskedelmet.

Történt aztán, hogy a hatvanas években kitört az arab–izraeli háború. Nem nagyon akaródzott az üzletkötőknek kimenni a Damaszkuszi Vásárra. A franciául jól beszélő üzletkötőknek mind fontos egyéb teendői akadtak. A vásárokon kiállított gépek amúgy se szoktak általában elkelni, továbbszállították azokat a következő kiállítási helyre. A Technoimpex vezetése – jobb híján – a Közgazdasági Főosztály segítségét kérte. Ekkor megkérdezték a már igen jó szakmai hírnek örvendő back-office-os munkatársukat, Botos Józsefet, kimenne-e a gépek kísérőjeként Damaszkuszba? A fiatal családapa igent mondott.

A vásárok szokásos szertartásai szerint, az arra őgyelgő, potenciális vevőket a kiállítás vezetői meghívták egy-egy ebédre, vagy vacsorára, a szállodájuk éttermébe. Így tett – a szakma szokásai szerint, a reprezentációs költség terhére – Botos József is, gazdag vásárlónak kinéző arab érdeklődőjével. Meglepetésére az arab viszonozta a meghívást a következő nap, és elvitte egy helyi étterembe. Itt érdekes élmények sora kezdődött. A helyi ételkínálat egy sok kis rekeszből álló tálca volt, mindegyikben különböző színű és állagú „finomságokkal". Botos József udvariasan ráhagyta vendéglátójára, hogy az általa ajánlott ételekből tegyenek a tányérjába, majd ezt az európai gyomornak szokatlan kosztot sűrű whisky öblögetéssel hősiesen megette. Másnap megjelent nála az arab, és azt mondta, készítse el az adásvételi szerződéseket. Úgy, a listaáron (amiből egyébként mindig alkudni szoktak…) Botos megkérdezte, melyik gépet veszi meg. „Az összeset" – felelte az arab. A magyar kereskedő tudta, hogy a cseh pavilonnál is járt korábban ügyfele, s mi tagadás, a cseh szerszámgépipar fejlettebb volt, mint a magyar. Roppant furdalta tehát a kíváncsiság, hogy vajon hogyan döntött a partnere a magyar gépvásárlás mellett. Az aláírások után meg is kérdezte, miért. „Tudja – válaszolta az arab – én megnéztem a cseh gépeket, és elmentem az ő ebédmeghívásukra is. Vissza is hívtam őket, mint magát. *De ők egy falatot sem ettek a mi ételeinkből…*" Aztán jókedvűen meghívta még másnap is a magyar kereskedőt, ezúttal kifejezetten barátságos alapon, megünnepelni az üzletkötést. Saját kocsiján kivitte a sivatagba, ahol halastavat (!) fúratott a sátrak mellé, és öntözéssel szőlőt (!) is termelt. Báránysült készült nyárson. A bárány hasában egy liba, abban egy tyúk, abban egy tojás volt. Amikorra a tojás megfőtt, a bárány is kívülről ropogósra megsült. Evőeszköz nem lévén, körülnézett a vendég, hogy hogyan kell enni itt. Kovásztalan kenyér-lepényeket kézbe véve kellett egy-egy falatot kézzel leszakítani a tálalt sültről… Soha ilyen finom gyrost!

A vidáman eltelő este alkalmával vendéglátója elmondta, hogy három családja van – megengedheti magának –, Egyiptomban, Kuvaitban és itt. Fel is keltette álmos feleségét és gyerekeit, hogy mutatkozzanak be a vendégnek. Majd nyakkendőcserét indítványozott, és a szerény magyar kiküldött egyetlen kopott nyakkendőjét három, általa kiválasztott, ékes selyem nyakkendőre cserélte…

Mondani sem kell: ilyen üzletet se azelőtt, se azután nem kötött a Technoimpex.

Nem is küldték ki soha többet vásárra a Közgazdasági Főosztály munkatársát, hiszen az összes üzletkötőt megütötte a guta ettől a sikertől… Az időközben elkerült, majd 1973-ban disszidált Csillag elvtárs helyett ugyan már más főosztályvezetők vezették a Közgazdasági Főosztályt, és sűrűn cserélődtek az osztályvezetők is, de a fiatalembert mégse léptették soha előre – pedig már másodszorra lett a Külkereskedelem Kiváló Dolgozója. Életrajzában ugyanis folt volt: 1956-ban Csongrád város forradalmi bizottságában, az ifjúság képviselőjeként vett részt az eseményekben. Az 1957-es megtorlások során úgy agyonverték a vallatói, hogy alig maradt életben, és csak nagy csodával határos módon tudta édesanyja – a Kádár-titkárságig elmenve – a továbbtanulást tiltó határozatot töröltetni. De a Cég nem felejtett. Még 15 esztendő múlva is azt mondta az életrajzának hiányosságait feszegető külkereskedelmi minisztériumi személyzetis: „Én magát agyon is vertem volna!"

Így esett, hogy előbb-utóbb elhagyta a külkereskedelmet a megvesztegethetetlen és bátor ember. Kutatóintézetekben dolgozott: a KSH Gazdaságkutató Intézete, a Kopint, majd az Ipargazdasági Intézet volt munkahelye. A rendszerváltozás már egy egészen más területen érte őt. Egy kis társadalombiztosítási kutató kft. igazgatóhelyetteseként dolgozott, amikor Antall József meghívta a tb élére, főigazgatónak. Onnan a PPKE tanáraként folytatta munkáját, és már csak a statisztikai adatok elemzése során foglalkozott a magyar külkereskedelem vargabetűivel.

JEGYZETEK

1 Csillag Mátyás eredetileg lakatosként dolgozott, majd 1945-ben a Belügyminisztérium Politikai Osztályára került. 1948-tól dolgozott külkereskedelmi vonalon, először a Nikex, majd a Technoimpex Külkereskedelmi Vállalatoknál. 1952–1958 között a pekingi kereskedelmi kirendeltség attaséja volt, majd a Technoimpex és a Mogürt munkatársaként végzett néhány éves hazai tevékenység után, újra külföldi kiküldetést kapott. 1967-ben tíz hónapra Kuvaitba küldték, onnan pedig milánói állomáshelyére érkezett, amelynek 1973. szeptember 27-ig volt a vezetője. (ÁBTL 3.1.9. V-159884. A Külkereskedelmi Minisztérium átirata a BM részére, 1974. július 1.) Csillag Mátyás egyébként disszidálása után Milánóban maradt, és egy amerikai cégnél, a Philipp Brothersnél helyezkedett el, amely üzleti kapcsolatban állt a Metalimpex-szel is. Felmerült a gyanú, hogy a titkosszolgálatok egyike, az MNVK-2. direkt „léptette le" a külkereskedőt, s építette be az amerikai céghez. Forrás: Borvendég Zsuzsanna: Újságírók és külkereskedők a Kádár-rendszer hírszerzésében. Egyetemi doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola, 2016.

2 Botos József PhD, külkereskedő közgazdász, a Társadalombiztosítási Főigazgatóság rendszerváltás utáni első vezetője, a PPKE ny. intézetvezető egyetemi docense, Csongrád város díszpolgára, a Magyar Köztársaság lovagkeresztjének kitüntetettje.

3 Botos Katalin: Pénzügyek a KGST-ben. KJK, 1977.

4 Dr. Ausch Sándor: A KGST-együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969.

5 Heller Farkas Füzetek, 2009. PPKE JAK angol nyelvű kiadványa.

A forradalom képei visszaemlékezések tükrében

Hatvan év távlatából az események gyakran más hangsúlyt kapnak, mint az előző évtizedekben. Főleg azután, hogy nem sokkal az eseményeket követően volt olyan időszak, amikor erővel más színben tüntették fel a történteket, s az abban résztvevőket a legkeményebb büntetésben (börtönnel, gyakran pedig halállal sújtva) részesítették. Szomorú tényként kell tudomásul venni, hogy 1956 és a forradalomhoz vezető események több évtizeden keresztül nem a dicsőség fényében ragyogtak. A szovjetrendszer ellen felkelt országban a reménykeltő, hősies napokat ismét a megtorlások, a résztvevők üldözése, bebörtönzése és sokak kivégzése követte. Közel 250 ezer ember elmenekült, a határokon túl építette fel életét.

A második világháborút elveszítő Magyarországon 1947 után – a megszálló szovjet hadsereg védelme alatt – bevezették a proletárdiktatúrát, új szocialista államot építettek fel szovjet módszerekkel: államosítással, kis egzisztenciák szétverésével, kitelepítésekkel, a régi államapparátus tagjainak megalázásával, az egyházak üldözésével, számos pap bebörtönzésével, és még sorolhatnánk. Szó szerint is szétverték a falvakat: a „burzsoázia" által hátrahagyott épített és egyéb javak lerombolásával, a természeti gazdálkodás lepusztításával, a falvakra ráerőltetett termelőszövetkezetek szervezésével, gyorsított iparosításokkal, olyan iparágak megszervezésével, amelyeknek nem voltak hazai hagyományai, feltételei. Az 1950-es évek nyomora, rémuralma Sztálin halála után valamit enyhült, de senki nem hitt a beígért változásokban. A változtatás igénye a többi szocialista országban is érzékelhető volt, a Német Demokratikus Köztársaságban még 1953-ban voltak fegyveres összeütközések, 1956-ban pedig Poznańban – igaz 24 óra alatt levert – felkelés robbant ki, de itt nem nyugodott meg a szovjetellenes hangulat, amiért 1956 nyarán Moszkva a lengyel kommunista vezetésben kívánt változtatásokat. Éppen a lengyelek melletti állásfoglalás vitte az utcára a budapesti egyetemeket, velük együtt a különböző életkorú emberekből álló ellenzéket, ami felkelésbe, fegyveres harcokba ment át. Nemcsak a főváros, hanem a vidék is megmozdult, a hatalom – átvitt értelemben – sarokba szorult: látszattárgyalásokba bocsátkozott, megígért mindent, miközben a szovjet hadsereg magyarországi főparancsnokságától kért segítséget. Ebben a helyzetben valóban remény csillant a társadalom által követelt változtatások kivívására, az utcai harcokban a felkelők – az államhatalmi egységek mellett – elsősorban szovjet katonákkal szemben harcoltak. A függetlenség reménye tizenegy napig tartott, mert november 4-én hajnalban szovjet csapatok rontottak a fővárosra, a tankok elfoglalták a stratégiai szempontból fontos pontokat, annak ellenére, hogy az előző napon, Tökölön a magyar kormány képviselőivel tárgyalások folytak a szovjet hadsereg kivonásáról. A kormány – Nagy Imre miniszterelnökkel – a jugoszláv követségre menekült, a hatalmat a Kádár János vezette kormány vette birtokba. A megtorlás iszonyú lett: fegyveres utcai harcban ezrek vesztették életüket, a sebesültek száma meghaladta a több tízezret. Megkezdődött a forradalomban és a fegyveres összecsapásban résztvevők letartóztatása, az első halálos ítéletek már karácsony előtt megszülettek. Az ügynökök jelentései szerint ezreket tartóztattak le, aki tehette, elmenekült Ausztria, később Jugoszlávia irányába. Majd negyedmillióan kerestek külföldön menedéket, az országot elhagyók szétszóródtak az egész földkerekségen. Jelentős veszteség érte az értelmiséget, nemcsak egyetemisták menekültek el, de orvosok, tanárok, műszaki értelmiségiek mellett szakmunkások, egész családok vágtak

neki a határároknak, s gyarapították a haza határain túlra került magyarok – közel négyöt milliós – számát. Többségük ma is magyarnak tartja magát, büszkék származásukra, rendelkeznek az „óhaza" iránti érdeklődéssel.

„Az én forradalmam. Visszaemlékezések – 1956" című kötet bevezetőjében ez áll: „Magyarország jövőjét a polgárok írják, de vajon kik lesznek ezek a polgárok? Hogyan fognak gondolkodni, kik fogják tanítani őket, miként fognak emlékezni közös múltunkra? […] Bizonyos vagyok abban, hogy a mai fiatalokban, illetve az utánuk következő nemzedékek tagjaiban előbb-utóbb feltámad az érdeklődés a gyökereik, családjuk és Magyarország történelme iránt. Jelen kötet ezért még azok számára is értékes olvasmány lehet, akik nem honfitársaink, mindössze szeretik a kultúránkat, akik Magyarország barátai, vagy éppen a tudománynak az elbeszélt történelem iránt érdeklődő emberei."

A könyv 47 visszaemlékezést tartalmaz, olyanoktól, akik kortársai a magyar forradalomnak. Köztük vannak, akik itthon maradtak, vállalták az esetleges megkülönböztetést, többük más országban találták meg boldogulásukat, építették fel új életüket. Az utóbbiakban egy a közös: nem feledték a magyar forradalmat, távol a hazától is ápolják emlékét és magyarságukat. Mindegyik írásban közös október 23-a erős emléke, az utcai harcok szörnyűsége, avagy a menekülés nehézségei, de az írások bepillantást engednek a hazától távoli élet sokszínűségébe is. Bár természetesen nem minden szerző él a határokon túl (például Vizi E. Szilveszter, Martonyi János), a kötet nemcsak az emlékek újbóli felidézése, de egy olyan könyv, ami a külföldön élő magyar származású fiataloknak adhat fontos alapot az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc megismeréséhez.

„Hatvan esztendő távlatából már nyugodtan töprenghetünk a forradalomról, [ám] 1956 még mindig elég közel van ahhoz, hogy felismerjük: vannak a történelemben olyan események, amelyeket nem csupán az eszünkkel kell mérlegelnünk, hanem személyes módon is megérintenek. Jelen kötet a történtek szemtanúinak visszaemlékezéseit gyűjti egybe: olyan emberekét, akik még köztünk élnek, így fel tudják idézni a múltat, és az ifjabb nemzedék szívébe vésni, hogy legyenek büszkék arra, amit anyáik és apáik véghezvittek. A kötetben szereplő írások a Magyarország Barátai Közösség tagjai által lejegyzett személyes történetek. A szerzők saját, illetve szüleik, valamint általuk ismert és tisztelt személyek visszaemlékezéseit osztják meg azzal a céllal, hogy emléket állítsanak az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak" – írja bevezetőjében Vizi E. Szilveszter, az MTA volt elnöke.

(Az én forradalmam. Visszaemlékezések – 1956. Budapest, 2016, Magyarország Barátai Közösség, 224 p.)

Zanny Minton Beddoes

Gorbacsov unokái – Új nemzedék születik Oroszországban

Vlagyimir Putyin választási győzelme nem jelenti azt, hogy elveszett minden remény

Konsztantyin Csernyenko, a Kommunista Párt főtitkára 1985. március 10-ének éjszakáján hunyt el hetvenhárom éves korában. Amíg fekete szegélyű vörös zászlókat húztak fel a Szovjetunió valamennyi városában, Gorbacsov a Kremlbe sietett a Politbüro (Politikai Bizottság) rendkívüli ülésére. Ezen a gyűlésen Gorbacsovot bízták meg a temetési bizottság – és tágabb értelemben a Kommunista Párt és az ország – irányításával. Csernyenko ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyik Sztálin alatt emelkedett felfelé a ranglétrán. (Továbbá ő volt a harmadik pártfőtitkár, aki elhalálozott az alatt a kevesebb mint három év alatt, amelyet előszeretettel tituláltak „elhullóversenynek”[1].) Csernyenko után a párt elöljárói mindannyian úgy érezték, hogy egy fiatalabb, dinamikusabb vezetőre van szükség a szovjetrendszer megújításához, és fennmaradásának biztosításához. Gorbacsov csak másnap hajnali négykor tért vissza dácsájába. Miközben feleségével a havas kerti ösvényen sétált, összefoglalta a vezetők és az ország hangulatát: „Ezt így nem folytathatjuk tovább.” Nem is folytatták. Gorbacsov az egyén megélhetését és jólétét, azaz saját szavaival élve – az „emberi értékeket” – elébe helyezte az állami és az osztályérdekeknek; ezáltal elindította a *glasznoszty* (nyitottság) és a *peresztrojka* (átalakítás) új politikáját, és véget vetett a hidegháborúnak. A szovjetrendszer nem tudott csalás és elnyomás nélkül fennmaradni. Akaratlanul és vonakodva Gorbacsov idézte elő bukását. Mindazonáltal, ami ezután következett, az nem egy „normális” ország csodával határos létrejötte volt, mint ahogy sokan remélték, hanem a zűrzavar, gazdasági hanyatlás, növekvő bűnözés és társadalmi összeomlás évtizede – és mindezért Gorbacsovot okolták. Évekkel későbbi kijelentését idézve: „Az unokáim nemzedéke fogja majd élvezni a *peresztrojka* gyümölcseit. Nagyobb az önbizalmuk, szabadabbak, tudják, hogy saját magukra kell támaszkodniuk.”

Alekszander Gabujev azon a napon született, amikor Csernyenko meghalt. Ő egyike az említett „unokáknak”. Jelenleg harminchárom éves, a Moszkvai Carnegie Centre tanácsadó szervezet fő Kína-szakértője. Folyékonyan beszél angolul, mandarinul és németül, keresztül-kasul járja a világot és kormányzati tisztviselőket igazít el. Szabadidejében – teniszezés és egy moszkvai bárbeli rumkoktélozás mellett – fiatal szakértők és döntéshozók hálózatát működteti, hogy „közvetlenül hasznosítható” elgondolásokat dolgozzanak ki az ország megreformálásával kapcsolatban hatalomra kerülésük esetén. „Készen kell állnunk” – mondja. Olga Mostyinszkaja és Fjodor Ovcsinnyikov néhány évvel idősebbek Gabujevnél. Olga harminchat éves, diplomata-családba született politikus. Tíz évet dolgozott tolmácsként közvetlenül Vlagyimir Putyin mellett, mielőtt 2014-ben „heves ellenérzései” miatt lemondott. Az ukrán háború és a Krím-félsziget bekebelezése csak az utolsó csepp voltak a pohárban – mondja. Három évre rá beválasztották Moszkva egyik önkormányzatába annak fejében, hogy „felvilágosítsa és lelkes együttműködésre” serkentse szavazóit. Ovcsinnyikov, aki szintén harminchat éves, egy újságíró-családban nőtt fel Sziktivkarban, nem messze az északi

1 Magyarul nehezen visszaadható angol szójáték, amely a hasonló ejtésű *horse race* (’lóverseny’) és *hearse race* (’halottaskocsi-verseny’) szavakra épül, és a Kremlben elterjedt „újfajta sportra” utaltak vele.

sarkkörtől. Tizenéves volt, amikor Gorbacsov, aki alapítványa számára próbált pénzt szerezni, tízéves unokájával megjelent egy Pizza Hut reklámban: „Neki köszönhetjük a lehetőségeinket!" – mondja ott egy fiatalember egy elégedetlen arcú embernek. Egy évtizeddel később Ovcsinnyikov ugyanezt a lehetőséget használta fel, hogy egy pizzériát nyisson Szivtivkarban. Dodo nevű cégének jelenleg háromszáz elárusítóhelye van Oroszországban, valamint egy Nagy-Britanniában és kettő Amerikában.

Újjáéledés

Az egy nemzedékhez tartozás többet jelent a születési dátumok közelségénél. Mint Karl Mannheim német szociológus írta 1928-ban, egy jelentős generációt összekovácsolhat egy – önazonossága szempontjából központi jelentőségűvé váló – trauma közös megtapasztalása is. A kortársak kizárólag akkor válnak generációvá, amikor „képesek a társadalmi változás örvényébe bekerülni, ha úgy hozza a sors". Gabujev, Mosztyinszkaja és Ovcsinnyikov és más honfitársaik az orosz elit új generációjához tartoznak, akik osztoznak azokban az európai értékekben, amelyeket Gorbacsov hirdetett meg születésük ideje körül, és akik harminc évvel később keserűen megszenvedik ezek visszájukra fordulását. Jelentős erőket képviselő csoportként – amely szereti hallatni a hangját – tudatában vannak jogaiknak, továbbá megvan bennük a képesség és a vágy, hogy befejezzék azt a félrecsúszott folyamatot, amelyet Oroszország „normális „országgá" válása jelent. Az, hogy erre lehetőségük nyílik-e, sok tényező függvénye, beleértve eltökéltségüket és a putyini uralom megtestesítette rendszer ellenállóképességét. Az új generáció önmeghatározása az „apáktól" való különbözőségre, valamint a „nagyapákkal" való néminemű rokonságra épül. Gorbacsov unokái arról ismerik meg egymást, hogy elégedetlenek a Putyin uralom alapját jelentő erőszakkal, rombolással és hazugságokkal. Putyin olyasfajta hatalmi struktúrát képvisel, amelyet Douglass North [Nobel-díjas] amerikai politológus-közgazdász „természetes államnak" nevezett. Itt a béreket a gazdasági és politikai erőforrásokhoz való hozzáférés korlátozásával teremtik meg, a korlátokat pedig az „erőszak specialistái" diktálják. Oroszországban ezek a válogatott biztonsági és rendőri erők *szilovik*jai („erőhatalmistái"), akik a rendszert szolgálják, éppúgy, mint a szovjet időkben.

Ez a rendszer nemigen akar összedőlni. Egy új generáció megjelenése – főként, ha az egy gyors demográfiai fordulatnak köszönhetően ennyire népes – azonban nem kezelhető elhanyagolható tényként Oroszországban. „Az új, hatalomra került csoportok mindig is szakítottak az előzővel – írta Jurij Levada, neves orosz akadémikus – és minden elképzelhető hibát a nyakába varrtak." Az elődök látványos elutasítása a legfőbb módja volt annak, hogy egy új generáció vezetői megkapaszkodjanak a hatalomban, függetlenül attól, hogy megmaradt-e a kormányzás eszköztára és stílusa, vagy megváltoztatták azokat. „Kialakult" polgári intézmények híján Gorbacsov unokái kortársaikhoz fordulnak, hogy meghatározzák helyüket a társadalomban és – ahogy Mannheim tenné – a történelemben. Így tesznek azonban ellenfeleik, a jogfosztott nacionalisták is, akik hasonlóan elégedetlenek a korrupcióval és a Putyin-uralom cinizmusával. Annyi a különbség, legalábbis jelenleg, hogy a nacionalistáknak nincs vezetőjük, hiányoznak a tartalékaik, és háttérbe szorítja őket a Kreml saját retorikája.

Csak egy győztes van

A 2018. március 18-i elnökválasztás első látásra nem sok reménnyel kecsegtetett a választást illetően. Putyin a szavazatok hetvenhét százalékát szerezte meg a televízió és az államapparátus teljes támogatásával a háta mögött. Az eredmény a fennálló állapotokat tükrözte, és aligha volt meglepő. Sok köztisztviselőt és gyári munkást a főnökeik beszéltek rá a szavazásra, és el is szállíttatták őket a szavazóurnákhoz. A választásokat megelőző gazságoknak köszönhetően Putyinnak nem akadt komoly ellenfele. Borisz Nyemcovot, Putyin nemzedékének legszavahihetőbb liberális politikusát három évvel ezelőtt gyilkolták meg; a Kreml falánál lőtték le. 2017 decemberében Alekszej Navalnyijt, az új generáció leghitelesebb elnökjelöltjét tiltották

el az indulástól, miután a Kreml csalás koholt vádjával illette. „Ez nem választás – mondta Igor Malashenko, aki Borisz Jelcinnek segített megmaradni az elnöki székben 1996-ban. – Ez egy a Kreml által rendezett színjáték." De mégis fontosságot tulajdonított neki. Ezért ő volt Kszenyija Szobcsak kampány-tanácsadója, aki a felső tízezer tagjaként kezdett el politizálni. Kszenyija apja volt Szentpétervár első demokratikusan megválasztott polgármestere, egykoron pedig Putyin főnöke. A Kreml megtűrte jelenlétét, és előnyt kovácsolt belőle a negyvenegy éves Navalnyij számára. Míg azonban a Kreml felhasználta Kszenyiját, az a Kremlben egy platform építésének reményét látta, ahonnan a Patyomkin-politika helyett a valóságos politika talajára léphet. Mind Szobcsak, mind Navalnyij elképzeléseiben központi szerepet kap a fiatal generáció megszólítása. Szobcsak stratégiája az ellentéte volt Navalnyijénak. Miután az utóbbi nem tudta jelöltetni magát, bojkottálni akarta a választásokat, hogy alássa azok törvényességét. Szobcsakot azzal vádolta, hogy Putyint segítette azáltal, hogy indult. Bár Navalnyijt megakadályozták az indulásban, sikerült befolyással lennie a választások menetrendjére. Sok fiatalról gondolják úgy, hogy távol maradtak a szavazástól, bár nehéz megmondani, hogy ez a közöny vagy a Putyinnal szembeni elutasítás miatt történt így. Ahogy bezártak a moszkvai szavazóhelyiségek, Kszenyija Szobcsak, aki végül a szavazatoknak mindössze 1,7 százalékát kapta, elment Navalnyij főhadiszállására és azzal vádolta, hogy nem akarta támogatni őt. Navalnyij eltaszította, megjegyezvén, hogy Kszenyija veresége az ő saját sikerének a mércéje. Kszenyija reményei szertefoszlottak; Navalnyij pedig pezsgőt bontott, amikor már nem filmezték. „Új ellenzéket hoztunk létre egy olyan helyen, ahol lehetetlenségnek tűnt" – mondta.

A választások rituálé-jellegük ellenére is fontosak voltak. A „posztputyini éra eljövetelét jelzi, hogy Putyin kapott még hat évet" – állítja Ivan Krasztev és Gleb Pavlovszkij, két politikai elemző egy a Külkapcsolatok Európai Tanácsa (ECFR) kutatóintézet megbízásából készült nemrégiben megjelent tanulmányban. Az alkotmány szerint Putyin nem indulhat 2024-ben, és mostantól kezdve a politikai életet az utódlás kérdése, valamint Putyin távozásának várása határozza meg. Az elnök egyetlen célja pedig saját túlélése és annak a rendszernek a megőrzése lesz, amely felett jelenleg uralkodik. Putyin már látott korábban utódlási válsághelyzeteket – egy ilyen alkalommal került hatalomra. Fiatal KGB-tisztként Leonyid Brezsnyev és Csernyenko megcsontosodott vezetése alatt szolgált. Az utóbbiak nemzedéke a bársonyszékben öregedett meg részben azért, mert olyan fiatalon került oda. A sztálini tisztogatások azt jelentették, hogy 1940-re a pártelit körülbelül fele negyven év alatti volt.

Ki emlékszik a hatvanas évekre?

A rákövetkező generáció *sesztyigyeszjátnyiki*ként – a hatvanas évek embereiként – azonosította magát. A második világháborúban aratott szovjet győzelem önbizalmat adott nekik hazájukban. A Kommunista Párt 20. kongresszusa pedig, amelyen Nyikita Hruscsov elítélte Sztálint, politikailag lelkesedéssel töltötte el őket. Szellemi vezetőik közül sokak a tisztogatások idején kivégzett régi bolsevikok gyermekei voltak. Egyrészt jogosultnak érezték magukat, másrészt kötelességüknek tekintették, hogy az igazi – ezúttal emberarcú – szocializmus útjára tereljék vissza az országot. Ezek a remények akkor foszlottak szerte, amikor 1968-ban szovjet tankok dübörögtek végig Prága utcáin. 1985-ig kellett várniuk a megfelelő pillanatra. A Brezsnyev-generáció sokáig maradt hatalmon; nem így történt a hatvanas évek embereivel. 1991-re már Gorbacsovot is félresöpörték. Kortársa és utódja, Jelcin eszmeileg nem volt tagja ennek a generációnak, és nálánál huszonöt-harminc évvel fiatalabb férfiakkal vette körbe magát. A sesztyigyeszjátnyikik gyerekei pénzügyileg és szellemileg is bukottnak nyilvánították apáikat, az utolsó szovjet generációt. Az emberarcú szocializmus napja együtt áldozott le a szovjet gazdaságéval. Az alternatíva a kapitalizmus volt, amelyet a szovjet propaganda úgy állított be, mint egy gyilkos és cinikus rendszert, amelyben a ravaszság és a könyörtelenség

fontosabbak voltak az összetartásnál és a szabályoknál, és ahol a pénz volt a siker egyetlen mércéje. Az új elit nem hagyott fel ezzel a nézettel. A hatalommal és kapcsolatokkal rendelkezők megszerezték a nyugati élet anyagi javait. Intézményeit, szabályait és normáit azonban nem tudták megvásárolni – de nem is nagyon törekedtek erre.

Eközben az 1990-es évek első, forradalom utáni évtizedében emberek milliói érezték úgy, hogy elvesztették az irányt, és hogy megfosztották őket társadalmi állásuktól és megtakarításaiktól. Ezt hideg fejjel és sikeresen használta ki Putyin. Jelcin olyan emberként pártfogolta, mint aki – bár a következő generációhoz tartozik – majd védeni fogja az elit gazdagságát és biztonságát. Putyin azonban a jelcini örökség elvetésével és az 1990-es évek démonizálásával szilárdította meg hatalmát. Első jelképes gesztusa a Jelcin által lecserélt szovjet himnusz visszaállítása volt. Ezt hamarosan valóságos változások követték, köztük a szólási szabadság elleni tartós támadás, valamint a vagyon és a járulékok újraelosztása.

Putyin fiatal technokraták seregének lett a patrónusa, hogy kezelni tudja és túlélhesse a következő generációváltást. Azt kívánja ezektől a fiatal férfiaktól (minthogy legtöbbjük az), hogy modernizálják a gazdaságot, de eközben ne döntsék meg a rendszert, vagy ne okozzanak társadalmi nyugtalanságot. Továbbá apafiguráról nagyapaiba átmenve, változatlan tiszteletükre és hűségükre tart számot. Jelenleg hat régió kormányzója, két miniszter és húsz miniszterhelyettes jár a harmincas éveiben. Putyinnak mindazonáltal politikailag azért van szüksége ezekre a technokratákra, hogy megőrizzen egy rendszert, amelyben a jogosultságok, kiváltságok és járulékok nem a törvény vagy érdem szerint járnak, hanem az erőforrásokhoz való hozzáférés és a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely szerint. A „feltételes" vagyonjogoknak ez a rendszere lehetővé tette Putyin barátai és csatlósai számára, hogy gyerekeiket előnyös hatalmi és anyagi pozícióba juttassák. Nyikolaj Patrusevnek, az orosz Nemzetbiztonsági Tanács titkárának és az orosz titkosszolgálat (FSZB) vezetőjének a fia egy állami tulajdonban lévő bank élén áll. Szergej Ivanovnak, egy másik volt KGB-tisztnek és Putyin egy régi barátjának a fia az állami tulajdonú Alrosát vezeti, amely több gyémántot termel ki, mint bármely másik cég a világon. Mihail Fradkov volt miniszterelnök és titkosszolgálat-főnök fia egy magánbank vezetője, amely a katonaipari komplexum összetartója. Putyin baráti és haveri körének gyerekei sok esetben vezető pozíciókat töltenek be a Gazprom cégóriásnál, vagy olyan cégek vannak a tulajdonukban, amelyeket a Gazprom szerződései tartanak fenn. Valamennyien jobbára családnevüknek köszönhetően élvezik elfoglalt pozícióikat és gazdagságukat. Ugyanakkor ez sebezhetővé is teszi őket a generációs változásokkal járó politikai változásokkal szemben. Az orosz elit egyfolytában arra törekedett, hogy feltétlen tulajdonjogokat biztosítson saját maga számára. Andrej Zorin, az Oxfordi Egyetem történésze úgy tekint erre a mind testi biztonságot, mind a gazdagság generációkon keresztüli átmentését biztosító intézmények iránti sóvárgásra, mint az egyik fő okra, amely az orosz elitet Nyugat-Európa utánzására indította.

Az ellenzők

Taktikai különbözőségeik ellenére Alekszej Navalnyij és Kszenyija Szobcsak mindketten olyan Oroszországról álmodnak, amelyben akár egy rendes európai országban a jogállamiság uralkodik. Navalnyij, aki populistaként a rendszeren kívülről érkezett, az elit által elidegenített embereket szólította meg; újraelosztást követel és a kormány teljes átalakítását, ahol a jelenleg hatalomban lévőket eltiltják a hivatal viselésétől. Szobcsak, aki jóval közelebb áll a Putyin-uralom kedvezményezettjeihez, úgy ígér változást, hogy közben nem tenné ki az elitet a megtorlásoknak. E köztes megoldást indokolva ezt mondta: „Ebben az országban minden az ő tulajdonukban van – dollármilliárdok, a hadsereg, a biztonsági szolgáltatások, a legnagyobb cégek. Csak egy társadalmi robbanás esetén engednék ki a kezükből, és még akkor is valószínűleg az utolsó töltényig harcolnának. Putyin azonban nem akar Kadhafi lenni." Ez a realizmus azt a nézetet tükrözi, amely szerint

– még az elit gyermekei körében is – megérett az idő a változásra. A harminchét éves ellenzéki politikus, Dmitrij Gudkov, akinek a koalíciója több mint egy tucat moszkvai kerületi önkormányzatban kapott többséget, szintén egy volt KGB-alezredes fia. Ő így vélekedik: „[Az elit] gyermekei kényelmetlenül érzik magukat szüleik árnyékában. Nem szeretnék, ha azonosítanák őket ezzel a reakciós szemlélettel, szándékos elszigetelődéssel és Nyugat-ellenességgel. Most nem akarják üzleti érdekeiket kockáztatni azáltal, hogy a nyilvánosság előtt felemelják szavukat, de állandóan jelzéseket kapunk tőlük, hogy a mi oldalunkon állnak." Gudkov és Szobcsak jelenleg közös pártot alakítanak.

A kormány hívei, akik a Putyin-érában lettek nagykorúak és jól jártak támogatásával – a káderréteg, ahonnan a technokraták származnak, akik reményei szerint majd megerősítik a rendszert – Putyinban az állam újjáépítőjét látják. De ők is érzik a változás szelét. Gleb Pavlovszkij szavával élve: „élhetővé akarják tenni a [rendszert]". Így tett azonban Gorbacsov is, amikor hatalomra került. Viszonylag újabb keletű ez az érdeklődés a változás előidézése, illetve irányítása iránt az előnyökből való részesedés puszta élvezete helyett. A kétezres években Gorbacsov unokái nem túlzottan érdeklődtek a politika iránt. A magasba szökő jövedelmeket, a megnyíló IKEA áruházakat, a Moszkva-szerte gombamódra szaporodó kávéházakat, bárokat és éjszakai szórakozóhelyeket nem az állam vívmányainak tekintették, amelyért hálával tartoznak, hanem természetesnek és magától értetődőnek vették azokat. A hidegháború végét nem veszteségként, hanem a normális országgá válás folyamatának részeként értékelték. Putyint (és körét) bonyolult viszony fűzte a Nyugathoz, amelyre nemzedékének jellegzetességei és a KGB-nél leszolgált idő is rányomták bélyegüket. „Az utolsó szovjet generáció tagjaként vágyott a nyugati kényelemre és javakra. KGB-tisztként oltották belé az eszmét, hogy a Nyugat ellenség" – mondja Natalia Gevorkyan, Putyin életrajzírója. Az eredmény a féltékenység és a kisebbségi érzet nehezteléssel vegyes keveréke lett, amely az Amerika-ellenességet táplálta.

Gorbacsov unokái számára ezzel szemben a Nyugat mindössze egy olyan helynek számított, ahová ellátogattak. Nem vágytak anyagi javaira, mert már megkapták azokat – az intézményeket és a jogokat akarták. Míg az idősebb liberálisok a szemükre vetették, hogy nem vesznek részt a politikában és a közéletben, ők városi életterük – a parkok, bicikliutak és ételudvarok – fejlesztésével voltak elfoglalva. Mindez nagyobb hatással volt elvárásaikra és érzékeikre, mint a politikai nyilatkozatok. A két Putyin-korszak között „helykitöltőként" elnöködő Dmitrij Medvegyev időszaka stílusában illett ehhez a városi modernizációhoz. Az új nemzedék nem túlzottan lelkesedett Medvegyev politikájáért, de örömmel nyugtázta, hogy az szerette iPadjét használni (Putyin büszke arra, hogy soha nem használja az internetet). Bár amikor szárnyra kapott a szóbeszéd, hogy Putyin visszatér a Kremlbe, Medvegyevnek megnőtt az ázsiója – egy olyan modernizáció névleges vezetője lett, amelyet nem igazán ő indított el, de ahonnan nézve Putyin visszatérése hátralépésnek számított. Amikor 2011 szeptemberében Medvegyev bejelentette az előre megbeszélt hatalmi helycserét Putyinnal, aki miniszterelnöki székben ülve töltött egy kormányzati időszakot, elszabadultak az indulatok.

Régi és új stílus

Egy tisztességtelenül befolyásolt parlamenti választás 2011-ben – amely pár évvel korábban észrevétlenül zajlott volna le – tiltakozásokat váltott ki Moszkvában és más nagyvárosokban: százezrek mentek ki az utcára. Navalnyij a közösségi oldalakon át buzdított a részvételre. A fiatalok csatlakoztak, köztük az addig a politikától távol maradó elit is. A valamikor „IT-girl"-ként és valóságshow-sztárként ismert Szobcsak kiállt a tömeg elé, és kijelentette: „Kszenyija Szobcsak vagyok, és sok vesztenivalóm van." Putyin mérgében hátat fordított a fiataloknak és az értelmiségnek, és helyettük a munkásosztály idősebb tagjait és az állami szektorban dolgozókat szólította meg nemzeti és hagyományos retorika bevetésével, amely sértette a városi elit stílusát és magánszféráját.

„Ez volt az a pont, ahol megelégeltem a helyzetet – mondja most Szobcsak. – Elkezdték elvenni, amink már megvolt.” Vagy ahogy egy szovjetellenes propagandáért börtönbe csukott író, Andrej Szinyavszkij szellemesen megjegyezte, miután 1973-ban Franciaországba emigrált: „a közte és a szovjetrendszer közti különbözőségek pusztán stilisztikai természetűek voltak”. Az új nemzedék egyre inkább ilyen stílusbeli különbözőségekkel határozza meg önmagát, semmint bármiféle politikai összetartozás révén. A stílus azonban gyakran válik politikává Oroszországban.

Gorbacsov unokáinak soha nem kellett aggódniuk amiatt, hogy pénzszűkébe kerülnek, ez pedig azt jelenti, hogy kevésbé fontosak számukra az anyagiak. Az 1990-es években azt jelentette a siker, ha valaki sofőrt tartott, Londonba járt vásárolni, és méregdrága éttermekben vacsorázott. Ma, aki ad magára, telekocsi-szolgáltatást használ, nyilvános előadásokat hallgat a várostervezésről vagy éppen Indiában ér el üzleti sikereket. „Jobban szeretek biciklin járni Kalinyingrádban, mint autózni – tudjuk meg Anton Alikhanovtól, a város 31 éves kormányzójától. – Továbbá azt sem értem, hogy a beruházók miért akarnak pénzt beleölni még három emeletbe egy ház esetében, ahelyett, hogy a közterületek gondozásával növelnék ingatlanjaik értékét.”

Értékítéletek

Sokakat ehelyett inkább szakmai sikereik érdekelnek, nem pedig a szerzésvágy; az a fontos számukra, amin megosztoznak, nem pedig, amit birtokolnak. Számukra nem irigylésre méltók Putyin haverjai, akik magas kerítések mögött laknak, magángépeken repkednek, és külön szobát építenek szőrmebundáiknak – gúnyosan beszélnek róluk. Gyűlölik az állami televízió propagandáját, amely hosszú ideig a társadalmi ellenőrzés egyik fő eszköze volt. Led Gudkov, a [független orosz közvéleménykutató] Levada Központ igazgatója szerint ez most jobban idegesíti az embereket, mint a stagnáló gazdaság. Egyéni választásaik megszabta online világban élnek. Közvetlen nyelven fejezik ki magukat. Innen ered Jurij Dud sikere, akinek milliók nézik YouTube interjúit olyan emberekkel, akiknek van valami mondanivalójuk, legyenek akár politikusok, színészek vagy rapperek. Ez utóbbiak nem kormánypártiak, és nem Kreml-ellenesek, hanem egyszerűen a rendszeren kívül helyezkednek el. Még egy dolog, ami közös Gorbacsov unokáiban és a hatvanas évek embereiben. Gorbacsovot tudósok és mérnökök hada támogatta, akiknek megvolt az idejük és szakértelmük, de nem tudtak távlatokban gondolkozni. Ma a változást azoknak az ifjú vállalkozóknak a serege követeli, aki szabályokra épülő, a versenyre nyitott rendszert akarnak. Az Ovcsinnyikovhoz hasonló emberek számára az üzlet egyfajta tevékenységi formává vált. A nyíltság pedig mind üzleti alapelv, mind fő érték a szemükben.

Ovcsinnyikov a Dodo céget szinte egy valóságshow-ra emlékeztető módon virágoztatta fel a Szila Uma (Szellemi tőke) blognak köszönhetően. A beruházók és a fogyasztók valós időben figyelhették, ahogy a Dodo szállította a pizzát és a nyereséget. „Azt akartuk bebizonyítani, hogy Oroszországban becsületesen és takargatnivaló nélkül is végezhetjük dolgunkat.” Néhány éven belül a – jórészt internetes közösségi finanszírozással létrejött – Dodo már tízezer embert alkalmazott. Ovcsinnyikov és a hozzá hasonló vállalkozók az átláthatóságot nem kockázatnak, hanem a rendszerrel szembeni önvédelmüknek tekintik. „Két ország létezik egymás mellett – mondja Ovcsinnyikov. – Az egyik az okos és energikus embereké, akik nyitottá és versenyképessé akarják tenni. A másik a biztonsági szolgálat embereié, akik fekete terepjáróikon járva csikarják ki a pénzt.” A két oldal akkor csapott össze, amikor ez év elején Ovcsinnyokovot kábítószer-csempészettel vádolták: egyik pizzériájának személyzete bejelentést tett, hogy kábítószert talált az egyik vécében, amit valójában rendőri védelem alatt álló bűnözők helyeztek oda, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy vesztegetési ügybe keverjék Ovcsinnyikovot és tönkretegyék üzleti vállalkozását. Ovcsinnyikov a közösségi oldalakon fejtette ki a maga álláspontját a rajtaütésről, és a sztori villámgyorsan terjedt. Navalnyij is felfigyelt rá, és egyik YouTube videójában is

megemlítette. Pár héttel később a vádaskodók meghátráltak. Nem mindig végződik így a dolog. Douglass North „természetes államának" logikája egyrészt arra épül, hogy amikor csökkennek a bérek, akkor megnő az erőszak jelentősége. Sok fiatal orosz úgy tekint a biztonsági szolgálat kínálta állásokra, mint a társadalmi felemelkedés egyetlen elérhető formájára. Egy nemrégiben készült felmérés szerint a harminc év alattiak több mint 75 százaléka vonzónak találja a biztonsági szolgálat keretében végezhető munkát, 50 százalékuk pedig gyermekeit is szívesen látná itt. Oroszország jövőjét pedig az határozza meg, hogy melyik irányba fordulnak feltámadt kísértetei. Sok FSZB [orosz belbiztonsági szolgálati] ügynök kétségtelenül összecsomagolt bőrönddel vár, hogy átálljon a másik oldalra, ha szükséges. Néhányan azonban sokkal határozottabb ideológiát képviselnek, ennélfogva veszélyesebbek.

2017 őszén az „alkotmányos rendet védő és a terrorizmus ellen küzdő egység fiatal FSZB-tisztjei számos anarchistát és baloldali antifasisztát letartóztattak, azzal vádolván őket, hogy „az ország politikai rendjét akarták megdönteni", és kínzásoknak és megaláztatásoknak vetették alá őket. Egy elektrosokkolóval meglőtt áldozat a következőket mesélte: „Meg kell értenünk, hogy egy FSZB-tiszt mindig eléri, amit akar." A közösségi oldalakon látható néhány tisztnek a profilja, amelyek ultranacionalista nézeteikről árulkodnak. Egyikük ellen sem emeltek vádat, vagy bocsátották el a szolgálatból. A biztonsági szolgálatok Putyin-érában élvezett büntetlensége szöges ellentétben áll Gorbacsov vezérelvével, amely szerint az egyén élete és az emberi értékek fontosabbak az állam céljainál. Gorbacsov unokái visszakövetelik ezeket az értékeket. „A jelenlegi államrend nemcsak hogy hozzá nem értő emberekből áll, hanem erkölcsileg sem feddhetetlen – mondja Gabujev. – Egy államnak szolgálni kell, nem önmagát bálványozni."

A fiatal elit nehezményezi a mai rendszert összetartó színjátékot, képmutatást és cinizmust. Ehelyett meggyőződéses hitre és eszmékre vágynak. Ez volt az egyik oka annak, amiért sok orosz távol maradt a szavazóurnáktól 2018. március 18-án. Sem Gabujev, sem Ovcsinnyikov nem látta értelmét, hogy elmenjen. Mosztyinszkaja másként cselekedett. „A részvétellel jogot formálunk arra, hogy a jövőben tehessünk valamit" – mondja. Ahelyett, hogy a jelöltek egyikét támogatta volna, szavazócéduláját a ráírt üzenettel, érvénytelenül adta le: „Egy nap, még ha az nem is mai, mindez meg fog változni."

(The Economist)

Andrej Melnyikov

Kirill pátriárka csak egyfajta szabadságot ismer el – az egyházét

Az Orosz ortodox egyház feje ugyanazon a napon prédikált a hatalommal szembeni ellenszegülésről, mint amikor Navalnyij is a tettek mezejére lépett.

Moszkva és egész Oroszország pátriárkája, Kirill kifejtette, hogy az Orosz ortodox egyház pontosan mit tart igazi szabadságnak, amely méltó arra, hogy kiálljunk érte. 2018. május 5-én a Moszkva egyik kerületében fekvő butovói kivégzőhelyen az orosz egyházfő egy megemlékezésen prédikált, amely a hívők szovjetrendszer alatti elnyomásáról szólt.

A pátriárka beszédét egy János evangéliumából vett idézettel kezdte, amely arról szól, hogy az igazság szabaddá tesz. „Vajon miben rejlik az ő szabadságuk? – tette fel a költői kérdést Kirill. – Abban, hogy erősebbek voltak a hatalomnál és az elnyomás gépezeténél. A hatalom az őket vallató, megkínzó, és végül puskacső elé állító emberek kezében volt. Ezek megfoszthatták őket mozgásszabadságuktól, de nem tudták elvenni tőlük a gondolat és a hit szabadságát, valamint a választás igazi szabadságát."

Mindebből ugyanakkor nem következik, hogy a pátriárkát megszállta a korlátlan szabadságszeretet szelleme. Ahogy az már eddig is számtalanszor megesett, hangsúlyozta, hogy az egyház szabadság alatt kizárólag a krisztusi hit megvallását jelentő szabadságot érti.

Csakis az ilyen esetekben – amikor az állami elnyomás az egyház és a pravoszláv hit ellen irányul – szenteli meg jóváhagyásával az orosz egyházfő a zsarnoksággal szembeni ellenállást.

A prédikáció szövegét minden kétséget kizárólag már korábban megírták, és egészében véve nem tért el a sokéves sablonoktól, de ezen a májusi napon a valóság az egyház számára nemkívánatos összefüggésben keverte meg a pátriárka szavait. Oroszország különböző városaiban kormányellenes gyűlések zajlottak, amelyeket kegyetlen eszközökkel oszlattak szét a rendfenntartó erők. Ráadásul Moszkvában a Tverszkaján [a híres vásárlóutcán] a tiltakozók bántalmazásakor kozák egyenruhába öltözött embereket láttak, ruhájukon pravoszláv egyházi jelképekkel.

„Ez jelenleg mindennek az alja – pravoszláv moszkvai kozákok ikonokkal a hátukon békés demonstrálókat ütnek a Moszkva központjában" – kommentálta Andrej Kurajev, a moszkvai teológiai akadémiáról elbocsájtott protodiakónus az Ilja Varlamov közéleti személyiség és vállalkozó blogján lévő fotót. Szergej Csapnyin, a félhivatalos egyházi lapnak, a *Moszkvai patriarchátus folyóirat*ának – Kirill által elbocsátott – volt felelős szerkesztője pedig így írt az előző napi Tverszkaja utcai események kapcsán a közösségi médiában: „Már több éve folytatódik az orosz ortodox egyház »misszió ja« az OMON, a különleges rendeltetésű rendőri egységek körében. Moszkvában új templomot építettek számukra, vasárnapi iskola működik a felnőtteknek, sőt függőségi problémákat segítő, ún. józansági klub is alakult. Szentpéterváron az OMONnak még saját kápolnája is van. A május 5-i gyűlés szétzavarásáról készült fotón – valószínűleg – rendszeres templombajárókat látni. A megnyerő ábrázatú pap, Vlagyimir Fedorov, a moszkvai székesegyházban szolgál, prédikál és látja el lelki táplálékkal az OMON egységek tagjait. Vajon hogy aludt a múlt éjszaka? Ma (május 6-án – *Ny. G.*) kilenc órakor igeliturgiát tart. Ma vajon hányan gyóntak és járultak szentáldozáshoz az OMON kommandósai közül? Nem kétlem, hogy a gyónás csak a forma kedvéért történt, és senkinek sem kell megbánnia a gyerekekkel és a fiatalokkal szemben elkövetett »mértéktelen kegyetlenségét«. Nincs kétség afelől, hogy minden »rendben« zajlott, és a kommandósok »egyszerűen csak parancsra cselekedtek«. Természetesen mindenki szentáldozáshoz járulhatott, az egyházi elöljáró fején pedig még csak a gondolat se suhant át, hogy a tegnapi történtek után pusztán csak a látszat kedvéért valakitől meg lehetne tagadni az Úr testét. Továbbá az Isten embere a prédikációban ünneprontó módon az élő vízről és a szamáriai asszonyról beszélt. A kommandósok jámboran keresztet vetettek magukra, és meg voltak hatva. Kinek van szüksége ilyen egyházra?"

Erre a kérdésre – amelyet valószínűleg már sok hívő nem egyszer feltett magának – a pátriárkának a butovói kivégzőhelyen tartott prédikációjában lelhető fel egyfajta válasz. Kirill „igazi" és „hamis" szabadságról beszél. „Az igazi szabadságról szóló szentlecke egyike a legfontosabbnak, amelyek Krisztus egyházát közvetítik a világnak. Milyen messze esik ez a szentlecke a különböző szabadságértelmezések sokaságától, amelyekkel az emberiség találkozott az elmúlt két évezred folyamán! Milyen gyakran kísérték a hamisan értelmezett szabadságot szörnyű bűncselekmények – ezek egyikévé lett a butovói kivégzőhely is. Milyen végtelenül messze esik az igazi szabadság eszméje attól a szabadságtól, amely politikai bálvánnyá, jelszóvá vagy az emberek leigázásának eszközévé vált." Úgy tűnik, hogy a pátriárka a huszadik század forradalmi eseményeire utal, amelyek okozói lettek a papság elnyomásának. Ugyanakkor ne feledkezzünk el a honvédő kozákok szerepéről az akkori forradalmárokkal és a felkelt néppel való harcban.

A pátriárka szavaiból arra lehet következtetni, hogy azokban az esetekben, amikor a szabadságra törekvés nem szolgálja az egyház hasznát, ez effajta indíttatást el kell nyomni. A papság jólétét és hatalmát biztosító állam soha nem marad ennek az egyháznak a támogatása nélkül. Valószínűleg így értelmezendők a pátriárka szavai.

(Nyezaviszimaja Gazeta)

Bill Gates

Génszerkesztett örök élet
Hogyan képes a CRISPR átformálni a világ fejlődését?

Jelenleg több ember él egészséges, tevékeny életet, mint korábban bármikor. Ez a jó hír meglepőnek hangozhat, de rengeteg bizonyíték van rá. Az 1990-es évek eleje óta a gyermekhalandóság a felére csökkent. Hatalmas mértékben csökkent a tuberkulózis, a malária és a HIV/AIDS vírus okozta megbetegedések száma. A járványos gyermekbénulás 99 százalékkal csökkent, amellyel a világ egy súlyos fertőző betegség felszámolásának határához érkezett – ezt a nagyszerű eredményt csak egyszer sikerült elérnie az emberiségnek, a feketehimlő kapcsán. A világ népességének a szegénységi küszöb alatt élő része – a Világbank meghatározása szerint a napi 1,90 dollárnál kevesebből élők száma – 35 százalékról körülbelül 11 százalékra zuhant vissza.

A folyamatos fejlődés ugyanakkor nem elkerülhetetlen, de továbbra is rengeteg lesz a szükségtelen szenvedés és igazságtalanság. 2018 végéig ötmillió öt év alatti gyermek fog meghalni – többnyire a szegény országokban és többnyire megelőzhető okokból. További gyerekek százmilliói fognak ezután is feleslegesen szenvedni betegségektől és alultápláltságtól, amelyek élethosszig tartó értelmi és testi fogyatékosságot okozhatnak. Továbbá több mint 750 millió ember – főként vidéki gazdálkodó családok Fekete-Afrikában és Dél-Ázsiában – még mindig rendkívüli szegénységben élnek a Világbank becslései szerint. Különösen az itteni nők és lányok vannak gazdasági lehetőségek híján.

A fennmaradó szenvedés enyhíthető lenne azoknak a fejlesztés-támogató programoknak és többoldalú együttműködéseknek a finanszírozásával, amelyekről tudjuk, hogy működnek. Ezek a törekvések segíthetnek a fejlődés fenntartásában, főként, ha a világ képes lesz jobban felhasználni a források elosztásához útmutatást nyújtó adatokat. Végül azonban a legmakacsabb betegségek és a szegénység okainak elhárításához is tudományos felfedezésekre és műszaki újításokra van szükség.

Ezek közé tartoznak a CRISPR és más célzott génszerkesztő technológiák. A következő évtizedben a génszerkesztés hozzásegítheti az emberiséget a globális egészségügyet és fejlesztését fenyegető legnagyobb és legégetőbb problémák egy részének megoldásához. A technika nagyban megkönnyíti a tudósok számára a jobb diagnosztizálási és kezelési módszerek és más eszközök felfedezését azoknak a betegségeknek a leküzdésére, amelyek még mindig minden évben milliókat ölnek vagy nyomorítanak meg, főként a szegények körében. Ez felgyorsítja a kutatást is, amely segíthet véget vetni a rendkívüli szegénységnek azáltal, hogy lehetőséget ad a fejlődő világ gazdálkodóinak olyan haszonnövények termesztésére és állatok tartására, amelyek táplálóbbak, ellenállóbbak és nagyobb a hozamuk. Az új technológiákat gyakran kétkedéssel fogadják. Amennyiben viszont folytatódik az elmúlt néhány évtizedben tapasztalt figyelemreméltó fejlődés, elengedhetetlen a tudósok ösztönzése – biztonsági és etikai előírásoknak eleget téve –, hogy továbbra is kihasználják az olyan ígéretes eszközöket, mint a CRISPR.

Csodálatos ételszaporítás

Ez év elején Skóciába utaztam, ahol az Edinburgh-i Egyetem Trópusi állattenyésztésgenetika és -egészség központjában (Centre for Tropical Livestock Genetics and Health) dolgozó kiváló tudósokkal találkoztam. Olyan magas szinten álló genomikai kutatásokkal ismerkedtem meg, amelyek célja az afrikai mezőgazdasági termelők segítése, hogy nagyobb hozamú csirkét és szarvasmarhát tenyészthessenek. Mint a tudósok elmagyarázták, a forró, trópusi környezetben túlélőképes tejelőtehén-fajták általában sokkal kevesebb tejet adnak, mint a Holstein-fríz – amely rosszul viseli a forró helyeket, de rendkívül jól tejel mérsékeltebb éghajlaton; ez részben köszönhető annak a természetes körülmények között előforduló fajtáinak, amelyeket a tenyésztők nemzedékek során választottak ki. A skóciai tudósok etiópiai, kenyai, nigériai, tanzániai és egyesült államokbeli kollégáikkal

együttműködve dolgoznak. Azt tanulmányozzák, hogy miként lehet a trópusi tehénfajták génjeit szerkeszteni, hogy ugyanolyan kedvező genetikai adottságokkal lássák el őket, mint amelyek a Holstein-frízt is ennyire termékennyé teszik, lehetőség szerint akár ötven százalékkal megnövelve a trópusi fajták tej- és fehérjehozamát. Ezzel szemben a tudósok a Holstein-fríz génállományának szerkesztését is fontolgatják egy olyan alfajta létrehozását megcélozva, amelynek rövid, sima szőrzete lehetővé tenné a szarvasmarha számára a hőség elviselését.

Ez a kutatási terület létfontosságú, mert egy tehén vagy pár csirke, kecske vagy birka nagy jelentőséggel bírhat a világ legszegényebb embereinek életében, akiknek háromnegyede kis parcellák megművelésével szerzi élelmét és jövedelmét. Az állattartó gazdák tojást vagy tejet adhatnának el, hogy fedezzék napi kiadásaikat. Csirkét rendszerint nők szoktak tartani, akik a férfiaknál nagyobb valószínűséggel használják fel a bevételt a háztartásban szükséges árucikkek vásárlására. Az állatállomány biztosítja a gazdálkodók családjának a kellő táplálékot, elősegítve a gyerekek egészséges növekedését és jó iskolai előmenetelét.

Hasonlóképpen, a haszonnövények termésátlagának növelése alapvető a rendkívüli szegénység felszámolását illetően. Fekete-Afrikában az emberek hatvan százaléka mezőgazdasági munkával keresi kenyerét. Mivel azonban a térség mezőgazdasági termelékenysége alacsony – Észak-Amerikában ötször magasabb az alapgabonák terméshozama –, Afrika továbbra is nettó élelmiszer-importőr marad. A kereslet és a kínálat közti szakadék csak nőni fog, ahogy egyre több éhes szájat kell táplálni. Afrika népessége 2050-re várhatóan több mint duplájára fog emelkedni, elérve a 2,5 milliárdot; élelmiszertermelésének pedig meg kell felelnie ennek a növekedésnek, hogy mindenkinek jusson étel a kontinensen. A probléma ráadásul még tovább fog súlyosbodni, ahogy a klímaváltozás a kistermelők megélhetését fenyegeti Afrikában és Dél-Ázsiában.

A bőségesebb és ellenállóképesebb termésel kecsegtető génszerkesztés nagy tömegben életmentő lehet. A technika eredményei már kezdenek megmutatkozni, valamint vonzza a köz- és magánbefektetőket, és nem is rossz ügy érdekében. A tudósok haszonnövények olyan tulajdonságainak kifejlesztésén munkálkodnak, amelyek serkentik növekedésüket, csökkentik a műtrágyák és rovarirtószerek szükségességét, gazdagítják tápértéküket, és ellenállóbbá teszik a növényeket aszályok és forróság idején. Már sok, génszerkesztéssel feljavított növény fejlesztése és tesztelése folyik e téren: hosszabb ideig tárolható gomba, kevesebb akrilamidot (egy esetleges rákkeltőt) tartalmazó burgonya és egészségesebb olajat adó szójabab.

A Bill & Melinda Gates Alapítvány már egy évtizede támogatja azokat a kutatásokat, amelyek a mezőgazdaságban próbálják hasznosítani a génszerkesztést. Az általunk finanszírozott első projektek egyikében az Oxfordi Egyetem tudósai feljavított rizsfajtákat fejlesztenek ki, amelyek közül az egyiket C4 rizsnek hívják. A génszerkesztés és más eszközök segítségével az oxfordi tudósok képesek voltak a növény leveleiben újrarendezni a sejtszerkezeteket, és ezáltal a C4 fotoszintézisét figyelemre méltó 20 százalékkal hatékonyabbá tették – e folyamat során a növények a napfényt étellé változtatják. Az eredmény egy olyan haszonnövény lett, amelynek nemcsak a terméshozama magasabb, hanem a vízigénye is kisebb. Ez kedvező az élelmiszerbiztonság, a gazdálkodók megélhetése és a környezet szempontjából is, továbbá a kistermelőket segíteni fogja a klímaváltozáshoz való alkalmazkodásban.

A növények, sőt állatok génszerkezetének effajta megváltoztatása nem új a nap alatt. Az ember már évezredek óta művelte ezt szelekciós nemesítés címén. A tudósok az 1970-es évek elején kezdték el összekeverni a DNS-molekulákat, ma pedig a géntechnológát széles körben használják a mezőgazdaságban és a gyógyászatban, az utóbbiban az emberi inzulin, hormonok, vakcinák és sok gyógyszer tömeges előállítására. A génszerkesztés abban más, hogy nem hoz létre transzgenikus növényeket vagy állatokat – ami azt jelenti, hogy itt nincs szó különböző szervezetekből származó DNS-ek összekeveréséről. A CRISPR-technikában az enzimeket a DNS

egy szakaszának célbavételére és kivágására használják, vagy pedig annak más módokon való megváltoztatására, amelyek kedvező, illetve hasznos tulajdonságokat eredményeznek. A legfontosabb pedig, hogy a CRISPR sokkal gyorsabbá és pontosabbá teszi az innovációk terén a felfedezéseket és a fejlesztést.

Vessünk véget a maláriának!

A globális egészségügyben a génszerkesztés az egyik legígéretesebb módon a malária-kutatásokban alkalmazható a közeljövőben. Bár az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben csökkent a maláriás halálesetek száma a rovarirtóval kezelt szúnyoghálóknak és hatásosabb szereknek köszönhetően, az élősködő okozta betegség még mindig rengeteg áldozatot szed. Évente körülbelül 200 millió maláriás fertőzést regisztrálnak, amely mintegy 450 000 ember halálát okozza, akiknek hetven százaléka öt év alatti gyerek. A betegséget túlélő gyerekek gyakran maradandó szellemi és testi károsodásokat szenvednek. A felnőtteket a malária okozta magas láz, a hidegrázás és a vérszegénység akadályozhatja a munkavégzésben, a családokat pedig a betegség és szegénység ördögi körébe taszítja. Az emberi szenvedésen túl a gazdasági költségek is megdöbbentőek. Fekete-Afrikában, amely az összes maláriás megbetegedés kilencven százalékának a melegágya, a betegséggel kapcsolatos közvetett és közvetlen költségek becslések szerint a GDP 1,3 százalékát teszik ki – ez nagymértékben visszaveti az olyan országokat, amelyek azért küzdenek, hogy kiemelkedjenek a szegénységből.

Megfelelő finanszírozással és a meglévő megközelítéseket felhasználó okos beavatkozásokkal a malária nagyrészt megelőzhető és kezelhető – de nem tűnik el teljesen. A megelőzés mai eszközeinek, mint például a rovarok és lárváik lepermetezésének csak ideiglenes hatása van. A malária kezelésének bevett jelenlegi módja – az artemizininből (egy a hagyományos kínai gyógyászatban használt növényből) kinyert vegyületből származó gyógyszer – enyhítheti a tüneteket, de hátramaradhat utána az emberi szervezetben a malária parazitájának egyik formája is, amelyet még mindig terjeszthetnek a szúnyogok. A helyzetet súlyosbítja, hogy a malária parazitája ellenállóvá vált a gyógyszerekkel szemben, a szúnyogok pedig a rovarirtókkal szemben fejlesztenek ki rezisztenciát.

A malária ellen irányuló erőfeszítéseknek továbbra is a meglévő eszközöket kell kiaknázniuk, de a felszámolás felé haladva számos területen tudományos és technikai előrelépésre lesz szükség. Például, kifinomult térinformatikai felügyeleti rendszerek számítógépes modellezéssel és szimulálással megtámogatva lehetővé teszik, hogy a malária ellen folytatott küzdelmet a helyi viszonyokhoz igazítsuk. Fontos szerep juthat a génszerkesztésnek is. Több mint 3500 ismert szúnyogfaj létezik a világon, de közülük csak néhányan képesek a malária parazitájának terjesztésére emberek között. Csak a nőstény szúnyogok terjeszthetnek maláriát, ezért a kutatók a CRISPR-t használták fel, hogy sikerrel hozzanak létre „önző géneket" [gyors önterjesztő DNS-darabokat] – örökölhető módon átszerkesztve a génjeiket – amelyek terméketlenné teszik a nőstényeket, vagy többnyire hím utódok létrehozására teszi őket hajlamossá. A tudósok a CRISPR alkalmazásának más módjait is vizsgálják, hogy gátolják a szúnyogok malária-terjesztő képességét – például, olyan géneket vezetnek be, amelyek elpusztítják a parazitákat, miközben azok a szúnyog bélrendszerén át a nyálmirigyei felé haladnak; a fertőzések ezen az úton terjednek át leginkább az emberre. Hasonlóan, az eszköz ígéretesnek bizonyulhat más, szúnyogok által hordozott betegségek leküzdésében is, elég csak a dengue-lázra vagy a Zika-vírusra gondolnunk.

Mindenesetre még több évbe kerülhet, míg génszerkesztett szúnyogok bármilyen fajtáját szabadon engedik terepkísérletek céljából. Bár ezelőtt még sok kérdés vár megválaszolásra a biztonsággal és a hatékonysággal kapcsolatban, derűlátásra ad okot, hogy az önző gének létrehozása a maláriát terjesztő szúnyogokban nem bizonyul majd károsnak a környezetre, ha egyáltalán annak bizonyul. Ennek az az oka, hogy a szerkesztés csak azt a pár fajt célozná meg, amely a betegség terjesztője. Továbbá, bár a természetes kiválasztódás végül olyan szúnyogokat hozna létre, amelyek bármiféle

génszerkesztéssel szemben ellenállók szabadon kiengedve, a CRISPR jelentőségének egy része abban rejlik, hogy felgyorsítja az új megközelítések fejlődését – ami azt jelenti, hogy a tudósok mindig egy lépéssel előrébb tarthatnának.

Az előrevezető út

A génszerkesztés – más új és sok lehetőséget magában rejtő technológiákhoz hasonlóan – jogos kérdéseket és érthető aggodalmakat vet fel a veszélyforrásokkal és a visszaélésekkel kapcsolatban. Miként kellene megrendszabályoznunk ezt a technológiát? A génsebészet egyéb eljárásainak évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott szabályai nem feltétlenül illenek ide. Szem előtt tartva, hogy a génszerkesztett élőlények nem transzgenikusak, az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma észszerűen arra a következtetésre jutott, hogy a génszerkesztett növények olyanok, mint a természetben előforduló mutációkkal rendelkező növények, és így nem tartoznak semmilyen külön szabályozás alá, és nem vetnek fel külön biztonsági aggályokat.

A génszerkesztés emberek és állatok esetében bonyolultabb biztonsági és etikai kérdéseket vet fel. 2014-ben az Egészségügyi Világszervezet irányelveket adott ki genetikailag módosított szúnyogok tesztelésére, ideértve a hatékonyságról, a biológiai biztonságról, a bioetikáról, valamint a nyilvánosság részvételéről szóló szabályozást. 2016-ban az amerikai Nemzeti Tudományos Akadémia (National Academy of Sciences) a WHO irányelveire és ajánlásaira támaszkodott, amikor a felelős magatartás szabályait fogalmazta meg az állatokon végzett, önző gén [„gene drive", önmagát terjesztő gén] -kutatásokat illetően. (A Gates Alapítvány ezt a munkát társfinanszírozásban végzi a Nemzeti Egészségügyi Intézetekkel (NIH), az ezeket támogató Foundation for the National Institutes of Health alapítvánnyal és az Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának kutatásokért felelős részlegével (Defense Advanced Research Projects Agency, DARPA).) Ezek az ajánlások hangsúlyozzák az alapos laboratóriumi kutatások, köztük a meghatározott időpontokban történő időközi értékelések szükségességét a terepkísérletek megkezdése előtt. Felszólítják a tudósokat, hogy mérjenek fel minden létező ökológiai veszélyt és hogy tevékenyen vonják be a nyilvánosságot, főként azokban a közösségekben és országokban, amelyeket közvetlenül érint tevékenységük. Bárhol zajlik génszerkesztésre épülő kutatás, minden kulcsfontosságú féllel kapcsolatba kell lépni – tudósokkal, civil társadalommal, kormányzati vezetőkkel és helyi közösségekkel –, bárhonnan is induljanak el.

A génszerkesztés szabályozásának problémája részben abban rejlik, hogy a különböző országok szabályozása és gyakorlata igencsak eltérő lehet. Egy összehangoltabb politikai és jogi környezet hatékonyabbnak bizonyulna, és valószínűleg az általános színvonalat is emelné. A nemzetközi szervezetek – és itt különösen a tudósok szervezeteire gondolunk – segíthetnének átfogó normák megállapításában. Eközben a génszerkesztéses kutatás pénzügyi támogatóinak gondoskodniuk kell arról, hogy – függetlenül a kutatás helyétől – minden az előírásoknak megfelelően történjék, ahogy ezeket például a WHO és a Nemzeti Tudományos Akadémia is megfogalmazták.

A malária génszerkesztéses kutatásai esetében a Gates Alapítvány másokkal összefogva segíti az egyetemeket és más intézeteket a betegség sújtotta térségekben a kockázatértékelésben és a tanácsadásban, ahol tájékoztatják a helyi testületeket a kísérletekről és a jövőbeni helyszíni tesztekről. A cél az érintett országok és közösségek felhatalmazása arra, hogy vegyék át a vezetést a kutatásban, értékeljék a költségeket és hasznot, valamint hozzanak megalapozott döntéseket az így létrejövő technológiáról: akarják-e alkalmazni, és ha igen, mikor.

Végül fontos mérlegelni annak a költségét és veszélyeit, ha elmulasztjuk feltárni az olyan új eszközökben rejlő lehetőségeket, mint amilyeneket a CRISPR jelent a globális egészségügy és fejlődés szempontjából. Az újonnan megjelenő technológiák előnyeit nemcsak a fejlődő országok lakói számára kellene tartogatni, ahogyan a felhasználásukról szóló döntéseket sem csak nekik kellene meghozniuk. Felelősségteljes használat mellett a génszerkesztés milliók életét mentheti meg,

és emberek milliói számára teremthet esélyt a szegénységből való kilábalásra. Tragédia lenne ennek a lehetőségnek az elszalasztása.

(Foreign Affairs)

Rafael Huber

Hogyan veszik célba az algoritmusok önértékelésünket

Magatartásunk manipulálása a digitális térben tényleges veszélyeket rejt magában. Nem azért, mert mások tudhatnak meg rólunk új dolgokat, hanem mi magunk is

Kevés pillanat él olyan maradandóan a szülők emlékezetében, mint a pozitív terhességi tesztre vetett első hitetlenkedő pillantás. Kezdetben még nyugtalanul kételkednek, majd legkésőbb az első harmad után a nőgyógyásznál kiderül az örömteli bizonyosság: Szülők leszünk! Nagyjából ezzel egy időben finom változások zajlanak az anya életében. Vitaminkészítményeket kezd szedni, mellőzi az esetlegesen toxikus anyagokat. Körülbelül három hónap múlva elkövetkezik a nagy pillanat: a szigorú titokként őrzött boldogságot büszkén kinyilvánítják a külvilág előtt. Addigra a szupermarket valószínűleg már rég tudomást szerez erről. A bevásárlási szokások változásai feltűnnek az algoritmusának. Gyorsan és célirányosan a megfelelő csoportba helyezi őket. Valami ehhez hasonló történt az Egyesült Államokban, amikor egy kiskorú megdöbbent apja egy babaholmikról szóló, személyre szabott hírlevélen keresztül – véletlenül – értesült lánya terhességéről. Napjainkban mindannyiunk számára ismerősek az effajta történetek az algoritmusok birodalmából. Azonban csak lassan ébredünk fel Csipkerózsika-álmunkból. Fokozatosan eluralkodik rajtunk a félelem, hogy hataloméhes szoftveróriások játékszereivé válunk számunkra fontos döntéseink manipulálása által. Az algoritmus ismer minket. A Facebook legújabb adatbotránya még egyszer nyomatékosan felhívta erre a figyelmünket szinte egyidőben az EU általános adatvédelmi rendeletének bevezetésével.

A manipuláció és a befolyásolás nem új jelenségek. Kommunikációnk alaptulajdonságát, az emberi lét állandó elemét képezik. A befolyásolás nem új, legfeljebb annak mértéke. Továbbá újdonságnak számít, bármilyen kevés is szükségeltetik ma ehhez, hogy tényleg sokat megtudjunk magunkról. Ez a kevés pedig milyen könnyen elérhető a digitális térben. Ahogy az sem igazán új, hogy a magatartásból következtetéseket vonjunk le személyekre vonatkozólag. Míg korábban időigényes, néha hibás kérdőívek önkéntes alapú kitöltésére volt szükség, a mai adatpszichológusok algoritmusai megelégszenek már 250 hanyagul hátrahagyott lájkolással, hogy személyünket életünk párjánál is jobban bemérjék. Személyünk kategorizálására sokféle modell létezik, jobbak és rosszabbak is. A következő két amerikai szociálpszichológus, Joseph Luft és Harrington Ingham egyszerű modelljére támaszkodik. A személyünkről meglévő teljes tudás eszerint négy mezőre tagolódik: számunkra és mások számára is ismert (közszereplő), számunkra ismert / másoknak ismeretlen (magánszemély), számunkra ismeretlen / másoknak ismert (vakfolt), illetve számunkra és mások számára is ismeretlen (ismeretlen).

Az adatvédelemről szóló, heves érzelmeket kiváltó vita abból a félelemből táplálkozik, hogy valaki behatol a magánszemély mezőjébe. A számunkra ismerős, gyenge és sebezhető oldalaink akaratunk ellenére nyilvánosságra kerülnek, és rejtett manipulációra adnak lehetőséget. Mi történik akkor, ha az igazi veszély abban áll, hogy olyan mezőkbe hatolnak be, amelyek magunk számára is ismeretlenek? Saját életünk szemlélete igen jelentős részben mások értelmezett, átgondolt és megrostált visszajelzéseiből kristályosodik ki. A vakfoltok csökkentése által elmélyült önismerethez jutunk. Míg a visszajelzések korábban kizárólag másoktól érkeztek, ma az algoritmusok sokkal gyorsabban, gyakrabban, kéretlenül és mindenekelőtt pontosabban sorolnak be bennünket. Még ha talán más szándékkal történik is: a besorolások

csoportokat hoznak létre. Ezek korántsem mindig mentesek az értékítélettől. Az adatleszívó fitnesz-karpántok legnagyobb veszélye nem is a magasabb betegbiztosítási díjakban rejlik kevésbé sportos életmódunk esetén, hanem a belőlük kicsengő egyértelmű visszajelzésben, hogy nem vagyunk edzettek. Az algoritmusos felmérések egyre bővülő lehetőségei nemcsak egyéni létünk egyre nyilvánosabbá válásához vezetnek, hanem kíméletlenül szembesítenek saját magunkkal is.

Amíg az egzakt – bizonyítható tételeken nyugvó – tudományok régebben kizárólag a körülöttünk lévő világgal foglalkoztak, ma mind mélyebbre hatolnak az emberi lélek tanulmányozásában. A saját magunkkal való találkozás felettébb kellemetlen lehet. Önök közül vajon ki vizsgáltatta meg a DNS-ét az örökletes betegségek szempontjából? Éppolyan kevéssé szeretné legtöbbünk normától elütő személyiségjegyeit és viselkedésbeli jellemzőit minősítve látni. Mi más marad akkor hátra, mint a tagadás és a titkolózás? Vagy esetleg: több tiszteletet érdemelne az emberi egyéniség?

(Neue Zürcher Zeitung)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Botos Katalin professor emeritus, SZTE, PPKE

Csajághy György, zenetanár-népzenekutató, történész, Pécs

Erdős Márton PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Faragó Péter közvélemény-kutató, Budapest

Grebelyné Kiss Evelin biofizikus, gyógyszerfejlesztési projektmenedzser, Budapest

Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest

Dr. Makkos Nándor, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, doktorandusz

N. Szabó József professor emeritus, Nyíregyházi Egyetem

Szulovszky János történész-etnográfus, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Dr. Tóth I. János, habilitált egyetemi docens, Szeged

Törő László Dávid (PhD), történész, Debrecen

Dr. Udvarvölgyi Zsolt történész, szociológus, főiskolai docens, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác

TARTALOMJEGYZÉK

Kiss Károly: Az online titánok megszelídítése.
Az internet szabályozása és jövője 1

MŰHELY
Szegedi László: A demográfiai és társadalmi hanyatlás megszüntetése 11
Paár Ádám: Amerikai baloldali populista utópiák 35
Turbucz Péter: Alexander Bernát életéről 44
Bencsik Andrea – Csanádi Ágnes – Horváth-Csikós Gabriella – Juhász Tímea:
Az egészségmagatartás jellemzői egyetemista fiatalok körében 53
Gulyás Tibor – Vámosi Péter: Hallgatók beszélgetései a felsőoktatásról.
A HÖOK Jövőkép Programja 68

SZÁZADOK
Varga János: Irinyi János, a zajtalan, robbanásmentes gyufa feltalálója 82
Tefner Zoltán: A „forint atyjának" külföldi kapcsolatai.
Varga István és a lengyelek. 92
Botos Katalin: A Kádár-korszak külkereskedelme.
Tények és anekdoták 108

NAPLÓ
Kapronczay Károly: A forradalom képei visszaemlékezések tükrében 113

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL
Zanny Minton Beddoes: Gorbacsov unokái – Új nemzedék születik Oroszországban (115) *Andrej Melnyikov:* Kirill pátriárka csak egyfajta szabadságot ismer el – az egyházét (121) *Bill Gates:* Génszerkesztett örök élet. Hogyan képes a CRISPR átformálni a világ fejlődését? (123) *Rafael Huber:* Hogyan veszik célba az algoritmusok önértékelésünket (127)

KÉPEK:
F. Farkas Tamás grafikái

Első alkalommal adták át a Tőkéczki László-díjat

Keresztes Ilona, a Kossuth Rádió munkatársa, a Vendég a háznál című műsor főszerkesztője kapta elsőként a Duna Médiaszolgáltató Nonprofit Zrt. által alapított Tőkéczki László-díjat; az elismerés ünnepélyes átadóját Budapesten tartották az MTVA Kunigunda utcai székházában 2018. szeptember 24-én. A kitüntetés odaítéléséről háromtagú testület (kuratórium) döntött, amelynek tagjai Vaszily Miklós, a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap vezérigazgatója, Dobos Menyhért, a Duna Médiaszolgáltató vezérigazgatója, valamint a Magyar Művészeti Akadémia által delegált Kucsera Tamás Gergely főtitkár, Folyóiratunk főszerkesztője voltak. Ők nyújtották át az elismerést Keresztes Ilonának, aki az elismerő oklevél mellé egy egyedi tervezésű herendi vázát, valamint pénzjutalmat kapott.

A Tőkéczki László-díjjal az MTVA azokat a kollégáit szeretné elismerni, akik kiemelkedő teljesítményt nyújtottak, főleg az ismeretterjesztésben, így mintegy szellemi örökösei Tőkéczki Lászlónak. A Díjjal a jövőben is azokat a műsorkészítőket tüntetik ki, akiknek a munkája kimagasló értéket képvisel, akik „hozzájárulnak a Közszolgálati Kódex és a nemzeti közösség értékteremtéséhez”.

Idén, a családok évében azt a kollégát jutalmazta a kuratórium, aki leginkább az otthonteremtés, a család és a gyermeknevelés terén képvisel kimagasló értéket. Keresztes Ilona méltatásakor Mucsányi Marianna, a Kossuth Rádió csatornaigazgatója hangsúlyozta, hogy a Vendég a háznál emblematikus produkcióvá vált: több mint huszonöt éve tanítja a felnőtteket arról, miként bánjanak jól egymással és a gyermekeikkel.

Az elismeréssel a közszolgálati médiatársaság méltó emléket állít a Duna Televízió alapító kurátorának, a közmédia sok műsora házigazdájának, a Valóság néhai főszerkesztőjének, Tőkéczki Lászlónak.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat vezetése és Szerkesztőségünk szívből gratulál a Díjazottnak, erőt és derűt kívánunk jövőbeni munkájához!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:
• személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
• telefonon: +36-1-767-8262
• e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
• interneten: eshop.posta.hu
• levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

9 770013 607305 18041